

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Katedra psychologie

Obor: Sociální psychologie

Disertační práce

Mgr. Hana Klimešová

Sociální identita, hodnotová orientace a životní preference mladých kosovských Albánců (KA) a kosovských Srbů (KS) z mono-etnických a multi-etnických oblastí.

Social identity, value orientation and life preferences of young Kosovo Albanians (KA) and Kosovo Serbs (KS) from mono-ethnic and multi-ethnic regions.

Rok odevzdání: 2013

Vedoucí práce: **PhDr. Simona Horáková Hoskovcová, Ph.D.**

Děkuji svým rodičům, že mi dali kořeny a naučili mě poznávat svět. Jedno bez druhého by nešlo.

Děkuju Janovi, že celý svět je můj.

Paní doktorce Hoskovcové za neuvěřitelnou trpělivost a přesvědčení, že část toho svého světa dám jednou na papír.

Studentkám A.a S., že se nebály a šly sbírat data do svých komplikovaných komunit, protože věřily, že tím něco změní.

Nebojšovi za kolegiální podporu a jeho nekonečné nadšení pro budoucí rekondiliační program.

A konečně Moshemu, který mě nejvíc ovlivnil svým lidským přístupem k naší profesi a svou neochvějnou vírou, že můžeme být užiteční.

Prohlašuji, že jsem disertační práci vypracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu

V Prištině, Kosovo dne

.....

Abstrakt

Předkládaná doktorská práce se zabývá problematikou post-konfliktní socializace mladých kosovských Albánců a kosovských Srbů do před-konfliktních a konfliktních narací a obrazů o druhém, tak jak se odrážejí ve vyjadřovaných etnických vzdálenostech mezi oběma skupinami, v míře relativní důležitosti jednotlivých aspektů identity, v tom, kdy naši mladí lidé předpokládají, že se jim samotným stanou určité důležité vývojové milníky přechodu do dospělosti (markers of adolescence) a kdy si myslí, že se tyto stanou “druhému” (vrstevníkovi z outgroup). Zároveň nás zajímají také osobní hodnoty těchto mladých lidí, u osobních hodnot předpokládáme podobnost napříč etnickými skupinami.

V teoretické části naší práce se věnujeme sociálnímu konstruktovi občanství a nacionalismu, zajímají nás procesy socializace jedince do společnosti. Věnujeme se historickému přehledu vývoje občanské identity v Kosovu, který je nezbytný pro porozumění širšímu kontextu naší studie. Pokračujeme přehledem důležitých studií a teorií, které se věnují vývojovým specifikům – včetně vývoje identity – vyrůstání ve válečných oblastech či v oblastech zmítaných politickým konfliktem a/nebo v post-konfliktních společnostech, a to zejména u adolescentů. Zvláštní pozornost věnujeme psychologickým procesům, které vstupují do procesů rekonciliace: např. mezigenerační či transgenerační přenos traumatu, teorie obrazu, duplexová teorie nenávisti, kontaktní hypotéza.

Naše studie je komparativní studií 499 respondentů patřících ke dvěma hlavními etnickými skupinám Kosova (skupinám, které v době konfliktu stály proti sobě): kosovských Albánců a kosovských Srbů, studentů středních škol jak z monoetnických, tak z multietnických regionů Kosova (jako multietnické chápeme v naší práci enklávy a okolí enkláv). Z námi dostupných informací můžeme usuzovat, že se jedná o první psychologickou studii od začátku posledního konfliktu v Kosovu před 14 lety, kdy se podařilo sebrat data paralelně u obou etnických skupin.

Výsledky ukazují na velmi vysoké etnické/sociální vzdálenosti mezi mladými Albánci a Srby na Kosovu, na tendence ke kognitivní devalvaci “druhého”, na rozdíly v přiřazování relativní důležitosti různým aspektům identity mezi respondenty z monoetnických a multietnických oblastí, na podobnosti v systémech osobních hodnot. Sdělení je jasné: vyrůstání v post-konfliktní době není samo o sobě zárukou toho, že strachy minulých generací a jejich obrazy “druhého” nebudou přenášeny do dalších generací, je to právě socializace do narací minulosti, která komplikuje proces rekonciliace.

Doufáme, že práce bude využita jako základ pro vytvoření rekonciliačního programu pro mladé lidi z obou stran konfliktu a různých etnických skupin. Zcela zjevně tato práce přispívá také k obohacení poměrně limitovaných znalostí toho, jaké důsledky může mít vystavení válečnému a/nebo dlouhodobě trvajícím politickému konfliktu v různých obdobích života jedince pro jeho budoucí vývoj a jeho fungování ve společnosti.

Klíčová slova: socializace, meziskupinové vztahy, rekonciliace, trauma, etnické vzdálenosti, aspekty identity

Abstract

This doctoral thesis deals with the problem of post-conflict socialization of young Kosovo Albanians and Kosovo Serbs into the pre-conflict and conflict narratives and images about each other, which are reflected in expressed ethnic distance between the groups; in expressed relative importance of different aspects of identity; in their assumptions about their own and in their mutual projections about the other's markers of adulthood. Also, we look into personal values as expression of what does not differ between the groups.

In the theoretical part we first examine the constructs of citizenship, nationalism, and socialization; we provide a historical overview of the development of citizen identity in Kosovo which allows for an understanding of the context of our study. We continue with an overview of important studies and theories describing developmental specifics – including identity development - of growing up in conflict and/or post-conflict areas; with our main focus on adolescents. We pay special attention to processes of reconciliation from a psychological point of view: the role of intergenerational and possibly transgenerational transmission of trauma, image theory, duplex theory of hatred, contact hypothesis.

The study itself is a comparative study based on 499 respondents from the two main ethnic groups of Kosovo, which were adversaries in past conflicts, Kosovo Albanians and Kosovo Serbs, high school students from both, monoethnic regions of Kosovo, as well as what we define as multiethnic – enclaves and the surrounding areas. As far as we are aware, this is the first time since the beginning of the latest conflict fourteen years ago that data for a psychological study were collected from both ethnic groups.

Our results show a very high level of ethnic/social distance between young Serbs and Albanians, a tendency to cognitively devalue the “other”, further, differences between monoethnic and multiethnic areas in relative importance of various aspects of identity, and similarities in personal values orientation. Our findings clearly demonstrate that growing up in post conflict areas all by itself does not prevent the transmission of past fears and negative images of the “other” to the next generations; in fact socialization into past narratives has been observed by us, which hinders any attempts of a reconciliatory process.

The thesis will hopefully be useful as a basis for development of reconciliation programme for the youth from both sides of the conflict and different ethnicities. By default the thesis contributes to the so far limited knowledge of consequences of past and/or present exposure to war and/or protracted political conflict in different developmental stages of the individual and in individual's role as a member of society.

Key words: socialization, intergroup relations, reconciliation, trauma, ethnic distances, aspects of identity

Obsah

SEZNAM ZKRATEK	7
ÚVOD	8
SOCIALIZACE, NACIONALISMUS A OBČANSKÁ IDENTITA	10
Socializace	11
Občanská identita	13
Nacionalismus	21
Socializace k novému občanství	28
VÁLEČNÉ / ETNICKÉ / POLITICKÉ KONFLIKTY A JEJICH VLIV NA VÝVOJ DÍTĚTE	31
Vnímání a chápání konceptu války a míru	32
Vliv vystavení válečnému násilí na další vývoj jednotlivce	40
MEZI TRAUMATEM A RECONCILIACÍ: PROČ RECONCILIACE BOLÍ	52
Trauma	52
Tranzitorní spravedlnost a reconciliace	60
Obraz druhého a nenávisť	63
EMPIRICKÁ ČÁST	68
Výzkumné otázky	68
Metodologie	70
Sběr dat	75
Design studie / Lokality sběru dat	78
Složení vzorku a demografická data	82
Sociální vzdálenost mezi jednotlivými etniky (etnická vzdálenost)	88
Přechod do dospělosti	109
Aspekty sociální identity	115
Životní preference mladých KA a KS: podobnosti a odlišnosti	124
ZÁVĚR	129
LITERATURA	131
PŘÍLOHA 1	139
PŘÍLOHA 2	150
PŘÍLOHA 3	154

Seznam zkratek

AIQ – IV	Dotazník aspektů identity (The Aspects of Identity Quest.)
BM	Bosenští Muslimové (Bosňáci)
BiH	Federace Bosny a Hercegoviny (Bosna i Hercegovina)
KA	Kosovští Albánci
KS	Kosovští Srbové
OBSE	Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě
OSN	Organizace spojených národů
RAE	Roma, Askhalia, and Egyptians (Romové, Askhalia a Egyptané)

ÚVOD

Od konce války v Kosovu už uplynulo téměř 14 let. Tento časový úsek sice ještě nepředstavuje vzdálenost celé jedné generace od konfliktu, nicméně je to vzdálenost, ve které už tato post-konfliktní generace dorůstá, kdy mládež Kosova je mládeží, která většinu svého života vyrůstala v post-konfliktním prostředí. Na druhou stranu je třeba zdůraznit, že to bylo a stále je prostředí plné politického napětí, nedořešených situací, napjatých vztahů mezi kosovskými Albánci a kosovskými Srby. Je to zároveň prostředí, ve kterém se začíná ozývat volání po rekongiliaci, a to nejen ze strany mezinárodních organizací, ale – a to je velmi důležité - i z vlastních řad.

Zatím nejmarkantnějším počinem tohoto druhu se stal odvážný novinový sloupek kosovského novináře Arbena Idrizihov v Kosovském deníku Express (31.1.2013), nazvaný "O hrdinech a obětech". Článek mění zaběhnutý diskurz o hrdinech Kosovské osvobozené armády, demýtizuje je a do jisté míry i dehonestuje, aby pak obrátil pozornost čtenářů k obětem, a to na obou stranách konfliktu. Článek měl velký ohlas (soudě podle komentářů na webových stránkách novin) a většina komentářů byla pozitivních.

Práce se, ve snaze o integrativní přístup k tématu, opírá o široké spektrum literatury různých vědních oborů vztahující se k problematice konfliktních a post-konfliktních společností, o znalost sociální psychologie etnicity a konfliktu, o literaturu a výzkumy zabývající se procesy socializace a specifiky dospívání v situacích konfliktu, tj. jak určité socializační aspekty a politická socializace per se ovlivňují přenášení konfliktu do dalších generací. Všimáme si symbolického kapitálu přiřazenému kolektivním a sociálním traumatům a jak tato ovlivňují formování identity a rekongiliaci ve společnosti.

Adolescenty se zabýváme zejména proto, že Kosovo, které je domovem pro přibližně 2 miliony lidí, má velmi mladou populaci. "Více než polovina obyvatelstva je mladší 25 let a kolem 21 % populace Kosova je mezi 15 a 25 lety"(UNDP HDR, str. 15).

Dospívat v Kosovu je problematické nejen z hlediska přirozených normativních vývojových výzev dospívání a mladé dospělosti; být mladým v Kosovu je navíc komplikováno tím, že celá společnost je v komplikované politické situaci, v období

tranzice, budování demokracie, pod mezinárodní supervizí. Rány z posledního konfliktu ještě nejsou zdaleka zacelené, interpretace minulosti je nejasná, rekonciliace je stále více otázkou budoucnosti než přítomností.

Cílem prezentovaného komparativního výzkumu je zjistit, do jaké míry je v Kosovu úspěšné společné postkonfliktní soužití kosovských Albánců a kosovských Srbů, jaké jsou vzájemné vztahy mladých lidí, kteří v době přímého konfliktu v Kosovu byli teprve v předškolním věku; co mají tito mladí lidé společného a v čem se naopak liší, jak jsou si blízcí či naopak vzdálení, jak vnímají určité hodnoty, jaké mají vzorce sociální identity, co je pro ně v životě důležité. Zajímá nás nejen to, co vypovídají sami o sobě, ale také to, jak vidí druhého - člena druhé etnické skupiny.

Výzkum je prováděn nejen mezi kosovskými Albánci a kosovskými Srby, kteří žijí v téměř naprosté teritoriální separaci, tedy těch, kteří žijí v monoetnických oblastech Kosova, ale také na těch, kteří – ať už je to jejich volba či ne – jsou vystaveni (paralelnímu) soužití s druhou skupinou (což je případ obyvatel srbských enkláv a albánských osad v jejich okolí).

Ne všechna námi sebraná data byla v této práci použita. Nicméně při sestavování dotazníků jsme se řídili naším širším záměrem, kterým je přispění k vývoji interetnického programu prevence transformace negativních stereotypů u obou komunit do dalších stadií životního cyklu, a tudíž do života celé společnosti. V Kosovu, kde je většina majoritní kosovsko albánské populace velmi mladá, budou hodnoty, přesvědčení a životní preference současných mladých lidí pravděpodobně ovlivňovat společnost a její cestu k vzájemnému soužití po velmi dlouhou dobu.

SOCIALIZACE, NACIONALISMUS A OBČANSKÁ IDENTITA

V této části práce se na základě historicky zakotvené analýzy konstruktů občanství¹ a socializačních procesů pokusíme ukázat důležitost výchovy k občanství v konfliktních a post-konfliktních společnostech². Budeme se opírat o studie a zkušenosti izraelských psychologů, kteří se již celá desetiletí snaží mapovat dění ve společnosti tak, jak je ovlivňováno politickým vývojem ve společnosti. Retrospektivně analyzují socializační elementy, které umožnily či naopak neumožnily posun společnosti směrem k mírovému řešení (dlouhodobý izraelsko – palestinský konflikt). Zároveň se budeme odvolávat na studie vycházející z tradic stabilních západních společností a jejich pojetí konstrukce občanství.

V případě Kosova se pokusíme propojit některé milníky nedávné historie či současné situace s určitými psychologickými koncepty.

Tak jako Orit Ichilov (2004) i my věříme, že cesta k soužití v multi-kulturních a multi-etnických společnostech vede přes práci na změnách v konceptu občanské identity. Je třeba vytvořit takový koncept občanství, který – v podmínkách globalizace, multi-kulturalismu, v post-moderní společnosti – dokáže občany spojovat a dokáže překlenovat národnostní, etnické či ekonomické rozdíly. Bude to občanství, které reflektuje globalizaci sociálních vztahů a různorodost sociálních systémů. Cesta k tomuto druhu občanské identity vede přes práci se socializačními kontexty, ve kterých vyrůstají naše děti, v pochopení, jak silnému politickému vlivu/učení jsou vystaveny ještě předtím, než dosáhnou dospělosti. Je třeba chápat nejen čím, ale také jak a v které vývojové etapě jsou formovány.

V následujícím textu naznačím, jak může fungovat socializace v situacích konfliktu, jak určité socializační aspekty a politická socializace sama o sobě ovlivňují přenášení konfliktu do dalších generací, jak ovlivňují sociální změnu ve společnosti. Ukážeme si, jak obtížné je, právě díky socializaci, pracovat nejen v konfliktních, ale i v post-

---

¹ Termíny občanství a občanská identita jsou v této práci používány zaměnitelně, v ekvivalenci k anglickým termínům citizenship či citizenship identity.

² Mohli bychom také říci nestabilní společnosti či společnosti v tranzici. Terminologie je zde spíš otázkou osobní volby.

konfliktních společnostech s veřejným prostorem a redefinovat ho ve smyslu větší inkluзивity pro všechny občany, jak obtížné je vybudovat inkluзивní občanskou identitu, jak zkreslené může být vnímání práva či jak jiné může být vnímání povinností v porovnání se společnostmi, kterým se konflikty podobného druhu v posledních desítkách let vyhnuly. Je zjevné, že skepticismus, který nás provází při práci právě s těmito aspekty vývoje společnosti a vývoje jedince, je na místě.

Socializace

„Socializace je proces, kterým si lidé osvojují pravidla chování a systémy přesvědčení a postoje, které jsou nezbytným vybavením jednotlivce k jeho účinnému fungování ve společnosti“, říká Durkin (1995, str. 13). Durkinova definice je jen jednou z mnoha, které zdůrazňují, že socializace je procesem, který vede k znalosti kognitivních, konativních a emočních klíčů, které jsou v dané společnosti pro jednotlivce důležité, aby mohl úspěšně plnit své sociální role. Socializace je procesem, ve kterém dochází k vzájemnému působení regulačních mechanismů (např. na straně rodičů či učitelů) a vývojové zralosti jednotlivce. Jedinec inkorporuje vliv regulačních mechanismů do svého rejstříku chování a zejména do svého rejstříku chápání sociální reality. Jak uvádí Durkin (1995), už Wundt byl přesvědčený, že způsob, jakým se chováme a jak uvažujeme v dospělosti, je výsledkem celého předcházejícího vývoje. Jinými slovy, není možné pochopit jednotlivce, aniž bychom ho viděli v celistvosti jeho vývojových procesů, vlivů a prostředí, kterým byl vystaven (což souvisí také s efektem kohorty).

Je důležité chápat socializaci z hlediska jejího rozsahu, chápat socializační soustředné kruhy, uprostřed kterých se jako jednotlivci ocitáme. Pravidla v rámci rodiny a očekávání, která k nám rodina má, totéž na úrovni komunity, ve které žijeme, pravidla reflektující věk, gender, společenské postavení, status v rámci společnosti etc., naše percepce a chápání sociálních struktur a v neposlední řadě také toho, co je a co není pokládáno za morální, to vše musíme být schopni transformovat do našeho chování a do kognitivní schopnosti rozpoznávat naši(e) odpovědnost(i).

Jako významná **socializační prostředí** vnímáme rodinu, školu, vrstevníky a masmédiá. Nicméně ta představují pouze vnitřní, jedinci nejbližší vrstvu socializačních sil, která

rozhodně není vrstvou jedinou. Procesy probíhající na této úrovni nemohou být/neměly by být oddělené od procesů, které probíhají na dalších, od jedince vzdálenějších úrovních (domnívám se, že je třeba reflektovat i technologický vývoj, který nezadržitelně vede k větší propojenosti jednotlivých úrovní socializace).

Pro demonstraci se podívejme na Ichilové (2004) *model politického učení*, či přesněji model prostředí, ve kterých k tomuto učení dochází. Model vychází z rozdělení vlivů působících na jedince na vlivy prostředí a na vlivy kontextové, tak jak navrhuje Huckfeldt a Sprague (1995; in Ichilov, 2004). Ti považují za vliv prostředí jakýkoli vliv, který působí na jedince a je výsledkem mimo individuálních faktorů. Kontextový vliv vzniká sociálními interakcemi v rámci prostředí, je tedy navázaný na jednotlivce, je vlivem vyplývajícím ze souvislostí. Pro proces socializace je důležité obojí, jak kontext, tak prostředí. Ichilové (2004) model politické socializace pracuje na úrovni prostředí s nepřímým socializačním vlivem globální a národní sféry na obsah toho, co si mladí lidé v procesu politické socializace osvojí, např. právě odtud může jedinec získat impuls pro reorganizaci svého politického systému. Kontext se týká přímých interakcí v rodině, škole, s vrstevníky etc. Moje občanská orientace je pak výsledkem vlivu jak kontextu, tak prostředí. Co se týče médií, tak ta podle Ichilové (2004) mohou být pokládána nejen za samostatné prostředí socializace. V dnešní době, díky virtuální interaktivnosti některých médií, můžeme mluvit o přiblížení médií ke kontextové socializační vrstvě.

V otázce politické socializace stojí za zmínku zajímavý postřeh britského politického filozofa Bernarda Cricka a jeho volání po politickém Piagetovi – podle Cricka se výzkumy týkající se politické socializace dětí a mládeže v podstatě míjejí účinkem, jelikož se téměř výhradně týkají politických konceptů, které jsou vlastní dospělým; děti se pak ptáme na to, jaké jsou jejich postoje k těmto jim cizím konceptům (Crick, B., 1999; in Haste, 2004). Takové výzkumy nám neumožňují účinně a cíleně se socializací pracovat při konstrukci občanské identity mladých lidí, což může mít v konfliktních či post-konfliktních společnostech vážné důsledky ve smyslu udržování (předpokládejme, že nezamýšleného) situace status quo.

Občanská identita

V předcházejícím textu jsme si kategorizovali socializační vlivy, které vedou k osvojení určitých individuálních politických přesvědčení a k osvojení určitých občanských postojů. Nyní se budeme zabývat konceptem občanství, vymežíme si jej vzhledem k širšímu pojmu skupinové identity, a zároveň se pokusíme objasnit si roli občanství ve státech, které čelí konfliktu či konfliktem v nedávné době prošly.

Heater (1990; in Ichilov, 2004) popisuje občanství jako jednu z mnoha sociálních/skupinových identit, které jedinec má. Je přesvědčený o tom, že právě tato identita, občanská identita, může hrát pozitivní roli v určité regulaci ostatních identit, pokud se tyto dostávají do sporu. Ostatně podobně je občanství vnímáno také Greenfieldem a Chirotem (1994; in Citrin, Wong, Duff, 2001), jako loajalita, která umožňuje sociální solidaritu. Občanská identita je tak identitou nadřazenou ostatním skupinovým identitám, představuje spojovací článek mezi občany, který dodává pocit jednoty i v situacích, ve kterých se jiné identity, např. etnické, dostávají do konfliktu. Občanství, jak říká Ichilov (2004), má složku právní, ale také kulturní, sociální, zahrnuje v sobě práva a povinnosti občanů, přesahuje do politické sféry.

Občanská identita ve vývoji Kosova

V následujícím textu se pokusím popsat složitou situaci občanské identity kosovských Albánců v bývalé Jugoslávii. Opírám se přitom zejména o práci Mirandy Vickers, britské historičky zabývající se problematikou Albánců a Albánie jako takové, ale také Albánců mimo Albánii, zejména kosovských. Data zde použitá, pokud není uvedeno jinak, jsou z její knihy *Mezi Srbem a Albáncem: Historie Kosova* (Vickers, 1998). Tento přehled nedávné historie pokládám za nezbytný pro pochopení socializace kosovských Albánců (a Srbů) a pro způsob, jakým byla a je konstruována jejich občanská identita.

Ústava z roku 1974 a významná autonomie Kosova

Občané žijící v bývalé Jugoslávii byli buď příslušníky národa či příslušníky národnosti. Právě toto rozdělení bylo základem celého jugoslávského ústavního systému, znamenalo

mít či nemít „svoji“ republiku. Republiku tak v rámci Jugoslávie měli nejen Srbové, Chorvati a Slovinci, ale také Černohorci – etnicky v podstatě Srbové, Makedonci – až do roku 1945 pokládání za Bulhary, a také Slovanští Muslimové v Bosně a Hercegovině, jejichž status byl v roce 1961 změněn z původní náboženské skupiny na skupinu etnickou. Kosovo s většinou obyvatel hlásících se k albánské národnosti zůstávalo autonomní provincií v rámci Srbské republiky, a přestože ústava z roku 1974 přinesla velké posílení pravomocí nejen na straně republik, ale i na straně autonomních provincií³ v rámci federace, kosovští Albánci se statutem národnosti spokojeni nebyli. Stejně tak nebyli se situací spokojeni ani Srbové – z jejich hlediska bylo obtížné akceptovat, že Albánci, tvořící v té době 8,15 % obyvatelstva Srbska, mají autonomii, zatímco Srbové v Chorvatsku, tvořící 14,7 % tamní populace, nemají přiznaná žádná práva. Autonomie Kosova fungovala ve smyslu pozitivní diskriminace kosovských Albánců, dala jim pocit svobody a měla velký význam pro jejich emancipaci, stejně tak však znamenala odcizení slovanského obyvatelstva Kosova, které se cítilo ohroženo. Kosovští Albánci zažívali kulturní rozkvět jako nikdy předtím, ve velmi krátké době došlo k velkému rozvoji v oblasti vzdělávání a také k posílení vlivu Albánie na Kosovo (podstatou bylo dodávání knih a učebnic z Albánie). Styky s Albánií současně znovu probudily nacionalistické sny. Na druhé straně ani silná autonomie kosovských Albánců nepřinesla očekávané výsledky ve smyslu zlepšení vzájemných vztahů s ostatními národy a národnostmi Jugoslávie. Nehledě na pozitivní kulturní a sociální výsledky autonomie, nehledě na významné právo vzdělávání v albánském jazyce včetně univerzitního vzdělání, v ekonomické oblasti zůstalo Kosovo daleko za průměrem jugoslávské prosperity, s vysokou natalitou, vysokou nezaměstnaností, vysokou negramotností, nízkou kvalitou vzdělání (příliš mnoho studentů, studium jako „řešení“ problému nezaměstnanosti) - a tudíž nízkou kvalitací (zejména v technických oborech, navíc studenti si na univerzitě v Prištině volili především obory jako Albánská historie a folkór), zatížené tradičním způsobem života⁴ a zároveň rychle probíhajícími změnami v této oblasti, závislé na ekonomické

---

³ Kosovo se stalo jedním z ústavních elementů jugoslávské federace, bylo reprezentováno ve federální komoře jugoslávského parlamentu, u federálního jugoslávského soudu a ústavního soudu, jako autonomní provincie mělo právo veta ve všech věcech, které se provincie přímo týkaly etc., nicméně - na rozdíl od republik – státnost uznána nebyla.

⁴ Tradiční albánská rodina je podle Antonie Young (2000) velmi rozsáhlá, mnohočlenná, žijící pod jednou střechou, sdílející domácnost, silně patriarchální, patrilinéární, patrilokální. Situace se mění, ale ještě i dnes

pomoci od ostatních republik (což vyvolávalo nespokojenost zejména u Slovinců a Chorvatů).

Smrt Tita a nepokoje roku 1981

Nespokojenost narůstala a situace se dramaticky zhoršila se smrtí Tita v roce 1980. Jugoslávie pochopila, že se smrtí Tita nastává období, ve kterém bude třeba hledat nové způsoby řešení konfliktů v rámci federace. Že si lidé uvědomili možný dosah nové situace, ukázaly výsledky sčítání lidu z roku 1981 s nárůstem těch, kteří deklarovali svoji národnost jako jugoslávskou (1.22 miliónu lidí /5,42 % celkové populace/, což bylo 4.3 násobek počtu z roku 1971). Zdá se, že si lidé, zejména ze smíšených rodin, uvědomili vážnost situace a snažili se zachránit, co se dalo. V této situaci Kosovo vykázalo jen minimálních 0,2 % Jugoslávců.

Rok 1981 byl rokem velkých albánských protestů v Kosovu, které vypukly z dlouho potlačované nespokojenosti velkého množství studentů⁵ v Prištině. Přestože není možné popřít nacionalistický charakter demonstrací (útoky na srbské spoluobčany, jejich majetky, kostely atd.) a jejich napojení na Tiranu/Albánii, roznětkou byla především sociální a ekonomická situace. Univerzitní protesty se staly začátkem konce kosovské autonomie, začátkem „mobilizace“ Srbů, pro které je Kosovo kolébkou jejich církve. Začaly represe proti albánskému obyvatelstvu, byly zakázány albánské učebnice, curriculum bylo kontrolováno. Zároveň následovaly roky násilných akcí ze strany albánského obyvatelstva směrem k slovanskému obyvatelstvu Kosova, které se často raději rozhodlo k odchodu z Kosova. Situace byla velmi citlivá, na straně kosovských albánských politických vůdců byla stále ještě přítomna snaha zvládat albánský nacionalismus, nicméně ekonomická cesta, snížení nezaměstnanosti etc., se stala Titovou smrtí nemožnou.

---

vidíme, zejména (ale nejen) na venkově, značnou subordinaci žen mužské autoritě, nižší vzdělání žen, jejich vyloučení z veřejného života etc. V 70. a 80. letech bylo toto jedním z velkých sociálních problémů Kosova. (Pozn. autorky: V Kosovu se často setkáváme s „domy bratrů“ – několik stejných domů patřících bratrům z jedné rodiny, obehnaných společnou vysokou zdí. Zejména na venkově stále funguje složitý systém povinností, které mají „nevěsty“ v závislosti na tom, zda už mají či nemají děti, zda patří k mladšímu či staršímu bratrovi etc.) Podle ústního sdělení Dr. Agima Siqeci (Pristina, Kosovo, 23. 3. 2010) rodiny tradičního typu ještě stále představují kolem 80 % rodin.

⁵ Velkým množstvím je míněn velký počet studentů na počet obyvatel (přesná data k dispozici nemáme). Studenti často volili nepraktické obory, tudíž nenacházeli práci. Dalším problémem byla nízká kvalita studia na univerzitě v Prištině, reflektovaná ve zbytku Jugoslávie.

Nástup Miloševiče a politický vývoj po roce 1989

V celkově komplikované jugoslávské situaci začal narůstat také srbský nacionalismus, k moci se dostal Slobodan Milošević. Kosovo ztratilo v roce 1989 svoji autonomii a pro kosovské Albánce začalo nesmírně těžké období, které vyvrcholilo bombardováním ze strany NATO v roce 1999, ustavením mise OSN v Kosovu a posléze vyhlášením jednostranné nezávislosti Kosova v roce 2008.

Státní zaměstnanci albánského původu museli buď podepsat, že budou v nové situaci loajální k srbskému vlivu nebo museli odejít ze svých pozic, velká většina albánských rodin byla odkázána na solidaritu diaspory etc. Začala desintegrace Jugoslávie. Na ztrátu autonomie odpověděli kosovští Albánci organizováním se kolem literálního kritika Ibrahima Rugovy a jeho Demokratické Ligy Kosova. Pod vedením Ibrahima Rugovy vyhlásilo Kosovo v roce 1991 nezávislost (která byla uznána jen Albánií) a v odpovědi na srbské represe byl de facto vytvořen naprosto paralelní stát k Srbsku: „nezávislé“ albánské Kosovo mělo svoje školy, zdravotnictví etc. Segregace Slovanů a Albánců byla dokonalá. Albánci spoléhali na Albánii, že je podpoří.

Právě v období Miloševičova posrbšťování provincie došlo k několika velmi zajímavým jevům: ke sjednocení albánské komunity a k přijetí modelu nenásilného přístupu k řešení situace tak, jak jej navrhl a personifikoval Ibrahim Rugova. Albánská (mluvíme teď o Kosovu), tradičně klanová společnost, ve které čest je pro rodinu to nejdůležitější a může být vykoupena pouze krví, byla ještě v 80. letech rozdrobena krevními přemi. V krevních přích bylo téměř 2000 rodin v Kosovu, což znamenalo zhruba 20 000 mužů, kteří nemohli „z důvodu krve“ opustit svůj dům, jinak by byli zabiti. Vědomi si toho, že pokud chtějí odolat srbskému vlivu, musí se rodiny sjednotit, dokázali jejich členové projít rekonciliací.

Tak jak se jugoslávské války stávaly stále intenzivnějšími, Albánci odmítali vstupovat do Jugoslávské národní armády a dezertovali, často do západní Evropy. Ekonomická situace albánských rodin se stále zhoršovala, byla neudržitelná. V roce 1993 se začaly objevovat radikální roztržité ozbrojené skupiny kosovských Albánců, které měly za cíl vytvoření Velké Albánie. Narůstala nespokojenost s přístupem Ibrahima Rugovy k řešení situace i

s postojem mezinárodního společenství ke Kosovu. Po podepsání Daytonských dohod v roce 1995 byli kosovští Albánci v naprosté deziluzi. Jejich pasivní postoj (ze kterého obviňovali Rugovu) během posledních jugoslávských válek jim neumožnil mít jakékoli slovo v mírových rozhovorech, jejich situace zůstávala stále stejná, mezinárodní společenství nechalo kosovskou otázku na Jugoslávii. Začalo období nárůstu násilí a radikalismu na straně kosovských Albánců, kteří se organizovali v Kosovské osvobozené armádě. Srbsko odpovědělo násilím.

Co už v knize Vickersové nenajdeme je, že se situace vyhroutil v roce 1999 bombardováním Srbska ze strany NATO. Kosovo se dostalo pod správu OSN. V roce 2008 došlo k vyhlášení jednostranné nezávislosti Kosova kosovskými Albánci, která až do dnešních dnů nebyla Srbskem akceptována.

Na pozadí historických událostí se nyní můžeme pokusit analyzovat výše zmíněný konstrukt občanství. Podívejme se, jakým způsobem se vyvíjel v souvislosti s tím, zda kosovsko albánská občanská identita byla alespoň v některých obdobích nedávné historie konstruována jinak než monoliticky (ve smyslu směřování k národnímu státu, ať už Kosovu či velké Albánii). Můžeme se také podívat na současnost a na potřebu konstrukce identity Kosovana, tak jak se objevila po intervenci sil NATO v roce 1999 a jak se prohloubila po vyhlášení jednostranné nezávislosti Kosova v roce 2008.

Zahájení kosovské debaty o identitě

Zajímavým počinem v otázce identity Kosovana byl sborník *Kdo je Kosovan*⁶? (Kelmendi, Desku, 2005)⁷, ve kterém můžeme najít příspěvky z debaty organizované časopisem *Jáva* v letech 2001 až 2005. Jak komentuje samotný editor časopisu a sborníku, Migjen Kelmendi (Kelmendi, Desku, 2005, str. 12), příspěvků v průběhu času ubývalo, navíc pojmání identity jinak než v etnickém kontextu nebylo pro

---

⁶ Jak uvidíme níže, použití označení *Kosovan* naznačuje teritoriální konstrukt občanské identity.

⁷ Sborník byl vydán v gheg dialektu, kterým kosovští Albánci mluví. Nicméně psaná forma jazyka je i v Kosovu stále tosk dialekt (kosovští Albánci tak následují Albánii). Použitím ghegu se Kelmendi (Kelmendi, Desku, 2005) snažil umocnit debatu o identitě. Tím, že použil právě tuto formu dialektu, tak porušil jedno z tabu albánské kultury. Jak sám říká, jeho cílem bylo, aby tím „externalizoval všechnu tu skrytou intoleranci, odmítání kulturních a politických elit projít jakoukoli změnou, reflektovat Rozdíl.“ (Kelmendi, Desku, 2005, str. 11)

společnost/čtenáře stravitelné (časopis Jáva je pokládán za elitářský časopis pro intelektuály). Debata byla postupně ztracena, tak jak se společnost odmítala zapojit se do jakékoli diskuze o identitě nad-etnické (měla být paralelou k evropské debatě o identitě Evropana). Kelmendi (Kelmendi, Desku, 2005) v úvodním slově sborníku vyjádřil znepokojení nad vývojem a volal po občanské odvaze na všech úrovních kosovské společnosti (nesmíme zapomínat, že jeho vlastní občanská odvaha byla ohromná, otázka identity, tak jak ji postavil, mohla být velmi lehce vnímána jako pomáhání srbské straně, či minimálně jako cesta k narušení jednoty Albánců).

V této sociálně konstruované debatě se podle mého názoru také ukázalo, jak mocný může být strach z přestoupení hranice vně naší skupiny i na straně intelektuálů. V paralele k tomu, co říká Daniel Bar-On (2001) o sociální odpovědnosti psychologů, by jiná možná interpretace mohla být, že zmiňovaný strach leží na straně opuštění sociální status quo pozice, že čas k verbalizaci určitých kontextů musí vždy nejprve nazrát. Tak si v určitém období můžeme být vědomi problému, můžeme být schopni ho popsat, a přesto ho nedokážeme/nemůžeme označit a analyzovat, a tudíž pracovat s ním. K tomu potřebujeme odvahu a impuls vycházející z rozpoznání kulturní (práce s rozdíly) dimenze problému, jako jedinci musíme převyprávět svůj vlastní příběh.

Na druhou stranu je otázkou, co už může být silnějším impulzem pro debatu o identitě (nad-etnické), pokud to nejsou lidská práva (jako nástroj moralizace politiky), která byla mezinárodním společenstvím použita jako hlavní motiv intervence v roce 1999 a následného převzetí hlavní role v řešení kosovsko-albánského konfliktu. Nicméně jak naznačuje popis vývoje v Kosovu v posledních desetiletích (viz výše), důvody k diskuzi o nad-etnické identitě zde jsou mnohostranné a často – alespoň na první pohled - kontradiktorní. Bude třeba hodně času na to, aby se složitý propletenec vztahů a ustálených narací přetavil do takové formy občanství, která by ve svém důsledku umožnila soužití různých etnických skupin Kosova.

Občanská identita a její konstrukce

Při analýze kosovského vývoje v časovém úseku, který začal autonomií roku 1974 a skončil jednostrannou nezávislostí roku 2008, si nelze neklást otázku, zda *národnost* a *občanství* jsou nutně ty samé koncepty. Pokud se nejedná o národní, ale o multinárodní

stát, pak jsou tyto dva koncepty odlišné (což není žádné překvapivé zjištění, zajímavé jsou spíš způsoby, jakými s touto skutečností lidé nakládají). Takovou situaci popisují například Abell, Condor a Stevenson (2006), kteří analyzují multinárodní Spojené království Velké Británie a Severního Irska. Na rozdíl od nich Hasteová (2004) pokládá Spojené království za národní stát a britské občanství vnímá jako formu občanství národního. Abell, Condor a Stevenson (2006) ukázali, že to, co někteří vnímají jako „britskost“, je de facto spojeno s konstrukcí identity místa - Británie jako „ostrov“. Díky identitě místa (*teritoriální identita*) mohou pak respondenti obejít konstrukci sociální identity založené na národnosti či občanství. Respondenti si tak mohou podržet svoji subjektivní identitu a zároveň udržet loajalitu k britskému občanství.

V situaci provincie Kosovo identita místa fungovala proti jednotě: k místu patřila majorita kosovských Albánců (ostatními občany Jugoslávie však vnímaná jako minorita – národnost, ne národ), která chtěla oficiální uznání určitého geografického prostoru jako „jejich“. (Toto je samozřejmě pouze výsek z problému, který je mnohem komplexnější). Identita místa ve smyslu Jugoslávie nedokázala překonat rozpory. (Možná bychom mohli uvažovat v metafoře „mít dům, ale nemít v něm žádný pokoj pro sebe“.)

Sociální identita podle Tajfela (1982) znamená, že já jako jedinec vím, že patřím do určité skupiny (kognitivní část definice), a toto přináležení pro mne má určitý emoční význam a určitou hodnotu. Moje sociální identita je tedy velmi úzce spojena se skupinou, s charakteristikami skupiny, do které patřím. Podle Hasteové (2004), jak nás upozorňují také Abell, Condor a Stevenson (2006), občanská či národnostní identita představují jednu z forem sociální identity. Tato společná identita nám dává určitá práva a povinnosti, zaručuje nám sociální inkluzi. Nicméně Abell, Condor a Stevenson (2006) oponují, že tento pohled na občanství a národnost je omezený, že rozhodně nereprezentuje jedinou a univerzální formu demokratického občanství, ale spíše jen formu *komunitárně demokratickou*. Tradice liberálních demokracií naznačuje možnost sdílet společný prostor s lidmi, kteří mohou mít jiné hodnoty a přesvědčení, nicméně vzájemně se pokládají za morálně rovnocenné (Kenny, 2004; in Abell, Condor, Stevenson, 2006). Nesmíme zapomínat, že tradice liberálních demokracií znamená silný individualismus, téměř v opozici k tajfelovskému pojetí sociální identity. Nejsou to moje sociální identity, které vytvářejí moji realitu, můj psychologický stav, to, co je podstatné,

jsou vnitřní aspekty jedince. Jinými slovy, v liberálních politických kulturách je s „identitou zacházeno jako s něčím privátním, ne jako s něčím, co je součástí veřejného života“ (Abell, Condor, Stevenson, 2006, str. 210). Abell, Condor a Stevenson (2006) se dopracovávají ke konstrukci občanství, které je více méně *situační*. V určitých situacích je salientní forma sociálně kategorická (Angličan, Skot atd.), v jiných například forma teritoriální (Brit) či institucionální. Přestože tito autoři (Abell, Condor, Stevenson, 2006) pokládají situačnost občanství za krok vpřed v konstrukci občanství, domnívám se, že je to pouze „více téhož“ přístup k problému. Něco, co funguje ve stabilních západních společnostech, nemusí být nutně tím, co bude fungovat v demokraciích jiného druhu.

V analýze *konstrukce občanství* upozorňuje Hasteová (2004) na následující faktory, kterých si odborná veřejnost začala všimnout po revolučním roce 1989 a pádu železné opony a kterým je třeba věnovat pozornost: 1. rozdíl mezi stabilními společnostmi a společnostmi v tranzici/ v procesu změny, 2. nacionalismus jako nástroj k nalezení nové identity a jako reflexe kulturních narací národa/státu, 3. nástup politických hnutí, která probíhají napříč levicovo-pravicovým spektrem politiky⁸ a která nás nutí měnit naše předpoklady o stabilitě přesvědčení.

Hasteová i Ichilová (Haste, 2004; Ichilov 2004) si všimají rozpadu bývalého Sovětského bloku, jeho rozdrobení na národní státy. Právě s jeho rozpadem se ukázalo, že konstrukce občanské identity v stabilních a tranzitorních společnostech pravděpodobně probíhá odlišně. Nicméně definice toho, co dělá stát (ať už národní či mnohonárodní) stabilním, neexistuje. Je to délka existence daného státního útvaru (a pokud ano, kolik let existence vytváří „nárok“ na stabilitu)? Je to vnější stabilita státu uznaná jinými státy či vnitřní stabilita pocíťovaná občany? Nebo je to snad schopnost zvládat instabilitu pomocí demokratických prostředků? A nejen jich? A není stabilita spíše výsledkem určitých favorizovaných narací, které umožňují reprezentaci stability? Není stabilita často pouze manipulací se sociální mobilitou, nenaplněným slibem rovnosti a svobody, který

---

⁸ Hasteová (2004) zde zmiňuje environmentalismus či feminismus jako hnutí, která jdou napříč levicovo-pravicovým spektrem a jsou vyjádřením občanské zodpovědnosti. Pokud hovoří o změně přesvědčení, naráží na ideologii v procesu změny a na přesvědčení, která „slouží funkci v určitém kontextu“ (Haste, 2004, str. 415), tudíž nejsou neměnná.

v určitých společnostech nemusí fungovat, protože tyto hodnoty mohou být operacionalizované v různých společnostech různým způsobem?

Jugoslávie i Československo byly pokládány za stabilní státy (byť nedemokratické) a na mapě Evropy už je nenajdeme (nepřežily nacionalistická hnutí). Slýcháme o vážných problémech stabilních demokracií jako Belgie, Kanada, ale i výše zmíněná Velká Británie. Tyto problémy jsou důkazem, že si etnicita a národnost i nadále udržují klíčovou roli v konstrukci sociální identity a nepodařilo se je nahradit příslušností k ekonomické třídě (Ichilov, 2004).

Nacionalismus

Nacionalismus je často skloňován jako hlavní důvod rozpadu multinárodnostních států. Hasteová (2004) odmítá pohled na nacionalismus jako na patologický aspekt občanské identity, naopak pokládá nacionalismus za užitečný koncept, který umožňuje národu vybudovat státní útvar k obrazu svému. Nacionalismus vytváří „potřebu nových vyprávění (narratives), odvolávajících se na různé historické precedenty, které ospravedlňují existenci nových systémů: národy se obnovují a mění samy sebe tím, že představují svoji historii“ (Haste, 2004, str. 414).

Hasteové přístup je prvoplánově pragmatický (používající terminologický trik, kdy jeden nacionalismus je chápán jako patologický a jiný jako „zdravý“ a morálně opodstatněný). Ano, nacionalismus funguje, nacionalismus je nástrojem sociální změny. Důkazem jsou nové (a často fungující) demokracie založené na nacionalismu přetaveném do lidských práv a práva na sebeurčení národa. Co však chápeme jako problém, je nemožnost přesně určit hranici mezi tím, co je a co není patologické, nemůžeme podporovat pouze zdravý nacionalismus, aniž bychom zároveň nepodpořili nezdravý. Domníváme se, že to, co Hasteová označuje jako zdravý nacionalismus – patriotismus/vlastenectví, může být vnímáno pozitivně, ale závisí to na tom, o jaký stát se jedná (národní či mnohonárodní), a zda v té které situaci je tento závazkem ke státu či závazkem k národu jako takovému (viz níže).

Pokud bychom v paralele k výše zmíněnému viděli otázku albánského nacionalismu jako otázku albánského patriotismu v mnohonárodnostní Jugoslávii, pak tento patriotismus

směřoval k Albánii, ne k Jugoslávii, a byl podpořen naracemi a mýty, které neumožňovaly společné soužití Albánců a ostatních národů v Jugoslávii. Pokud bychom dnes, v situaci majoritně albánského Kosova, chtěli věřit v možnost vytvoření identity Kosovana (pro kosovské Albánce, kosovské Srby a ostatní menšiny), pak by bylo nezbytně nutné začít pracovat s mýty a naracemi, které takovou identitu umožní (na všech stranách). Hledání „pravdy“ jako jeden z hlavních mechanismů tranzitorní spravedlnosti (viz níže v práci) je velmi komplikované, je třeba najít společné příběhy, které umožní každé jednotlivé komunitě pozitivní sebeobraz, je třeba najít pravdu, kterou je možné sdílet. Což bohužel nutně znamená dekonstrukci některých z hodnot a přesvědčení, na kterých byla založena společenská změna na Kosovu.⁹ Dekonstrukce tohoto typu může být v nově budovaných společnostech vnímána jako velmi agresivní útok na kolektivní/národní identitu.

Nacionalismus a národní mýty¹⁰

Příkladem jednoho z největších mýtů jak pro Albánce, tak především pro Srby, je bitva na Kosově poli¹¹, vyprávěná po generace jako glorifikace porážky, symbol toho, čemu na albánské straně Michael Daxner říká „trvale udržitelná viktimizace“ (2005, str. 212), zachovávání pozice oběti, i když důvody pro toto postavení už neexistují. Pro srbskou stranu je Kosovo pole symbolem vytrvání, porážka byla přetransformována v symbol nových začátků, utrpení pro víru je symbolem přežití srbského elementu, mohli bychom tvrdit, že pro Srby je tento mýtus jejich nejdůležitějším *státotvorným mýtem*. Je, jak uvidíme dále v této práci, výsledkem neuzavřenosti a nedořešení určitého kolektivního traumatu, a jako takový má velký mobilizační potenciál pro nacionalismus.

Na jiném místě této práce pojednáváme o transgeneračním přenosu traumatu a nedokončených událostí, procesu, který je na kolektivní úrovni velmi propojený s mýty

---

⁹ Pokud dnes projíždíte Kosovem, uvidíte v téměř každé větší vesnici památníky hrdinů, příslušníků Kosovské osvobozené armády. Obraz hrdinného boje za nezávislost, za identitu, boje proti srbskému útlaku. Přejdete přes most do severní Mitrovice, srbské části Kosova, vidíte pomník těm, kteří zahynuli na druhé straně. Nutno podotknout, že nikdy nevidíte památníky ženám. Hrdinové jsou výhradně muži.

¹⁰ Viz. také kapitola Mezi traumatem a rekoniiliací: proč rekoniiliace bolí.

¹¹ Bitva na Kosově poli je historický fakt. Označení mýtus používám v souladu se Schöpflinem (2002, str. 26), který říká: „mýtus je určitý soubor idejí s morálním obsahem, které jsou jako vyprávění předávána samotnou komunitou“. Jak autor podotýká, mýty mohou (ale nemusí) být založené na historické pravdě, dávají historii smysl, který je pro komunitu důležitý.

(vstupuje do jejich vytváření). Schützenbergerová (1998) uvádí jako klasický případ tohoto procesu na úrovni etnické skupiny kosovské historické narace a události. Hovoří o opakujících se traumatech v Kosovu (předpokládejme Kosovo jako název pro určitý geografický prostor a k němu vztažené historické události) a podává nám výčet těchto situací od památné bitvy na Kosově poli v roce 1398. Zároveň upozorňuje, že tyto repetice se odehrávají vždy na datum výročí bitvy – 28. června. Nedokončené události, počínající bitvou na Kosově poli a pokračující až do dnešních dnů, nejen pronásledují obyvatele Balkánu, ale zároveň mu dodávají nálepkou nestabilního a násilného regionu.

Jak popisuje Schützenbergerová (1998):

- V bitvě na Kosově poli došlo k porážce Srbů osmanskými vojsky, oba vůdci byli zabití – 28. červen 1398.
- První světová válka začíná sarajevským atentátem a smrtí Franze Ferdinanda, dědice Rakousko-Uherského trůnu srbským aktivistou Gavrilo Prinzipem (návštěva Ferdinanda byla pokláda za ponižující pro Srbsko) – 28. červen 1914.
- A konečně 28. červen 1989 – Slobodan Milošević se účastní otevření pomníku prince Lazara (zabitého vůdce Srbů) na Kosově poli a pronáší velmi nacionalistickou řeč. Na místě krveprolití ze 14. století de facto symbolicky začíná krveprolití a etnické čistky posledních jugoslávských válek, krveprolití 20. století.

Pro Albánce je státotvorným mýtem ***Rozafa legenda***. Příběh tří bratrů, kteří staví hrad, ale každá ze zdí, kterou přes den postaví, v noci spadne. Cizinec, který prochází, jim poradí, aby obětovali a zazdili do stavby ženu jednoho z bratrů, tu, která přijde druhý den s jídlem. Bratři souhlasí s návrhem a vzájemně si přísahají (dají si slovo – v albánštině se této přísaze říká ***besa***), že žádný z nich doma nic neřekne. Je to ale pouze nejmladší z bratrů, kdo opravdu ***besu*** dodrží, a tak je to právě jeho žena, která přijde s jídlem a je obětována. V metafoře konfliktu mezi rodinou a vyšší autoritou (cizinec) je konflikt budování národního státu (Schwandner-Sievers, 2002). Dodržení ***besy*** nejmladším z bratrů umožnilo postavení hradu – státu, díky překonání solidarity dané příbuzenstvím (nicméně nezapomeňme, že dva z bratrů ***besu*** nedodrželi a nezapomeňme, že mluvíme o společnosti, která vynalezla ***besu***, protože jinak byla/je tradičně rozdrobena na

klany/rodiny). Ostatně podíváme-li se zpět na výše uvedený přehled některých historických událostí, vidíme překonání solidarity dané příbuzenstvím v odpuštění krevní msty po roce 1989, které bylo krokem k jednotě kosovských Albánců (a získání státu). *Besa* byla používána i jako součást přísahy těch, kteří se připojovali ke Kosovské osvobozené armádě (Schwandner-Sievers, 2002). Je v podstatě symbolem cti, koheze a loajality, kde společným jmenovatelem je budování národního státu. Mimo tento rámec nefunguje. Z pohledu teorie sociální identity bychom snad mohli říct, že v tomto mýtu vidíme, jak v určitém kontextu je salientní určitá část našeho sebepojetí, určitý sebeobraz. U nejmladšího z bratrů se stala salientní sociální identita – on jako stavitel společného hradu, oba starší bratři zůstali hlavně muži, kteří mají ženy.

Jak vidíme, máme dvě velmi silné státotvorné narace, které se setkávají ve stejném geografickém prostoru. Posilování této historie by bylo možné, pokud by Kosovo bylo národním státem, jelikož je státem mnohonárodnostním, možné to není. K vybudování identity Kosovana opravdu nezbyvá než tyto mýty citlivě dekonstruovat, což by mělo být zejména úlohou škol a médií. Nicméně **dekonstrukce** není možná, pokud nemáme příběh, který ten předcházející hodnotově nahradí.

Nejen státotvorné mýty, ale také **mýty o původu** mají klíčový význam pro vytváření pozitivních postojů k vlastnímu národu, které mohou vyústit až v nacionalismus. Na straně Albánců jsou mýty o původu mýty o superioritě albánského národa na Balkáně (Albánci jako nejstarší národ na Balkáně, přímí potomci Illyrů, hovořící starobylym jazykem).

Od roku 1974 prošli Albánci v Kosovu následujícím vývojem: byli součástí fungujícího státu (se svojí jasnou albánskou identitou), tato identita je směřovala více k Albánii než k Jugoslávii a vyústila ve snahu získat více autonomie či nezávislý stát. Momentálně máme mladý stát se silnou albánskou identitou a potřebou (zejména externí – prezentovanou mezinárodním společenstvím) „méně původní identity“ a více „nové identity“. Kosovo je multinárodnostní stát, což znamená, že každý z národů se musí vzdát části své identity (části svého nacionalismu) pro novou nadřazenou občanskou identitu, která však zatím neexistuje. (Při oslavách výročí nezávislého Kosova jsou obvykle ulice Prištiny zaplaveny albánskými národními vlajkami, vlajky nezávislého Kosova jsou stále v menšině, což je typický obrázek ze všech kosovských oslav).

Nacionalismus jako postoj

Pokud hovoříme o nacionalismu, ať už zdravém či patologickém, jako o jedné z příčin změn na mapách, pak je třeba připomenout si, že nacionalismus je postoj. A postoje mohou mít ideologický kontext. Podle sumarizace Eaglyové a Chaikenové (1998) o struktuře postojů mají tyto hierarchickou¹² strukturu, ve které jsou novější či konkrétnější postoje odvozovány od postojů obecnějších, od určitých hodnot¹³, které jedinec vyznává. Mnoho studií v této oblasti se týkalo například postojů odvozených od širšího hodnotového postoje jako je liberalismus či konzervatismus.

V duchu ideologického kontextu postojů jsou realizovány/interpretovány výzkumy, které se týkají předsudků k určitým sociálním skupinám, například výzkum týkající se *symbolického či moderního rasismu* (McConahay, 1986; Sears, 1988). Ukázalo se, že bílí Američané, ovlivnění anglosaskými (protestantskými) hodnotami jako jsou silný individualismus, disciplína a práce, věří, že pokud člověk opravdu pracuje, pak se má i ekonomicky dobře. Jinými slovy to, jak se mají lidé mé sociální skupiny, je dáno tím, jaká je jejich pracovní morálka, blahobyt je otázkou vnitřních atribut, nikoli vnějších. Pokud se určitá sociální skupina má špatně, pak je to dáno individuálním výkonem jejích členů; dostatek či nedostatek práce, jazykové znevýhodnění, nedostatečné vzdělání, to vše jsou pouhé výmluvy. Je zřejmé, že lidé s těmito postoji jsou více nakloněni podpoře diskriminace minorit a nelibě nesou podpůrné mechanismy typu afirmativní akce směrem k Afroameričanům. Jiné studie ukazují (Gaertner, Dovidio, 1986; Dovidio, Gaertner, 1991) protirasistické postoje bílých liberálních, tolerantních Američanů. Nicméně podle těchto studií je problémem kulturní dědictví těchto bílých Američanů (negativní stereotypy o černých Američanech), které je dostává do postojové ambivalence, jejímž výsledkem bývá manifestace *nepřímého rasismu*. Dovidio a Gardner (1991) uvádí jako příklad neposkytnutí pomoci v situaci, která není nijak normativně ošetřena.

---

¹² Teorie o ideologickém kontextu postojů je hierarchickou teorií inter-postojové struktury, další známou teorií je balanční teorie, které se však věnovat nebudeme.

¹³ Hodnoty (values) jsou postoje k do jisté míry abstraktním cílům, k podstatným otázkám lidské existence jako jsou svoboda, rovnost etc. (Eagly, Chaiken, 1998)

Jak ukázali Katz a Hass (1988), rasové postoje bílých Američanů k Afroameričanům jsou založené na dvou hodnotách: *individualismu a komunalismu* (rovnost, sociální citění etc.), ambivalentní jedinci pak mohou mít oba postoje. Tyto hodnoty se ukázaly jako významné i v postoji k některým jiným minoritním či znevýhodněným skupinám.

Je zřejmé, že podobná analýza by nám pomohla lépe porozumět i situaci kosovských Albánců v bývalé Jugoslávii. Proč velká a oceňovaná autonomie roku 1974 vyústí v protesty roku 1981 a nárůst nacionalismu nejprve na albánské straně a posléze de facto v celé bývalé Jugoslávii? Částečné vysvětlení bychom mohli hledat právě v rámci *ideologického kontextu postojů*. V kontextu individualismu, který – domnívám se, byl nejsilnější právě v ekonomicky nejvyspělejších částech Jugoslávie (historicky součástí Rakousko- Uherska) a který byl zároveň pod kontrolou titovského jugoslávského hesla „jednota a bratrství“ (to bychom mohli pokládat za princip komunalismu).¹⁴ V okamžiku, kdy Tito umírá, je verbalizována nespokojenost Slovinska a Chorvatska s podporou Albánců, neochota pokračovat v politice pozitivní ekonomické diskriminace Kosova. Domnívám se, že je možné, že nárůst albánského nacionalismu nemusí být výsledek vlivu Albánie jako takové, ale spíše reakcí na poznání, že albánská specifika nejsou chápána (nízká vzdělanost, tradiční rodina etc.) a že Albánci jsou vnímáni jako občané druhé kategorie..

Národní postoje a postoje k jiným národům či nadnárodním entitám

Nacionalismus¹⁵ znamená, že jedinec cítí silnou sounáležitost se svým národem a je si vědom jeho kořenů (původ národa je důležitý), chce, aby byla – pokud možné – zachována čistota národa, přeje si, aby jeho národ měl svůj nezávislý stát, pokud ho ještě nemá (Dekker, Malová, Hoogendoorn, 2003). Z hlediska síly postoje¹⁶ je *nacionalismus* nejsilnějším pozitivním postojem ke svému národu, neutrálním postojem je *národní*

---

¹⁴ Na území bývalé Jugoslávie se střetávají tři náboženské a kulturní zóny: katolická (Slovinsko, Chorvatsko), ortodoxní (Srbsko, Černá Hora, Makedonie) a muslimská (Kosovo). Pro hlubší analýzu by bylo nezbytně nutné pochopit hodnotové rozdíly a podobnosti mezi jednotlivými zónami (také z hlediska historického formování).

¹⁵ Jsme si vědomi toho, že nacionalismus je velmi složitý a nejednoznačný konstrukt a náš přístup k tomu, jak se jím zabýváme a z kolika pramenů čerpáme, může být pokládán za zjednodušující. Cílem této práce však není rozbor konstruktů nacionalismu.

¹⁶ Společně s Dekkerem a kol. (2003) přistupujeme v této části textu k nacionalismu jako k individuálnímu postoji.

cítění (jedinec ví, kam patří, pocit přináležení), v kumulativním charakteru následuje nejslabší pozitivní postoj *láska, sympatie* ke svému národu, silnější je *hrdost* spojená s národem, následovaná skupinovými aspekty *preferování* svého národa před jinými a *pocitem superiority* nad jinými národy (Dekker, Malová, Hoogendoorn, 2003). Druckman (1994) nás upozorňuje na souvislost mezi silou národního postoje a silou postojů k jiným – nadnárodním – entitám: není překvapivé, že velmi pozitivní až nacionalistické postoje ke svému národu jsou spojovány s negativními postoji například k federaci, jejíž je národ součástí; naopak umírněné národní postoje se sdružují s pozitivními nadnárodními postoji. Co se v síle národního postoje ukazuje jako klíčová hranice toho, co je či není umírněný postoj, je přechod od postoje hrdosti k postoji preference (Dekker, Malová, Hoogendoorn, 2003). Právě tento přechod je přechodem k síle a typu národního postoje, které jsou navázané na in-group vs. out-group konstrukci identity. Pokud budeme stavět na teorii sociální identity - velmi zjednodušeně: budeme uvažovat v mezích skupiny v jedinci (Hogg, Abrams, 1998), pak tento přechod reprezentuje komparaci s jiným či jinými národy. Sociální porovnávání nám jako členům skupiny (self je v teorii sociální identity přímo napojené na členství v sociální skupině) umožňuje poznat, kdo jsme, a „získat důvěru ve věrohodnost a užitečnost našich přesvědčení“ (Hogg, Abrams, 1998, str. 20). Tedy, jinými slovy, sociální srovnávání je nutnost, je to cesta k získání sebedůvěry a pozitivního sebehodnocení. Problém je v tom, že být si jistý svým přesvědčením nestačí, je žádoucí, aby naše percepce, založené na konsensu dané skupiny, byly lepší a „pravdivější“ než jiné vnímání reality, založené na dohodách v rámci jiných skupin. Proto je nutné, aby rozdíly mezi skupinami byly co největší a pokrývaly co nejvíce různých dimenzí, je třeba, aby byly zdůrazněny rozdíly zejména v těch ohledech, které vypovídají pozitivně o mé skupině. Důrazem na tyto kladné atributy se podaří vytvořit pozitivní sociální identitu „naší“ skupiny versus té „druhé“. Jak uzavírají Hogg s Abramsem (1998, str. 20), „jelikož self je definováno na základě skupiny, ke které patřím/in-group (self a tato skupina jsou identické), selektivní diferenciací vede k dosažení relativně pozitivního sebehodnocení (self-evaluation), které jedinci dodá pocit dobré pohody, pocit, že za něco stojí (self-worth), pocit sebeúcty (self-esteem)“. Sebedůvěra jedince je tedy závislá na příslušnosti k určité skupině (*kategorizace*) a na diferenciaci vzhledem k jiným skupinám (*sociální porovnávání*).

V závislosti na kontextu se obvykle stává důležitou ta sociální kategorie, která poskytuje největší rozdíl in-group versus out-group, a zároveň je podporována největší podobností mezi členy in-group (Hogg, Abrams, 1998). Nárůst nacionalismu v určitých kontextech a v určitém období není tedy v žádném případě náhodný, ale je spojený s otázkou identity, s potřebou sebeúcty, s potřebou sociální změny.

Socializace k novému občanství

Vraťme se teď zpět k procesům socializace. Je to právě socializace, která má klíčovou úlohu při vytváření národních postojů (a při vytváření občanské identity jako takové). *Národní socializace* je tou částí vytváření postojů, která „zpracovává emočně zabarvená sdělení (ve smyslu poselství) ostatních lidí o mé zemi a lidech“ (Dekker, Malová, Hoogendoorn, 2003, str. 349). Dále je vytváření národních postojů ovlivněno procesy – opět emočně zabarvenými – *pozorování a prožívání* určitých situací spojených s vlastní zemí a lidmi, a také *odvozením postoje od předešlého postoje a předešlého jedincova chování* (Dekker, Malová, Hoogendoorn, 2003). Jak říká Dekker a spol. (2003), klíčová role socializace při vytváření národních postojů je dána tím, že první emoce a rudimentární přesvědčení získáváme díky socializaci, nikoli pozorováním, vyvozováním závěrů atd.. Dodává také: „dá se říci, že co se naučíme jako první, je tím, co ovlivňuje výběr toho, co se naučíme později“, „následná informace je připojena k těmto časné získaným emocím a filtrována přes ně“ (Dekker, Malová, Hoogendoorn, 2003, str. 349). Z výše uvedeného je vidět, jak klíčovou úlohu mají emoce pro vytváření národních postojů. Nicméně národní postoje jsou postoji tripartitními, kde důležitou úlohu hrají také kognice a chování.

Zásadní význam pro socializaci a pro výchovu k občanství má *škola*. Domnívám se, že působení školy probíhá na dvou úrovních: 1. škola funguje jako *socializační médium* (důležitost školních osnov, v určitých kontextech škola jako místo zápasu o identitu), 2. škola ovlivňuje např. národní postoje jedinců *efektem vzdělání*. Ukazuje se, že existuje negativní vztah mezi úrovní školního vzdělání a intenzivním vztahem ke své skupině, přesněji nižší úroveň vzdělání je spojována s nacionalismem (Coenders, Scheepers, 2003). Jak je to možné? Je to otázka postojů, které škola vytváří podporováním určitých

hodnot a přesvědčení, určitého chování, modelováním vhodného chování? Nebo je to čistě otázka zvyšování kognitivních schopností žáků, a tudíž zvyšování jejich schopnosti vidět sociální realitu komplexněji? Zdá se, že je to kombinace obého, plus nabývání znalostí a informací jako takových (de Witte, 1999).

Albánské vzdělávání v Kosovu bylo od roku 1981 stále více pod kontrolou srbské strany (v reakci na nepokoje), reakcí byl narůstající bojkot srbským státem nařízeného curricula (po událostech roku 1981 zůstala albánština vyučovacím jazykem pouze na základních školách). Tento bojkot vyústil ve vytvoření paralelního domácího vzdělávání na začátku devadesátých let.

Z hlediska socializace sledujeme zajímavou situaci, ve které má etnická minorita svoje vlastní školy a curriculum, které není kontrolované státem. To vše v situaci narůstajícího nacionalismu a perzekuce. Zároveň úroveň vzdělávání v těchto školách je velmi nízká (také vzhledem k nedostatku kvalifikovaných učitelů, viz výše historie Kosova). Bohužel v Kosovu neexistuje žádná studie, která by se zabývala situací školní socializace v nedávné historii a jejím vlivem na nynější stav společnosti: ve společnosti jsou kohorty lidí socializované v různých etapách albánsko-srbských vztahů (ve společnosti velmi markantní), s různou dosaženou úrovní vzdělanosti, pravděpodobně s různými hodnotovými systémy. Problém vzdělávání a zejména kvality albánského vzdělávání na Kosovu je stále živý: lidé studují, ale úroveň vzdělávání je nízká; v zemi je velká nezaměstnanost, nezávislost zatím nepřinesla očekávaný rozkvět a příliv investorů.

Školní osnovy pro výuku kosovských dětí a mládeže z různých etnických skupin se liší. Albánské děti se učí ve školách, které jsou kontrolované z Prištiny, zatímco srbské děti ve školách, které jsou kontrolované Srbskem. Jak ukazuje Shkelzen Gashi (2012) ve své komparativní studii učebnic¹⁷ dějepisu pro albánské a srbské děti, v učebnicích neexistuje

---

¹⁷ V únoru letošního roku vzbudilo velkou míru mediální pozornosti publikování výsledků zatím nejrozsáhlejší studie analyzující izraelské a palestinské školní učebnice (Bar-Tal, Adwan, 2013). Studie, iniciovaná Radou náboženských institucí Svaté Země (Council of Religious Institutions of the Holy Land), financovaná americkou vládou a vedená izraelským profesorem Danielem Bar-Talem a palestinským profesorem Samí Adwanem, vzbudila vlnu mediální pozornosti také díky výroky ze strany politiků. Výsledky totiž naznačují, že dehumanizace a démonizace druhého se v učebnicích, a to jak na palestinské, tak na izraelské straně, neobjevují příliš často. Palestinské a ultra-ortodoxní učebnice ukazují o něco vyšší míru nesprávnosti, negativních obrazů druhého a více jednostrannosti než izraelské státní učebnice, nicméně na obou stranách existuje selektivita ve výběru historických událostí tak, aby byly podpořeny narace té které komunity. Každá z komunit vidí sama sebe jako ty, kteří se pouze brání a nechtějí nic jiného než mír. Zajímavá je určitá přítomnost sebekritiky v izraelských státních učebnicích.

sdílený pohled na historické události, což je na jednu stranu pochopitelné, vezmeme-li v úvahu krátké postkonfliktní období a postupně probíhající proces vyrovnávání se s minulostí (ještě není možné sdílet významy a je otázkou, do jaké míry to kdy možné bude a do jaké míry by to vůbec mělo být cílem), na druhou stranu je to problematické z hlediska možné současné socializace do pokračující vzájemné nedůvěry mezi oběma etniky. Velmi problematickým se jeví, že více než fakta jsou v soudobých učebnicích obou etnik používány narace nenávisti (hate speech) a albánský a srbský pohled na stejné historické události se zdá být neslučitelný. Je třeba si uvědomit, že učebnice mohou mít klíčovou úlohu pro změny kolektivních narácí, proto je jejich analýza a práce s touto analýzou nesmírně důležitá.

Ani jedna z komunit neumožňuje učení se jazyku druhého (Burema, 2012).

Tak jako neexistují empirické studie o školní socializaci v Kosovu, tak neexistují ani empirické studie o *socializaci v rodině* - o parentálních stylech, generační kontinuitě či diskontinuitě např. v otázce politických postojů, o změnách struktury rodin, vzorcích autority v rodinách atd. Právě tyto informace jsou však zcela zásadní pro cílené intervence, které umožní multietnické a multikulturní Kosovo.

Studii by si zasloužila také *média* a jejich vliv v této specifické otázce, už proto, že stejně jako v rámci školního systému i tady existují dva odlišné světy: Albánci sledují převážně albánské programy, ať už programy Kosova či Albánie, Srbové zůstávají napojeni na Srbsko (Burema, 2012).

VÁLEČNÉ / ETNICKÉ / POLITICKÉ KONFLIKTY A JEJICH VLIV NA VÝVOJ DÍTĚTE

V této části naší práce se budeme zabývat vlivem konfliktů na vývoj dítěte. Pokud mluvíme o konfliktech, pak nás v této souvislosti zajímají zejména konflikty válečné, definované jako střetnutí ozbrojených sil, ale také politické a etnické násilí, které tuto definici nesplňuje, např. guerillové války, povstání, vzpoury etc.¹⁸

Existuje mnoho výzkumů týkajících se důsledků výše uvedeného typu konfliktů na psychologický vývoj a psychické zdraví dětí a adolescentů. Krátký přehled tendencí ve výzkumech tohoto druhu lze najít v Orr, Sagi, a Bar-On (2000). Převažující přístup v těchto výzkumech bychom mohli nazvat přístupem klinickým, přístupem zaměřeným na individuální patologie či, jak říká Jay Belsky (2008, str. 260), přístupem, který je „řízený tím, co bychom mohli obecně označit jako ‘teorie mentálního zdraví’ (MHT)“¹⁹, tedy předpokladem, že „válka, politické násilí a tomu podobné nepříznivě ovlivňují well being dětí, podporují vznik poruch v jejich vývoji, i když se ne vždy musí jednat přímo o poruchy klinické“. Jedná se samozřejmě o oprávněný a důležitý přístup; ano, zajímá nás, jaké psychologické důsledky si na své životní cestě (po)nesou děti, které byly či jsou vystavené konfliktům výše zmíněného druhu, a zajímá nás, jakým způsobem je možno klinicky s těmito důsledky pracovat. Nicméně pro náš výzkum nás více zajímají přístupy, které vybočují z rámce „poškození/ublížení-náprava/léčba“. Zajímá nás širší vývojový pohled na danou problematiku, zahrnující klíčovou otázku vnímání a chápání konceptu války a míru u dětí a adolescentů, zajímá nás moderní evoluční pohled na válku a vývoj dítěte, jak o něm spekuluje Belsky (2008), upozorníme na některé důležité studie, které ukazují, jak málo vlastně víme o tom, jak se lidský jedinec vystavený vlivu válečného, etnického, politického konfliktu vyvíjí/bude vyvíjet, jak málo víme o formování jeho identity.

Jelikož výše zmíněná problematika je úzce propojena s otázkami identity v ontogenetickém vývoji jedince, je historicky zajímavý postřeh Erika Eriksona (1968, str. 30), který se snaží obrátit naši pozornost na potřebu identifikace „současných zdrojů síly

---

¹⁸ Pro systematický přehled konfliktů lze doporučit Tesař, F. (2007). *Etnické konflikty*. Praha. Portál.

¹⁹ MHT – Mental – Health Theory

identity“. Upozorňuje nás, že to, co má na mysli, jsou zdroje v rámci přítomnosti jedince, které však mají přesah do budoucnosti. Jestliže použijeme Eriksonův (1968) termín 'contemporary' – současný, pak v chápání tohoto termínu nesmíme zapomínat na jeho důležitý ontogenetický aspekt: pochopení, co je v naší specifické době, která se stane naší historií (individuální i skupinovou), tím, co nás posiluje či co nás dělá resilientními. Erikson (1968, str. 31) mluví v této souvislosti o ideologických silách a myslí jimi „univerzální psychologickou potřebu systému ideí, který poskytuje přesvědčivý obraz světa“.

Právě tady leží Eriksonovo (1968, str. 30) vizionářství, jeho překonání klinického přístupu, „který se nás snaží přesvědčit, že jsme udělali, co bylo v našich silách, pokud jsme vyjasnili minulost“. Klinický přístup nestačí, je třeba identifikovat zdroje resilience na úrovni vývoje identity, zdroje, které jedinci umožní smysluplné fungování v jeho vlastní budoucnosti. Toto je jeden z důležitých moderních principů v práci s mládeží vystavené politickému a válečnému násilí.

Vnímání a chápání konceptu války a míru

Jak upozorňuje Oppenheimer (1996, str. 201), naše „znalost toho, jak děti a adolescenti chápou mír a válku, je velmi limitovaná“. Podle sociologa Johana Galtunga (1985) je navíc zajímavé, že to málo, co víme, se týká chápání války a míru v kontextu přítomnosti-nepřítomnosti násilí (nepřítomnost násilí jako negativní vymezení míru), přesah chápání míru jako „harmonie, kooperace a integrace“ (Galtung, 1985, str. 145) téměř úplně chybí (Galtung se zabývá touto problematikou obecně, nespecifikuje děti).

Z hlediska vývojové psychologie bychom si mohli klást otázku, zda je tento výsledek dán metodologií výzkumů či zda je opravdu odrazem určitých vývojových stadií. Oppenheimer (1996) se domnívá, že jednou z příčin zmíněné disbalance je evoluce naší kultury ve smyslu zdůrazňování hodnot a postojů, které jsou válce nakloněné.²⁰ Tedy, příčina není čistě metodologická, příčina je ve společenském chápání války jako sociální

---

²⁰ V podstatě tady narážíme na paradox kultury, ve které socializace primárně vede k zdůrazňování hodnot a norem spojených s válkou, nicméně zároveň se jako společnost obáváme možného rozpoznání války v její adaptační kapacitě. Existují různá vysvětlení pro tento jev, nicméně ta nejsou obsahem této práce.

instituce, a jak si ukážeme později, můžeme spekulovat např. i o příčinách na úrovni vývoje sociální kognice (Oppenheimer, 1996).

Vnímání a chápání války a míru v mírových podmínkách

Připomeňme si často citovanou studii Hakvoorta a Oppenheimera (1993), kteří studovali chápání války a míru na vzorku 101 holandských dětí a adolescentů. Věkové rozmezí výzkumných subjektů bylo od 8 do 16 let. Studie ukázala, že **chápání míru je opožděné za chápáním války**. Ve věku 8 let byly všechny děti schopné prokázat chápání války, chápání míru až o dva roky později, v 10 letech. Významným výsledkem studie je invertovaná U křivka, která ukazuje nárůst negativního chápání míru²¹ přibližně do věku 12 – 13 let, poté následuje pokles tohoto pojetí míru a naopak se ukazuje, že **(pre)adolescenti**²² začínají uvažovat v galtingovském smyslu pozitivního míru, tedy **uvažují v kontextu kooperace a koexistence**. Zajímavé je, že „negativní“ chápání války jako absence míru se u dětí vyskytuje velmi vzácně.

Válka je chápána více staticky, zatímco mír je chápán dynamicky – mír se může změnit ve válku.

Jak upozorňují Hakvoort a Oppenheimer (1993), chápání míru v pozitivním smyslu nastává ve stejné době, kdy z hlediska sociálně kognitivního vývoje dospívá lidský jedinec do stádia, kdy je schopen vzájemného osvojování sociálních rolí (mutual role-taking).

Jak říká Oppenheimer (1996, str. 203), ukazuje se, že „chápání míru vyžaduje prodloužené období socializace“²³, které umožňuje vývoj dalších kognitivních a sociálně kognitivních schopností.

Vývoj sociální kognice a možné důsledky pro vnímání války a míru

Co je tím, co nám umožňuje chápat svět a orientovat se v něm? K dosažení tohoto cíle potřebujeme schopnost rozpoznat, že náš náhled na svět není tím jediným možným, že

---

²¹ Negativní chápání míru v této studii není absence násilí, ale absence či negace války.

²² V souvislosti s věkovou skupinou 12 – 13 let jsem se rozhodla pro použití vágního označení (pre)adolescent, kterým reflektuji, tak jak zmiňuje Durkin (1995), nemožnost přesně stanovit začátek adolescence, která je ve svém nástupu ovlivněna individuálními rozdíly v biologickém zrání jednotlivců, kulturními rozdíly a rozdíly historické epochy.

²³ Z tohoto úhlu pohledu bychom mohli spekulovat, že chápání míru je de facto evolučně mladé, tak jako je evolučně mladé prodloužené období socializace.

každý z nás se pohybuje v rámci svých vlastních náhledů a perspektiv, že chování každého z nás je výsledkem těchto pro druhé neviditelných perspektiv, myšlenek, pocitů. Mezilidské porozumění bez pochopení výše zmíněného je de facto nemožné. Kooperace a tolerance je nemožná.

Z hlediska vývojové psychologie je třeba, abychom se vrátili k základním principům piagetovského přístupu, jelikož porozumění perspektivě druhého je v úzkém vztahu ke kvalitě myšlení dítěte, je v úzkém vztahu ke kvalitě a způsobu, jakým dítě objevuje sociální realitu.

Můžeme si připomenout známý experiment s horami, týkající se chápání odlišné vizuální perspektivy druhého, kdy děti mladší 8 let (předoperační egocentrické stadium trvá zhruba do 7 let, některé děti dokáží chápat vizuální perspektivu druhého už v tomto věku) vykazují podle Piageta (Piaget, Inhelder, 1997) tendenci vybírat fotografie, které reprezentují jejich úhel pohledu, jejich vlastní perspektivu.

Nicméně rozpoznání vizuální perspektivy druhé osoby rozhodně není jediným aspektem schopnosti chápání odlišné perspektivy druhého v sociálních interakcích.

Selman (1976) v tomto kontextu zdůrazňuje užitečnost rozpoznání přání a očekávání druhého, schopnost predikce chování, schopnost pochopení významu toho, co je komunikováno; toto vše je pak úzce propojeno s širšími aspekty lidského fungování v sociálních situacích, s otázkami řešení problémů, univerzálních práv, spravedlnosti ve smyslu práva, ale také ve smyslu spravedlivosti a férovosti, a – v neposlední řadě – s otázkami soucitu a empatie. Napojení na chápání války a míru je zřejmé.

Selmanova neo-piagetovská kognitivní teorie sociálního vývoje - **strukturní teorie osvojování sociálních rolí** - popisuje vývoj dítěte v 5 stádiích, jako postupný neměnný kvalitativní proces, ve kterém dítě přechází od *egocentrického stadia* přes *osvojování rolí na základě informací od druhých*, *sebe-reflektivní osvojování rolí*, *vzájemné osvojování rolí* až k *společenskému a konvenčnímu osvojování rolí*.

První stádium, *egocentrické* (přibližně od 3 do 6 let), je stádiem, kdy dítě ještě nedokáže rozlišit mezi svým úhlem pohledu a sociální perspektivou druhého; dítě dokáže vnímat viditelné „jiné“ pocity druhého, ale nedokáže s nimi pracovat na základě principu příčina – následek, tedy nedokáže je dát do souvislosti se sociálním chováním.

Ve druhém stádiu dítě chápe, že ten druhý má jinou sociální perspektivu, nicméně nedokáže ještě pochopit charakter této jinakosti, stále je více soustředěné na svůj vlastní úhel pohledu (přibližně od 6 do 8 let). Jak zdůrazňuje Oppenheimer (1978) toto je stádium, ve kterém u dítěte schopnost diferenciacce na úrovni perpektivy povolna nastupuje.

Na další úrovni (8 – 10 let), *sebereflexivní osvojování rolí*, je už dítě schopné odvozovat perpektivu druhého a toto vědomí ovlivňuje nejen perpepci druhého, ale také perpepci sebe sama. Oppenheimer (1978, str. 151) říká, že se na straně dítěte jedná o pochopení toho, že „dítě samotné a jeho myšlenky mohou být objektem myšlenek druhého a vice versa.“ Dítě se dokáže vžít do role druhého. Nicméně, jednotlivé perspektivy jsou tady reprezentovány bez propojení, „moje perspektiva“ a „perspektiva druhého“, bez schopnosti propojit obě simultánně v určitém čase do jejich vzájemnosti.

Vzájemné osvojování sociálních rolí (10 – 12 let) je stádiem, kdy je dítě schopno podívat se na interakci dvou lidí z perpektivy třetího.

V posledním stádiu (12 -15 +) dochází k pochopení, že ani perpektiva třetího nemusí vést k pochopení situace, že v rámci společnosti existují určité sdílené sociální konvence, bez kterých je celkové porozumění nemožné.

Dalším důležitým modelem pro pochopení vývojových specifík sociálně kognitivních schopností dítěte je Flavellův (Flavell, 1974; Flavell, 1977) **model všeobecného zpracování informací**, který pracuje s informačním tokem a posloupností informací. Flavell zde zdůrazňuje čtyři složky podstatné pro chápání perspektivy druhého v následujícím pořadí: **komponent existence** (uvědomění si, že perspektiva existuje, zároveň schopnost diferenciacce perspektiv), **komponent potřeby** (uvědomění si cíle svého chování a potřeby vzetí v úvahu perpektivy druhého/druhých, pokud chci cíle dosáhnout), **komponent usuzování/inference** (zde dochází k mentální konstrukci perspektiv druhých lidí), **komponent použití/aplikace** (koordinace „mé“ perpektivy s perpektivou druhého). Je zřejmé, že v tomto modelu máme motivační aspekt, který je nejpatrnější v komponentu potřeby. Podstatné je i to, že určité chování nemusí nastat až poté, co informace proběhne komponentem aplikace, nicméně dá se říci, že chování je adekvátnější, pokud koordinace nastane, tedy pokud informace je komponentem aplikace zpracována.

Jak říká Oppenheimer (1978, str. 152), otázkou je, „zda se schopnost *perspective-taking* (vnímání odlišných perspektiv) vyvíjí simultánně a ve stejné formě pro vizuální, emoční, koncepční a intenční perspektivy“. Jinými slovy, schopnost zpracování sociálních perspektiv závisí na celé řadě výše zmíněných obsahů a na schopnosti diferencovat v jejich rámci, která může mít pro různé obsahy různé vývojové souřadnice. Toto vše pak ovlivňuje *perspective taking* per se.

Oppenheimer (1978) se pokusil o integraci obou zmíněných modelů do jednoho. V kognitivním modelu **vývoje zpracování (processing) sociálních perspektiv** kombinuje Selmanovy vývojové úrovně s narůstající schopností zpracování informací. Nicméně, jak říká Oppenheimer (1978), ne vždy je třeba uvažovat o zpracování informací v kontextu následnosti, sekvenčnosti, je možné, že ve „zralých sociálních interakcích se všechny schopnosti pro zpracování sociálních perspektiv objeví simultánně“ (Oppenheimer, 1978, str. 155).

Oppenheimer (1978) upozorňuje také na další důležité aspekty, které mohou mít, podle mého názoru, velký vliv na vnímání perspektiv zejména v situacích, které mají dlouhodobý charakter: **zpětnovazební princip** (nezbytný pro koordinaci perspektiv, založený na změnách v perspektivách během interakce) a zdůraznění **motivačního aspektu**, který je podle Oppenheimera přítomný během celého procesu zpracování sociálních perspektiv a může tento proces kdykoli zastavit. Tady je rozdíl v pojetí komponentu potřeby u Flavella (1977; in Oppenheimer, 1978), jelikož tam cíl jako motivace ještě nevede ke koordinaci perspektiv s druhými, je to pouze nástroj k pokusu o sociální kognici. V Oppenheimerově přístupu je motivace závislá na perspektivě druhé osoby, ale také, jak říká Oppenheimer (1978, str. 156), „pokud je dítě motivované, tak může následně interagovat s další osobou, může dokonce uvažovat o perspektivě této osoby, přesto nakonec nemusí dojít k žádnému závěru, protože ve skutečnosti nevidí žádný důvod (potřebu) k vytvoření závěru.“

Další důležitý aspekt, který do modelu zpracovávání sociálních perspektiv vnesl Oppenheimer (1978) je *rekurzivní myšlení* (schopnost myslet o myšlení někoho druhého). Jak říká Oppenheimer (1978, str. 157), „být schopen přemýšlet o vnitřních procesech druhé osoby, nehledě na to, jaký je jejich obsah (např. city, myšlenky, vjemy atd.), tedy být schopen v první řadě pochopit, a pokud to je nezbytné i verbalizovat myšlenky

druhého, je to, co pravděpodobně leží v kořenech schopnosti usuzovat na perspektivu někoho druhého.“ Zabývat bychom se v tomto kontextu mohli také moderní teorií mysli (theory of mind), která se této problematice věnuje.

Dá se předpokládat, že bez chápání perspektivy druhého není možné vnímat mír v pozitivním smyslu, není možné dojít k pochopení, že mír je víc než nepřítomnost války, že mír znamená také kooperaci, která není možná bez pochopení druhé strany.

Otázkou zůstává, zda, a pokud ano, tak jakým způsobem, může být ovlivněn vývoj chápání perspektivy druhého u těch, kteří vyrůstají v prostředí válečného/politického/etnického konfliktu.

Situačně zakotvené vnímání a chápání války a míru v Severním Irsku

Holandská studie Hakvoorta a Oppenheimera (1993) pracovala se vzorkem, který válečnému či politickému násilí nebyl nikdy vystavený, s třetí generací od 2. světové války.

Naopak studie McLernona, Fergusona a Cairnse (1997) ze Severního Irsku zkoumala pojetí války a míru u adolescentů ve věku 14 – 15 let, kteří se narodili a vyrůstali v sektářském konfliktu katolíků a protestantů v Severním Irsku. Jinými slovy, adolescenti v tomto vzorku neměli – na rozdíl od holandské studie - jinou zkušenost než přítomnost konfliktu. Na podzim 1994 bylo po dlouhých jednáních dosaženo dohody o příměří mezi nepřátelými stranami a psychologové z Ulsterské univerzity se rozhodli pro výzkum, který by vnesl nové poznání do pojetí války a míru, a to v situaci před a po příměří.

Jak zdůrazňují McLernon a Cairns (2006, str. 272), „kromě poznání toho, jakým způsobem se koncept míru a války u dětí vyvíjí v průběhu času“, je stejně tak důležité zjistit, „zda má tento vývoj jinou trajektorii u dětí, které byly či jsou vystavené politickému násilí, a zda je u těchto dětí vyšší pravděpodobnost, že si vytvoří koncepty míru a války primárně založené na tom, co se naučily ve svém bezprostředním okolí.“

Je zřejmé, že znalost těchto procesů a konceptů by nám umožnila pracovat s nimi takovým způsobem, aby děti z rizikových/konfliktům vystavených skupin dokázaly ve svém individuálním zrání a v procesech socializace směřovat k mírovým postojům.

Jestliže se v Hakvoortově a Oppenheimerově (1993) studii ukázalo – jak je výše zmíněno – že válka je chápána více staticky (přestože chybí zkušenost s válkou), zatímco mír je

chápan dynamicky (můžeme jen hypotetizovat, že je dynamičnost míru reflexí strachu z jeho ztráty), pak irští autoři očekávali, že po uzavření příměří (příměří může být chápáno jako afirmace dynamičnosti války) bude u irských adolescentů patrný nárůst v dynamickém chápání války, tedy v chápání, že válka se může změnit v mír. Očekávali, že v otázce percepce statusu Severního Irsku po uzavřeném bilaterálním příměří budou adolescenti více nakloněni odpovědi, že status je *mírový*, než odpovědi *nevím* či odpovědi *válečný*. Na druhou stranu, vědomi si toho, že sociální kognice v tomto věku (14 – 15) let je už podle Selmana (1976) ovlivněna sociálními konvencemi, mohli bychom předpokládat, že chápání situace bude právě vlivem sociálních konvencí skupiny stále opožděné za realitou, bude spíše na straně války.²⁴

V postojích adolescentů po příměří roku 1994 k tomu, zda Severní Irsko je v míru či ve válce, či si nejsou jisti, se ukázalo, že v porovnání s odpověďmi před příměřím došlo k významnému nárůstu počtu takových odpovědí, které vyjadřovaly ambivalentní postoje ke statutu Severního Irsku, procento těch, kteří měli pocit, že země je v míru, se významně nezměnilo. Tedy, dalo by se říci, adolescenti, kteří opustili názor, že země je ve válce, nepřijali automaticky mír, ale spíše se uchýlili do šedé zóny ambivalence.

O osm let později, v roce 2002, po podepsání Belfastského míru v roce 1998, se McLernon a Cairns rozhodli studii zopakovat. Adolescenti (14 – 15 let) z roku 2002 byli v období uzavření prvního příměří 6 – 7 leté děti. Studie přinesla velmi překvapivé výsledky v otázce mírového statusu Severního Irsku: počet těch, kteří si mysleli, že země je v míru, dramaticky klesl, z 44 % v roce 1994 na pouhých 5 % v roce 2002; naopak narostl počet těch, kteří nabyli přesvědčení, že země je ve válce – z 30 % v roce 1994 na 44 % v roce 2002. Jinými slovy, jak říkají McLernon a Cairns (2006, str. 278), adolescenti v této studii ukázali své přesvědčení, „že je to jejich koncept války spíše než koncept míru, který přesněji reflektuje situaci v Severním Irsku“. Je možné se domnívat, že je to střet vývojových vlivů a vlivů společnosti a kultury kolem, který se promítl do odpovědí, spíše politický postoj adolescentů, který se zde projevuje, než samotný vývojový koncept války a míru.

---

²⁴ Pracujeme zde s určitým zjednodušením situace, jelikož nebereme v úvahu například určitou snahu o ukončení konfliktu jak na politické úrovni, tak na úrovni života obyčejného občana, která příměří předcházela. Nicméně toto je spíše otázka politické analýzy toho, do jaké míry byla tato snaha sociální konvencí.

Tato studie vyvolává několik důležitých otázek. Jednou z nich je otázka negativních dlouhodobých následků vystavení válečnému či politickému konfliktu. Obě skupiny adolescentů byly vystaveny atmosféře politického násilí minimálně do svých 6 let, v případě skupiny z roku 1994 až do svých 14 let. My nicméně nevíme, co se opravdu stane s vývojem konceptu války a míru, pokud jsou děti dlouhodobě konfrontované v určitém věku s násilím tohoto druhu. Víme – ze studií dětí, které nebyly vystaveny žádnému politickému či válečnému násilí, že koncept míru se vytváří později než koncept války a že mír je vnímán více dynamicky. Jak je tomu u dětí vystavených válečnému konfliktu? Domnívám se, že tato otázka je úzce spojena s jinou klíčovou otázkou, kterou klade Bar-Tal (2001), otázkou strachu a naděje ve společnostech, které jsou ovlivněné dlouhodobými konflikty. Jak říká Bar-Tal (2001), emoce strachu a naděje nejsou pouze emocemi individuálními, ale jsou silnými emocemi celých společností a jako takové zpětně ovlivňují jedince. „Strach je automatická emoce, která je zakotvená v našem vnímání současnosti, a často také založená na pamatování si minulosti,...vede k zmrazení přesvědčení, konzervativizmu a občas k preventivní agresivitě“ (Bar-Tal, 2001, str. 601). Naděje je pozitivní emoce s kognitivní bází, emoce, která vyžaduje přemýšlení a otevřenost novému, flexibilitu (Bar-Tal, 2001). Mohli bychom tudíž spekulovat, že do postojů adolescentů k situaci v Severním Irsku se promítlo vnímání strachu a naděje, jak bylo reprezentováno na společenské úrovni v období výzkumu v roce 1994, respektive 2002. Strach jako automatická emoce je odpovědí, která je rychlejší než naděje.

Mohli bychom spekulovat, že se v odpovědích projevil strach jako evoluční mechanismus, který zvyšuje pravděpodobnost přežití jedince nejen v jasně nebezpečných, ale také v nejednoznačných situacích.

Nezapomínejme také, že období adolescence je obdobím, ve kterém dochází ke tříbení politických postojů a jedinec se v tomto začíná přibližovat dospělému světu (Erikson, 1968). Vyjádřením o tom, zda moje země je či není ve válce, zároveň vyjadřuji politický postoj k tomu, co se na politicko-společenské scéně kolem mne odehrává. Jak zdůrazňuje Torney-Purta (1990), politické postoje adolescentů jsou silně ovlivněné právě kontextem,

ve kterém jsou formované, tedy kontextem, ve kterém je formována daná kohorta adolescentů. Kohorta roku 1994 a kohorta roku 2002 mají odlišná východiska.²⁵

Vraťme se nyní zpět k samotnému chápání konceptů války a míru v irských vzorcích (14-15 let). Po uzavření příměří v roce 1994 narůstá chápání míru jako pozitivního míru, před uzavřením příměří je chápání míru negativní (McLernon, Ferguson, Cairnse, 1997). Mohli bychom tudíž spekulovat, že v době proklamovaného konfliktu přetrvává negativní chápání míru i ve věkové skupině, která – bez zkušenosti konfliktu – už je v rámci sociální kognice schopna vzájemného osvojování sociálních rolí. Můžeme se domnívat, že vzájemné ovlivňování kognitivních vývojových procesů a procesů socializace je zde zřejmé. Ve studii z roku 2002 McLernon a Cairns (2006) očekávali, že v adolescentním chápání konceptu míru dojde k nárůstu jeho abstraktních aspektů (např. rovnost, respekt, svoboda), to však nebylo potvrzeno, tento koncept zůstal na stejné úrovni jako v roce 1994. Naopak se ukázalo, že vnímání míru jako demokracie a spravedlnosti významně kleslo. I tady se ukazuje složitá síť vztahů mezi vývojovými procesy jedince a sociálně-politickým prostředím.

Vliv vystavení válečnému násilí na další vývoj jednotlivce

O holistický vhléd do problematiky se pokouší Brian Barber²⁶, který integruje vývojový a sociální aspekt problematiky dospívání v prostředí politického konfliktu. Samozřejmě se nejedná o žádný revoluční krok v rámci psychologie. Obecně se dá říci, že vývojová psychologie postupně opouští jednoduchou „metaforu vyvíjejícího se jedince jako rance schopností a procesů, které se zákonitě objevují ve vývoji jedince v rámci minimálního přizpůsobení všudypřítomnému lidskému kontextu“ (Durkin, 1995, lii) a společným úsilím s disciplínou sociální psychologie nachází nové vhledy a nové odpovědi na původní otázky.

---

²⁵ Identita, jak si ukážeme později, je důležitým aspektem při nahlížení otázky konfliktů a jejich vlivu na jednotlivce. Identita je konfliktem ovlivněna a zároveň do vnímání konfliktu vstupuje jako proměnná.

²⁶ Brian Barber je zakladatelem a ředitelem Centra pro studium mládeže a politického násilí při Univerzitě Tennessee (USA), kde je zároveň profesorem vývojové psychologie a profesorem rodinných studií. Je výzkumníkem, který se zabýval adolescenty na všech kontinentech, s výjimkou Austrálie a Antarktidy. Jeho klíčovým zájmem je vývoj adolescentů vystavených politickému násilí, touto problematikou se zabýval a zabývá zejména v pásnu Gazy, v Palestině a v Bosně.

Longitudinální přístup ke studiu vlivu válečného či politického násilí

Barber²⁷, jak můžeme vidět na webových stránkách jeho Centra pro studium mládeže a politického násilí, mění znění klíčové otázky (de facto mění zaměření klíčové otázky) v oblasti politického/válečného násilí a jeho vlivu na vývoj jedince. Neptá se na korelace mezi vystavením násilí tohoto druhu a stresové reakce dětí a mládeže, na přímý psychologický impakt – neměří „negativní psychologické fungování jako jediný či primární indikátor well-being“. Opouští tento de facto zjednodušující pohled na problematiku a ptá se, co se stane např. s adolescenty, kteří byli vystaveni politickému konfliktu, až budou procházet tranzicí do dospělosti. Jinými slovy, ptá se, jakým způsobem vystavení násilí ovlivní další vývojové etapy jedince. Připomeňme, že podobným způsobem uvažoval už Erikson (1968, str. 75), překvapený, jak málo, pokud vůbec, si vědecká komunita uvědomuje, že „všichni jedinci byli jednou dětmi“.

Barber doporučuje zabývat se následujícím²⁸:

1. **Zmapovat životní události** (kritické životní události), ke kterým došlo v životě jedince od té doby, kdy byl jako adolescent vystaven politickému či válečnému násilí (což je podstatný rozdíl oproti „klasickému“ přístupu, kdy se longitudinálně monitoruje psychologické fungování jedince, který byl vystavený násilí, aniž by se braly v úvahu jiné podstatné události, ke kterým v životě jedince od ukončení konfliktu došlo).
2. **Zmapovat zdroje** (ve smyslu zisků a ztrát) – ekonomické, sociální a politické, které jsou v určitém důležitém období po konfliktu jedinci k dispozici, např. právě v období přechodu do dospělosti.
3. **Věnovat pozornost kulturním rozdílům well-being konceptu.**

Pro výše zmíněný výzkum se Barber rozhodl na základě výsledků studií, které provedl v Bosně a v Palestině. Tomu předcházelo studium literatury a zjištění, že tradičně přijímaná přímá souvislost mezi zkušeností dětí a mládeže s politickým/válečným násilím

---

²⁷ <http://youthviolence.tennessee.edu/director.html>

²⁸ Barberovo Centrum momentálně pracuje na výzkumném projektu Vliv politického konfliktu na mládež: Posouzení well-being z hlediska dlouhodobé perspektivy, s použitím modelu zdrojů a životních událostí (<http://youthviolence.tennessee.edu/director.html>), tento projekt začal v lednu 2010 a bude probíhat až do roku 2013.

a negativními psychologickými následky není zcela konzistentní v rámci různých studií a často není ani dostatečně silná.

Barber (2008) přistoupil k fenoménu politického/válečného násilí analyticky a vypreparoval 4 základní prvky, které je třeba studovat, abychom mohli lépe porozumět tomu, co se opravdu děje s dětmi a mládeží, kteří násilí tohoto druhu zažili, a jak to ovlivňuje jejich další život. Tyto prvky reprezentují komplexnost problematiky vlivu násilí na jedince, který je jeho recipientem.²⁹

Elementy jsou následující:

1. **Expozice** politickému/válečnému násilí: vystavení násilí může mít velmi rozdílné charakteristiky v rámci různých konfliktů, konflikty se liší svojí délkou, proximitou, tím, jaká situace jim předcházela, zda konflikt vypukl náhle či byl vyvrcholením dlouhodobého napětí etc.
2. **Motivace** pro zapojení se do konfliktu – byl jedinec donucen stát se dětským vojákem, stal se dobrovolně vojákem/bojovníkem, přijal pasivní roli oběti, pomáhal zraněným, do jaké míry měla/má mládež v daném konfliktu možnost zapojit se na úrovni aktivismu, do jaké míry tuto možnost přijala za svou etc.
3. **Zpracovávání informace** – zde Barber (2008) zdůrazňuje existenci či naopak nepřítomnost významu, který by byl specifický pro daný konflikt; význam může být připsaný legitimitě konfliktu, jeho logice, etice, může být přiřazený k načasování konfliktu a ke způsobu, jakým probíhá, jak se manifestuje, význam vzniká v kontextu hodnocení konfliktu etc.³⁰
4. **Odpověď** – odpověď není pouze funkcí expozice, motivace a zpracování informace, ale zahrnuje kulturní aspekt, kde různé kultury vnímají a nakládají se

---

²⁹ Velmi přínosnou studií je v tomto směru chorvatská studie Kerestešové (2006), která se zabývá dlouhodobými důsledky vystavení válečnému násilí. Studie byla provedena několik let po skončení války na vzorku dětí školního věku a jejím cílem bylo zjistit, do jaké míry vystavení válce ovlivňuje v dlouhodobém horizontu agresivní a prosociální chování dětí. Studie ukázala, že důležité jsou nejen charakteristiky expozice, ale také role komunity. Komunita má protektivní funkci jak v ochraně dětí před expozicí, tak v ochraně před negativními důsledky expozice.

³⁰ Domnívám se, že význam nicméně vzniká na pozadí chápání války a míru, tak jak je zmiňován v předcházejícím textu. Můžeme spekulovat, že dosažení určitého stádia vývoje chápání války a míru zároveň do jisté míry ovlivňuje, jakým způsobem bude jedinec konstruovat význam konfliktu. Dá se předpokládat, že zkušenost s konfliktem zároveň ovlivní vývoj chápání války a míru jako takový, nicméně studie v této oblasti chybí. Zároveň je otázkou, zda a do jaké míry je toto chápání ovlivněno mezigeneračně.

stresem a s traumaty odlišně, kde koncept well-being je v jiné míře sycený komunitně či jástvím etc.

Podíváme-li se blíže na výše uvedené elementy, vidíme, že expozice představuje pasivní složku vzhledem k dítěti či mládeži. Zapojení je více na straně aktivní. Zpracování informace pokládám za aktivní složku, jedná se o konstrukci významu, která je v přímé závislosti na vývojové úrovni dítěte. Předpokládám, že odpověď jako taková v sobě zahrnuje jak složku aktivní (vývojovou), tak složku pasivní, která je reprezentována kulturou a jejími hodnotami.

Utváření identity adolescenta v prostředí politického či válečného konfliktu

Podívejme se blíže na Barberovu (2008) komparativní studii bosenské a palestinské mládeže³¹, ve které se zabývá percepcemi mladých lidí, jež se týkají jejich expozice konfliktu, zapojení a vnímání účinnosti konfliktu. Barber zde analyzuje, jakým způsobem se v dlouhodobém horizontu (v případě této studie se jedná o 5, respektive 7 let od skončení konfliktu) expozice a zapojení těch, kteří prožili alespoň 3 z jejich adolescentních let v době aktivního konfliktu, promítají do psychologického a sociálního fungování jedince, do úrovně jeho občanské angažovanosti. Zároveň zajímavě propojuje zkušenosti konfliktu s vývojem identity a tím, jak tato konfliktem/násilím ovlivněná identita vstupuje do adaptačních procesů jednotlivce jak během války, tak také v dlouhodobé poválečné perspektivě.

V zásadě se ukazuje, že vystavení teenagera konfliktu má negativní vliv na jeho vývoj, nicméně velmi záleží na tom, jakým způsobem je expozice vnímána, či – přesněji – jak je vnímán charakter expozice. V bosenském případě byla válka vnímána jako destruktivní a smrtící, nicméně distální (je to sice paradoxní, vezmeme-li v úvahu několikaleté obléhání Sarajeva, ze kterého byl zkoumaný vzorek, nicméně ostřelovači na kopcích nad Sarajevem byli vnímáni jako distální, představovali nepřímý kontakt s nepřítelem), v případě palestinském byl kontakt s nepřítelem přímý, proximální, konflikt byl chápán více osobně, jako intruzivní a využívající ponižování. Zapojení v konfliktu ve smyslu

---

³¹ Konflikty, o které se ve studii jedná, jsou první Intifada (1987 – 1993) a válka v Bosně a Hercegovině (1992 – 1995).

aktivismu bylo podstatně větší na palestinské straně (účast v demonstracích, pomoc při zásobování bojujících, zásobování cibulemi – tradičním prostředkem proti účinkům slzného plynu, následování/uposlechnutí sloganů na zdech či letáků atd.). Společné oběma konfliktům byla péče o raněné. Ukazuje se, že zapojení přináší pozitivní důsledky pro adaptaci v dlouhodobé post-konfliktní perspektivě.

Vnímání války a její účinnosti bylo také velmi rozdílné: palestinská mládež vnímala válku jako účinnou, připisovala jí vysokou hodnotu a podporovala ji, naproti tomu bosenská mládež, pasivní oběť války, byla velmi reluktantní vzhledem k jakémukoli zapojení se v ní, hodnocení války bylo nejisté a nejasné.

Výsledky studie vedou Barbera (2008) k zamyšlení nad klasickým konstruktem vývojové psychologie, identitou. Co se děje v procesu **utváření identity adolescenta, který vyrůstá v prostředí politického či válečného násilí?**

Nejprve je třeba vrátit se ke kořenům a pokusit se pochopit, co se v tomto „posledním stádiu dětství“, jak říká Erikson (1968, str. 155), v adolescenci, odehrává či mělo by se odehrávat, kde bychom na konci adolescence jako jedinci měli být. Proces utváření identity by na konci adolescence měl být završen v identitě, která „je nadřazená každé jednotlivé identifikaci s jedinci z minulosti³²: tato identita v sobě zahrnuje všechny významné identifikace, nicméně zároveň je pozměňuje tak, aby celek těchto identit byl jedinečný a zároveň dostatečně soudržný.“ (Erikson, 1968, str. 161) Rozdíl mezi identifikacemi předcházejících stadií a identitou, které je dosaženo na konci adolescence, je podstatný. Identifikace jsou limitované realitou, která dítě obklopuje, zároveň však i infantilní fantazií, která jen postupně ustupuje a dává větší prostor realistickému posuzování. Děti se mohou identifikovat se svými rodiči, sourozenci a dalšími významnými lidmi v jejich životě, identifikují se s určitými aspekty jejich osobnosti, tyto aspekty nemusí mít nic společného s jejich sociální žádoucností, ale spíše s tím, jak přímo na dítě působí, ať už v reálném či fantazijním kontextu; dítě začíná postupně chápat také hierarchii rolí. Identifikace jsou v zásadě základním kamenem dětských očekávání, vytváření „hierarchie očekávání, kterou se (jedinec) snaží později v životě „verifikovat“ (Erikson, 1968, str. 159). Jak výstižně vyjadřuje Erikson (1968, str. 159), „formování identity začíná tam, kde končí užitečnost identifikací“. Do celého procesu silně vstupuje

---

³² Rozuměj významnými jedinci z předcházejících vývojových období.

společnost. Právě společnost je činitelem, který v jedinci „vidí toho, kdo se musel stát tím, kým se stal, a kdo je tím, že je tím, kým je, pokládán za samozřejmého“ (Erikson, 1968, str. 159). V podstatě se jedná o vzájemně afirmativní proces, ve kterém společnost začíná chápat jedince a jedinec začíná chápat společnost. Zde je třeba zmínit se o psychosociálním moratoriu, institucionalizovaném různými způsoby v různých společnostech a kulturách, které dává adolescentovi možnost experimentovat s rolami a hledat svoje místo ve společnosti, hledat a identifikovat jemu vlastní závazky pro život (Erikson, 1968).

Barber (2008) používá konstrukt identity k propojení výsledků své studie na palestinských a bosenských adolescentech. Nicméně zůstává na deskriptivní úrovni **situace**, která podle něj určuje identity v těchto dvou vzorcích. U bosenského vzorku silně zafungoval faktor času – změny ve společnosti/propuknutí války bylo rychlé, adolescenti (a lidé obecně) byli zmateni vývojem událostí a, jak říká Barber (2008, str. 306), „charakter války je naučil jejich identitě“, pochopili, že jsou muslimové³³, což je charakteristika, která před válkou nebyla důležitá.³⁴ ³⁵Barber (2008) proces označuje jako **rozpoznání (určité) identity, aniž by její nositelé měli jinou možnost, než její rozpoznání.**³⁶

Palestinská situace byla odlišná. Palestinská mládež nebyla překvapena ani Intifadou jako takovou, ani násilím. Rodinné narace a vlastní zkušenosti s násilím, které bylo součástí jejich života před Intifadou (byť v menší intenzitě), vedly společně s násilím Intifady k

---

³³ To, že oba Barberovy vzorky jsou muslimské, může být pro studii důležité z hlediska možných specifik muslimských adolescentů. Jedna ze studií osobnostních a sociálních procesů v období adolescence (Kitwood, 1983) ukazuje, že muslimská tradice je i v situaci, kdy jedinec vyrůstá v západní kultuře, velmi silná a ovlivňuje tyto procesy ve smyslu bránění konfúzi identity, a to i na etnické úrovni. Kitwood (1983) upozorňuje na silnou identitu přináležení, kterou si jedinec buduje, a která se vztahuje nejen k široké rodině, ale i k širší komunitě či k islámu jako takovému. Tato identita do jisté míry omezuje vývoj nezávislého a individuálního Self.

³⁴ Barberův vzorek se skládal výhradně z Bosenských muslimů, ve vzorku nebyli zastoupeni bosenští Srbové (ortodoxní), kteří byli na druhé straně válečného konfliktu.

³⁵ Vysvětlení předválečné a válečné situace v Bosně a Hercegovině přesahuje rozsah této práce, nicméně s některými výroky Barbera týkajícími se historických a kulturních reálií v Bosně by bylo možné polemizovat.

³⁶ Dovolím si zde citovat Almu, bosenskou uprchlici žijící v Chicagu (Weine, Klebic, Celik, Bicic, in Barber, 2009, str. 269): „Moji srbští spolužáci, děcka, se kterými jsem vyrostla, nosili zbraně. Během jediného dne se z nich stali naprosto neznámí lidé. Určitým způsobem jsem se i já stala sama sobě neznámým člověkem. Můj život a životy mých blízkých byly v ohrožení kvůli našim jménům a našemu náboženství. Nikdy jsem nevěděla, že tyhle věci jsou důležité, což znamená, že jsem nevěděla mnoho věcí o sobě samotné. To je to, co ze mě udělalo cizince pro sebe samou.“

utvrzení mladých lidí v tom, že je třeba udělat cokoli, aby jejich marginalizovaný status Palestinců byl změněn; i proto můžeme vidět mnohem větší podíl aktivismu v palestinském vzorku než v bosenském (Barber, 2008).

Na základě dat dochází Barber (2008) k **formulaci tří důležitých obecných bodů, které se vztahují k identitě adolescentů vyrůstajících v prostředí násilného konfliktu:**

1. **velká část jejich identity má externí původ**³⁷; Barber (2008, str. 306) říká, že „politický konflikt může doslova rozdělit a určit, kým jedinec je (etnicky, nábožensky, politicky, kulturně atd.)“,
2. **jejich kolektivní identita nabývá na důležitosti,**
3. **politické a válečné násilí, bezesporu velmi destruktivní, může mít některé důležité pozitivní aspekty pro individuální vývoj jedince** (většina mladých lidí obou vzorků udala, že tato zkušenost byla pro ně zkušeností růstu a zrání).

Vraťme se zpět na úroveň formování identity a pokusme se podívat na Barberovu studii z tohoto hlediska. Dětské identifikace, tak podstatné pro formování identity v adolescenci, vznikají v určitém kontextu (socializačním), v kontextu užší rodiny, širší rodiny, školy, jsou ovlivněné médii etc. Důležitý je historický a kulturní kontext (působí nepřímo), ve kterém identifikace probíhají. Jak jsme si řekli výše, dětské identifikace jsou pak v procesu formování identity ověřovány, pozměňovány a začleňovány do nového celku, který je jedinečný, dostatečně soudržný a nadřazený každé z jednotlivých identit (Erikson, 1968). Právě zde, v hierarchii identifikací, leží podle mého názoru klíč k rozdílu mezi palestinským a bosenským vzorkem, protože, jak říká Erikson (1968, str. 157): „To je to, proč se kulturní a historická změna může stát tak traumatickou pro proces

---

³⁷ Tady bychom mohli zvážit nejen význam této externí identity navázaný na násilný konflikt, ale také její význam v případě etnických minorit. Některé studie ukazují, že adolescenti vyrůstající v situaci minoritní skupiny „mají menší pravděpodobnost dosažení pokročilé úrovně identity v porovnání se svými vrstevníky z dominantní kultury.“ (Chapman, Nicholls, 1976, Tzuriel, Klein, 1977; in Durkin, 1995, str. 518) Domnívám se, že podstatné je vnímání sebe sama jako příslušníka minority, a to i přes možnou početní převahu nad dominantní skupinou. V tomto směru se samozřejmě palestinský a bosenský vzorek podstatně liší. Můžeme spekulovat, že v určitých majoritně-minoritních konstelacích může být určitá část identity jednotlivce v podstatě ohrožující, ač zároveň nevyhnutelná. Otázkou je, jakým způsobem se s tím mladí lidé vyrovnávají.

formování identity, protože může rozbít vnitřní konzistenci hierarchie dětských očekávání.“

Pokud se podíváme na palestinskou situaci, pak můžeme předpokládat, že hierarchie dětských identifikací zůstává nenarušena. Palestisko-izraelský konflikt je dlouhodobý. Intifada znamená vyhrocení konfliktu, nicméně nemění nic na tom, kým Palestinci jsou, kým se cítí být, celé generace Palestinců už byly socializovány do konfliktu.

Bosenský konflikt je v porovnání s palestinsko-izraelským nečekaný³⁸ a dá se o něm říct, že je situací, kdy náhle nic z toho, co platilo, neplatí. Některé dětské identifikace jsou rozbité, jejich hierarchická struktura narušena.

Domnívám se, že z dlouhodobého hlediska je však situace bosenských adolescentů z hlediska formování identity podstatně výhodnější než situace palestinských adolescentů. Bosenští adolescenti procházejí stádiem hledání identity, byť je to hledání traumatické. Jsou překvapeni děním kolem sebe, jsou do jisté míry sami zaskočeni důležitostí své muslimské identity, v kontextu nečekané změny zůstávají v pozadí a nemají potřebu zapojovat se, válka není jejich válkou.

Palestinští adolescenti podle mého názoru zůstávají na úrovni dětských identifikací³⁹, jsou to autority a komunita, která palestinské adolescenty definuje, aniž by oni sami mohli vstoupit do procesu stávání se sebou samým. Z dlouhodobého hlediska pak tento individuální problém vývoje identity přispívá na úrovni společnosti k zamrznutí konfliktu a k nemožnosti najít řešení, tato situace je zároveň staví do velmi nevýhodné pozice vzhledem k dominantním Izraelcům. Tendence (chtělo by se říci ‘zranitelnost’) těchto mladých lidí k aktivismu či dokonce terorismu je pak velká a pochopitelná.

Domnívám se, že výše uvedené lze zřetelně vidět v Barberově studii (2008) v názorech na tvrzení „Mám pocit, že jsem ztratil/a dětství“, kde je signifikantní rozdíl mezi bosenským vzorkem vyjadřujícím tento pocit ztráty podstatně častěji než adolescenti ze vzorku palestinského.

Na problém identity bychom se v tomto kontextu mohli pokusit podívat také z hlediska tzv. pozitivní, respektive negativní identity, tak jak o ní hovoří Erikson (1968). Ten

---

³⁸ Balkán je sice tradičně pokládán za konfliktní a problematickou oblast, nicméně v období Titovské Jugoslávie byly konflikty udržovány pod kontrolou a generace „Jugoslávčů“ byly socializovány do minimálně zdánlivě prosperujícího multinárodnostního prostředí.

³⁹ Spekulativní evoluční vysvětlení viz níže.

připomíná, že v určitém okamžiku, když ztratíme naději, že se situace změní, a když už nevěříme, že společnost jako taková nám, kteří jsme označeni jako jiní, ještě může pomoci, tak se ke své negativní identitě (jež nám byla z vnějšku společně s negativními konotacemi vnucena – negativní ne prvotně ve smyslu obsahu; např. muslimská identita v Bosně, která byla muslimům jako významná a negativní vnucena Srby) přimkneme a právě v ní najdeme zdroj našeho obrození. Tento jednoduchý a mně jako jedinci pomáhající proces může být zároveň procesem, který v dlouhodobém pohledu povede k radikalizaci společenské situace. Tak můžeme opět citovat Almu, adolescentní bosenskou uprchlici, která říká (Weine, Klebic, Celik, Bivic; in Barber, 2009, str. 269-270): “To, co chci od starší generace je, aby nás a další generace učili o historii, náboženství a identitě. Mluvit otevřeně a nebát se. Co je ještě možné ztratit, když už jsi ztratil úplně všechno?...Srbové a Chorvati věděli o historii, nejen z knížek – dokonce i ti nevzdělání mezi nimi o tom hodně věděli, protože se o tom mluvilo doma, protože zpívali o velkých „hrdinech“...“ Přestože tento citát může být výpovědí o potřebě vyrovnání se s minulostí, může být stejně tak výpovědí o potřebě neuzavření konfliktu a potvrzení své jedinečnosti.

Je zajímavé podívat se na výše zmíněné otázky identity autobiografickým pohledem iránské literární vědkyně, emigrantky ve Spojených státech, Azar Nafisi. Nafisi (2003) ve svých memoárech Čtení Lolity v Teheránu, ve kterých se retrospektivně vyrovnává se společenskými změnami v Íránu během dvou desítek let po revoluci v roce 1978, na několika místech zmiňuje „ztrátu“ a „chybění“. Říká (2003, str. 76):

„Tito studenti, tak jako celá jejich generace, se lišili od té mé generace v jednom zásadním aspektu. Moje generace si stěžovala na ztrátu, na prázdno v našich životech, které vzniklo, když nám byla ukradena naše minulost a stali jsme se exulanty v naší vlastní zemi. Nicméně my jsme měli minulost, kterou jsme mohli porovnávat s přítomností; měli jsme vzpomínky a obrazy toho, co nám bylo odebráno. Ale moje děvčata stále mluvila o ukradených polibcích, o filmech, které nikdy neviděla, a o větru, který nikdy necítila na své kůži. Tato generace neměla minulost. Jejich vzpomínka byla napůl vyjádřená touha, něco, co nikdy neměla. Byl to právě tento nedostatek, jejich pocit

touhy po obyčejných aspektech života, které si ani neuvědomujeme, který dodával jejich slovům určitou osvětlující kvalitu podobnou poezii.“

Kvalita ztráty, tak jak výše popisována, je spojena s generací, která vstupuje či je vtažena do konfliktu, dá se předpokádat, že ne tolik s generací či generacemi, které jsou do konfliktu socializovány. Opět je důležité vidět problematiku holisticky, v kontextu motivačních faktorů jedince či skupin v konfliktu. Můžeme předpokládat, že ztráta je spojena s určitou nevyhnutelnou, nezvolenou, na jedince uvalenou pasivitou, s ne-volbou. Chybění, tak jak popisováno Nafizi, je více-méně tušení proběhlé ztráty. Tušení, které se v jedinci ozývá, když poslouchá vyprávění těch, co ztratili, či při konfrontaci s médii, a které může vést až k revoluční kompenzaci: nalezení smyslu v aktivismu. Možná právě zde leží kouzlo lehké zneužitelnosti mladých lidí v určitých typech konfliktů: vyrůstá z pocitu chybění, který je transformován do participace (teď a tady mám jako jedinec smysl, teď a tady se děje něco ideologicky důležitého). Tato participace může být protektivním faktorem pro daného jedince v kontextu konfliktu, nicméně je třeba také uvažovat, jak se tato participace promítá do jeho dalšího ontogenetického vývoje. Stane se věčným revolucionářem, či dokáže zkušenost zpracovat kreativním způsobem?

V podání Nafizi jsou ztráta a chybění poetické konstrukty popisující vnitřní procesy, bolesti jedinců různých generací, v závislosti na tom, kdy, kde a v jakém vývojovém období byli zastiženi válečným konfliktem, revolucí, změnou či stagnací typu české normalizace. Jsou to ztráta a chybění, které generačně rozdělují společnost, jsou to ztráta a chybění, které mohou být jedním z kritérií, na základě kterých bychom mohli klastrovat vleklé politické konflikty. A tak – přestože podstatou palestinského konfliktu je ztráta území, na lidské úrovni souvisí s jeho prolongovanou existencí stále více chybění. Bosenský konflikt byl konfliktem ztráty.

Protektivní faktory dětí a mládeže vyrůstající ve válečném či politickém konfliktu a jejich vliv na post-konfliktní soužití s druhým

Při snaze pochopit vliv válečného a politického konfliktu na další vývoj jednotlice a jeho chování je třeba nejprve identifikovat **protektivní faktory** dětí a mládeže v takovém prostředí, a výhledově také přesah těchto protektivních faktorů do socializačních procesů

mládeže v postkonfliktní společnosti, do procesů vzájemně se respektujícího soužití s druhou stranou, ne do strachu a negativních stereotypů o druhých.

Z tohoto pohledu je zajímavá studie Kosićové a Liviho (2012), týkající se toho, jak mladí lidé vnímají komunikaci svých rodičů a jak nakloněni jsou případné rekongiliaci; tedy: parentální komunikace jako faktor moderující vztah mezi vnímáním sebe jako oběti a tendencí ke smíření se s tím, kdo je příslušníkem druhé skupiny, té, která reprezentuje druhou stranu konfliktu. Studie byla provedena na vzorku studentů z chorvatského Vukovaru, města, které mělo před válkou staletími ověřený silný multikulturní charakter, nicméně v roce 1991 se stalo hlavním dějištěm útoků Srbů proti Chorvatům ve východní Slavonii. Město bylo tři měsíce obléháno, civilní obyvatelstvo vystaveno neustálým vojenským útokům a nehumánním životním podmínkám, prosperující město se změnilo v ruiny, mnoho lidí bylo zabito, zraněno, zmizelo, mnoho – zejména Chorvatů – odešlo do exilu, město bylo etnicky očištěno od ne-srbských komunit. Na základě dohody podepsané v roce 1995 ve vesnici Erdut ve východní Slavonii byl Vukovar reintegrovan do Chorvatska. Je zřejmé, že soužití mezi Chorvaty a Srby v tomto prostoru je emočně náročné. Jak zmiňují autoři článku (Kosić, Livi, 2012), chorvatské děti mají školní výuku v chorvatštině, srbské děti v srbštině, školy a školky jsou etnicky rozdělené, pouze univerzita ve Vukovaru představuje místo, kde se obě komunity mohou setkat. Navíc jsou lidé pod tlakem ekonomických a sociálních problémů, ve městě je vysoká nezaměstnanost.

Mladí lidé, kteří se účastnili studie, byli v době bitvy o Vukovar malými dětmi, mnozí z účastníků odešli s rodiči z Vukovaru ještě před vypuknutím přímého konfliktu a neměli přímou zkušenost s konfliktem, nicméně měli to, co autoři (Kosić, Livi, 2012) označují jako intimní znalost utrpení a intimní znalost následků války, jak byla oběmu vystavena jejich komunita a jejich příbuzní.

Autoři (Kosić, Livi, 2012) vycházejí z toho, že komunikace je něco, co se učíme a učíme se to v rámci širokého spektra socializačních prostředí: rodiny, školy, vrstevníků, médií, širší společnosti.

Výsledky studie jsou jednoznačné: mladí lidé, kteří vnímají **komunikaci svých rodičů jako konstruktivní a neagresivní**, vykazují větší ochotu k akceptaci druhého, je u nich menší negativní emoční zátěž vzhledem k druhému. Co je velmi zajímavé, tato **ochota**

k rekonciliaci je u mladých lidí, kteří vnímají komunikaci svých rodičů jako pozitivní, větší i v tom případě, kdy sami byli vystaveni více destruktivním faktorům války, tedy skórovali více na škále viktimizace. Jak zdůrazňují samotní autoři (Kosić, Livi, 2012), v rámci vukovarské komunity proběhlo mnoho projektů týkajících se dialogu mezi Srby a Chorvaty, nicméně otázky komunikace jako takové nebývají na pořadu dne těchto seminářů. Komunikace si však zaslouží více pozornosti, a to nejen v práci s mladými lidmi, ale také v práci s jejich rodiči, v zapojení rodičů v osvětových programech.

Podobně vyznívají i závěry Punamäkiové (2009; in Barber, 2009), která se pokusila o ucelený pohled na studie zabývající se faktory resilience u dětí a mládeže vystavených násilí a konfliktu v různých obdobích jejich vývoje. Jak říká (Punamäki, 2009; in Barber, 2009, str. 74): „V samotné své podstatě lidská mysl není pouhým zrcadlem pro externí násilí; děti a adolescenti spíše konstruují svoje zkušenosti podle smyslu, který je jim (těmto zkušenostem) přiřazen, a podle různých sociálních a psychologických podmínek, které násilí doprovázejí“. Punamäkiová (2009; in Barber, 2009, str. 74) si všímá zejména vztahu mezi rodiči a dítětem a uzavírá: „ V těchto situacích (válka a válečné násilí) je výzvou pro rodiče ochránit děti před vnějším nebezpečím a zajistit bezpečí a kompenzační zkušenosti. Pokud se tak nestane, pak je vývoj agrese u dítěte pravděpodobnější. Přesněji, vystavení válce a válečnému násilí vytváří riziko pro agresivní chování tehdy, pokud děti vnímají svoje rodiče jako punitivní a nemilující a pokud je raná interakce mezi matkou a dítětem ohrožující a nejistá“. Je to tedy rodina, která je silným faktorem v ochraně dítěte před negativními vlivy prostředí, nicméně je to právě rodina, která je v těchto situacích velmi zranitelná. Jak uvádí Punamäkiová (2009; in Barber, 2009), výzkum ukazuje na tři zásadní **problémové oblasti u rodin v traumatickém prostředí:**

- omezení rodičovských zdrojů, více kontrolujícího a punitivního chování ze strany rodičů,
- ohrožení vývoje bezpečného raného vztahu mezi matkou a dítětem, v budoucnosti může vést k problémům na úrovni důvěry k druhým, emoční regulace a sociální kompetence,
- prostředí může podporovat předčasné převzetí role dospělého u dětí.

MEZI TRAUMATEM A RECONCILIACÍ: PROČ REKONCILIACE BOLÍ

Ve snaze pochopit socializační procesy v postkonfliktní situaci (v našem případě situaci Kosova) a možné vlivy spolupůsobící na vytváření identity adolescentů se musíme nutně zaobírat konceptem traumatu a způsoby, kterými je trauma implantováno do společnosti a využíváno jako symbolický kapitál⁴⁰ (Bourdieu, 1986).

Trauma

Symbolický kapitál traumatu a jeho role v upevňování národní identity

Válečné události 90. let na Balkáně ukázaly, že trauma⁴¹ (obrázky utrpení přenášené médií přímo do našich domovů – obraz jako výpověď o perzekuci, násilí, atd.) může nabýt hodnoty rozhodovacího faktoru pro zahájení vojenské intervence. Takto ospravedlněná vojenská intervence má sloužit k zabránění vytváření situací, které by k traumatům vedly. Jak vysvětluje Franziska Lamottová (2005), koncept traumatu je to, co takovou vojenskou operaci zdůvodňuje a ospravedlňuje, nicméně trauma je také to, co taková vojenská operace přináší. Trauma tak vstupuje do vojenských narativ a zároveň je narativou lékařskou, psychosociální, terapeutickou. Lamottová (2005) ukazuje **symbolický kapitál traumatu** na příkladu utečenců a žadatelů o azyl, kteří, aby jim byl azyl udělen, musí nutně pochopit, jaké vyprávění o prožitém traumatu je z hlediska těch, kteří s nimi vedou rozhovory, žádoucí a rozpoznatelné (ti, kteří vedou rozhovory, obvykle nemají vlastní traumatickou zkušenost tohoto druhu, nicméně mají určitou představu traumatu; trauma prožité jedincem pak nutně musí oslovit tuto představu, to je

---

⁴⁰ Jak uvidíme v empirické části této práce, v naší studii předpokládáme rané traumatické zážitky u vzorku adolescentů, jejich vliv na proces socializace, a následně na hodnotové orientace, sociální orientace a vztahy k outgroup u našich respondentů. Tyto zážitky však neověřujeme, nepoužíváme žádné ze self-reporting seznamů. Jejich ne-ověřování je do jisté míry účelové: předpokládáme, že self-reporting seznamy vztahující se k vzpomínkám na události předškolního dětství by mohly vést k aktuálnímu/ke studii vztahnému/oživení symbolického kapitálu traumatu, a to o to více, že tyto vzpomínky, pokud vůbec mohou být vybaveny, tak nemohou být vybaveny s dostatečnou přesností, nepřesnosti jsou pak nahrazeny jinými obrazy, které jsou jedinci k dispozici – projekcemi druhých (viz hlavní text).

⁴¹ Trauma, o kterém v tomto textu hovoříme je, jak uvidíme, zejména traumatem kolektivním a sociálním, pro které, jak říká Mc Grattan (2012), je typická politická rezonance; jsou to politické síly, které volí, jak a které trauma bude vyslyšeno či naopak umlčeno.

to, co dělá trauma „čitelným“, to, co umožňuje dekodování traumatu na straně tazatelů). To, jak dobře dokáže jedinec reportovat svá prožitá traumata, vede buď k otevření či k zavření dveří k azylu. Studie Lamottové (2005) jasně ukazuje využití symbolického kapitálu traumatu přes kontrolu sociálních symbolů, zároveň však upozorňuje na to, že v tomto procesu jedinec ztrácí svůj vlastní příběh, svoji vlastní intimitu, což je dáno tím, že trauma jako interaktivní konstrukt vzniká v interakcích všech zúčastněných. Na začátku bylo něco bolestného – utrpení, a, jak říká Lamottová (2005), přes obrazy a projekce druhých je traumatický zážitek posléze využit k mnoha různým instrumentálním účelům.

Otázkou je, zda a do jaké míry symbolický kapitál traumatu ovlivňuje rekonciliační možnosti post-konfliktních společností a zda je toto ovlivnění negativní, jak bychom předpokládali. Dále, do jaké míry symbolický kapitál traumatu vstupuje do procesů vytváření identity jedince, a to zejména jeho identity sociální.

Lamottová (2005) odpovídá na otázku o identitě velmi jasně, zdůrazňuje roli sdíleného traumatu a k němu náležejícímu statutu oběti v **upevňování národnostní identity**, zdůrazňuje roli traumatu v kolektivní paměti skupiny a výhledové přetvoření traumatu do mýtů a jejich metafor, pravděpodobně přes ritualizaci vzpomínek na traumatické zážitky. Z hlediska otázky rekonciliace je velmi zajímavý kritický postřeh Lamottové (2005, str. 227) týkající se Západu, který se podle ní „uchyluje k traumatu druhých jako zdroji legitimizace nejen vojenských, ale také zdravotně politických intervencí“, což nicméně v konečném důsledku vede „k posílení statusu oběti a jeho funkce při vytváření identity“. Lamottová (2005) neváhá hovořit o „kolonizaci Balkánu“ přes trauma: trauma nemůže být uzdraveno, protože by tím jedinec (předpokládáme, že totéž můžeme tvrdit i o skupinách sdílejících trauma) ztratil jeho symbolický kapitál. Předpokládáme, že tato situace má **negativní dopad na rekonciliaci** a to jak u třetí stranou (tou, která intervenuje) rozpoznaných obětí, tak u těch, kteří se cítí oběťmi tohoto rozpoznání a právě na něm si budují svůj vlastní symbolický kapitál.

V podobném duchu se vyjadřuje o traumatu také Vamik Volkan (2004), který hovoří o kultuře velikých nároků, která se může na základě tzv. zvoleného traumatu vyvinout. Podle Volkana (2004) je **zvolené trauma** vytvářené v prostoru intergeneračního přenosu, kde jsou voleny určité historické referenční body či určité historické interpretace, sdílené

mentální reprezentace skupinového (národního) traumatu vedoucí k mytologizaci minulých událostí. Tyto reprezentace jsou vytvářené tam, kde nemůže dojít k odžití traumatu, k jeho politickému a společenskému adaptivnímu zpracování a uzavření, trauma a jeho obrazy viktimizace a hrdinství je pak přenášeno na následující generace. Problematické je, pokud určité události probudí pocit ohrožení identity u takovéto skupiny, ten pak může být zneužitý politickými postavami právě v rámci politiky velkých nároků, v manipulaci skupiny směrem k přesvědčení, že jako skupina máme právo na vše, co chceme (Volkan, 2004). Volkan (2004) udává příklad bitvy na Kosově poli jako příklad zvoleného traumatu Srbů, které je účelově probuzeno Miloševićem v roce 1989 jako vlajková loď jejich identity, je použito k posílení nacionalismu. Problém zvoleného traumatu je v jeho neukončenosti, která zůstává jako úkol před následujícími generacemi a která tak může silně ovlivňovat politický vývoj v oblasti.

Intergenerační a transgenerační přenos traumatu v kontextu vyrovnání se s minulostí.

Podívejme se nyní důkladněji na intergenerační a transgenerační přenos traumatu či nedokončených událostí. Jak může něco, co se stalo v minulých generacích, ovlivnit současné generace? Co je to, co ovlivňuje naši přítomnost a možná přispívá i ke konfliktům ve společnosti a přitom se neodehrává ani v přítomnosti ani není součástí naší ontogenetické historie? Jedním z možných vysvětlení mohou být právě koncepty intergeneračního a transgeneračního přenosu.

Připomeňme si známou metaforu z bible, stejně jako jí ve své analýze obou výše zmíněných konceptů začíná Anne Ancelin Schützenbergerová (2007; in Baim, Burmeister, Maciel, 2007), analytička morenovského zaměření:

„Otcové se najedli kyselých hroznů a dětem brní zuby“ (Ezekiel 18:2). Otcové zhřešili a jejich děti musí za hřích zaplatit. Smrtí otců hřích nekončí. Našimi životy hřích nekončí. Kyselé hrozny reprezentují hřích, chybu, konflikt, něco, čeho se dopustily předcházející generace a nebylo to ukončeno.

Jak říká Schützenbergerová (2007; in Baim, Burmeister, Maciel, 2007), je důležité připomenout si ještě jednu citaci z bible, citaci, která říká, že hřích patří hříšníkovi, že

určitá událost patří tomu, kdo ji prožil, že bychom neměli platit za chyby předcházejících generací: „A v těch dobách už nebudou říkat ‘otcové se najedli kyselých hroznů a dětem brní zuby‘ ... Ale jen svojí vlastní chybou kdokoli zemře: zuby toho, kdo jí kyselé hrozny, budou brnět“ Jeremiah 31: 29 – 30.

Obé je velmi silným poselstvím pro terapeutickou praxi, nicméně může být také silným poselstvím pro rekondiční a k míru vychovávající (peace education) práci se skupinami v post-konfliktním prostoru, zejména pak s těmi, které reprezentují generaci, jejíž členové nebyli aktivními účastníky válečného konfliktu.

Co myslíme intergeneračním a transgeneračním přenosem nedokončených událostí a jaký je mezi nimi rozdíl?

Podle Schützenbergerové (2007; in Baim, Burmeister, Maciel, 2007), Morenovy žačky, která tyto koncepty rozpracovala na základě jeho převážně ústních sdělení, je **intergenerační přenos** přenosem toho, co je známým a vědomým dědictvím (ve smyslu prožitých událostí a prožitků s nimi spojenými) předcházejících generací, existuje ve slovech. Naproti tomu **transgenerační přenos** je tím, co není verbalizované, co je nevědomé, zapomenuté, neviditelné, nevyjádřené smysluplným způsobem, a přesto, anebo právě proto, o to více přítomné v rámci rodiny či jiné skupiny. Toto skryté je, jak říká Schützenbergerová (2007; in Baim, Burmeister, Maciel, 2007, str. 157), tím, co nás znepokojuje, s čím si nevíme rady, čeho se rychle zbavujeme a předáváme to dál, nevědomé rodičů se stává nevědomým potomků, „skryté elementy jsou jako horký brambor“⁴².

A tak například bitva na Kosově poli je na jedné straně vědomý historický fakt (v určitém smyslu velmi abstraktní a jedinci de fakto vzdálený, přestože vyskytující se v naracích většiny lidí na Balkáně, zejména Srbů a Kosovských Albánců) a zároveň může být také nevědomě velmi konkrétním - na jedince či skupinu navázaným- katalyzátorem určitých reakcí a určitých způsobů nakládání s problémy. Toto nevědomé je třeba právě na této individuální úrovni či úrovni skupiny „zviditelnit“.

Schützenbergerová (1998) zdůrazňuje, že do dalších generací mohou být transgeneračně přenášeny nejen hříchy a chyby, ke kterým kdysi došlo, ale právě tak traumata, která

---

⁴² Jak k tomuto přenosu dochází je velkým neurobiologickým oříškem s předpokládanou úlohou epigenetického přenosu informace (2007; in Baim, Burmeister, Maciel, 2007).

nebyla nikdy uzavřena a odžita, nedokončené události, tajemství, která se skrývají v historii rodin, jednotlivců, ale i komunit.

Jak poznamenává stejná autorka (Schützenberger, 2007; in Baim, Burmeister, Maciel, 2007) **nedokončené události** jsou konceptem, který známe z práce Kurta Lewina a jeho žáčky Blumy Zeigarnikové jako efekt Zeigarnikové – nedokončené úkoly. To, co je nedokončené, způsobuje neustálé ruminace a de facto nás udržuje v situaci, nedovolí nám situaci opustit. Ten samý princip funguje také v transgeneračním traumatu, kde neuzavřenost situací a neviditelná loajalita k předkům může jít zpět až několik generací, 14 i více. Jak upozorňuje Schützenbergerová (1998), často se to projevuje cestou nočních můr, úzkostí, nešťastnými událostmi v určitá výročí, různými tělesnými pocity včetně například pocitů dušení, když některý z předků zemřel na gilotině, pocitů smutného chladu atd.

V individuální terapii je jednou z metod práce s nedokončenými událostmi to, co Winnicott označuje jako terapeutický holding – držení v situaci, její otevření, zviditelnění a zvládnutí (1965).

Domníváme se, že „držení v situaci“ v neutrálním prostoru je třeba také v procesu **vyrovnávání se s minulostí na skupinové/společenské úrovni**. Proces vyrovnávání se s minulostí a cesta k reconciliaci totiž není odpuštění a zapomenutí, jak se někdy mylně předpokládá. Minulé se nemůže stát minulým, aniž by kdy bylo drženo v přítomnosti. Pouze zviditelnění v přítomnosti může z minulosti opravdu udělat naši minulost. Proces vyrovnávání se tak znamená zviditelnění konfliktu, mluvení o událostech, zločinech, ztrátách, bolestech, pamatování si a alespoň částečném pochopení toho, co se stalo. Pochopení nemusí nutně znamenat také odpuštění, ale může znamenat paralelní soužití, dobré sousedské vztahy.

Pokud tedy mluvíme o socializaci mládeže do konfliktu, pak je třeba ujasnit si, že je to koncept diametrálně odlišný od socializace mládeže do znalosti minulosti a proběhlého konfliktu. Tento druhý případ – držení v situaci – by měl znamenat méně emočních reakcí, emočního hodnocení druhých, méně negativních stereotypů o druhých.

Domníváme se, že intergenerační přenos v mnohém rezonuje v procesu socializace samotné, nicméně proces socializace je více orientovaný směrem k širší společnosti, zajišťuje účinné fungování jedince ve společnosti, je „prakticky“ orientovaný na

osvojování pravidel a chování, která pak jedinci umožňují být účinným hybatelem ve společnosti a je „řízený“ socializačním prostředím, tedy současností. Domnívám se, že intergenerační přenos postrádá „praktickou účinnost“, je spíše mechanismem mezigeneračního sdílení příběhů a událostí, je řízený převážně minulostí. Oba procesy se do jisté míry překrývají (domníváme se, že proces socializace může např. ovlivňovat obsah sdíleného v rodinných naracích a vice versa).

Evoluční perspektiva v pohledu na možnou rekongiliaci

Barber⁴³ zřetelně formuluje záměr pochopit, jak se vystavení jedince válečnému konfliktu promítá do strukturování jeho životní dráhy, což, jak již bylo zmíněno, je velkým krokem ve zkoumání konsekvencí takových životních situací. Bez pochopení rozdílnosti životních cest je těžké vidět důsledky konfliktů (například pro adolescenty) jinak než jako negativní. Teprve v pochopení různorodosti trajektorií, různorodosti životních událostí a jejich srovnání můžeme začít hledat adaptační kapacity, které se u dětí a adolescentů vystavených válečnému konfliktu projevují či se prospektivně v jejich životní cestě – možná - projeví.

Belsky (2008) jde ve snaze pochopit vývojovou trajektorii a adaptační kapacitu jednotlivce přímo ovlivněného válkou ještě dále a obrací se k evoluční perspektivě; upozorňuje na jednu z teorií evoluční biologie, teorii, která spadá do oblasti ekologie chování, **teorii životní historie** (life-history theory). Tato teorie, jak říká Belsky (2008, str. 263), „považuje strukturu životní dráhy za fenotyp, který vznikl přirozeným výběrem, a výsledkem přirozeného výběru je i kapacita fenotypu měnit se v odpovědi na environmentální podmínky za účelem dosažení biologické zdatnosti.“⁴⁴ V zásadě teorie životní historie pracuje se zdroji (materiálními, bioenergetickými), které má jedinec k dispozici a které rozděluje/investuje jednak do somatického růstu/přežití, jednak do reprodukce (produkce potomků a jejich podpora) (Belsky, 2008). Různé vývojové trajektorie pracují se zdroji různým způsobem, zdroje jsou alokovány v rozdílných „kompozicích“, pokud dojde k alokaci jedním způsobem, je jiný způsob de facto

⁴³ <http://youthviolence.tennessee.edu/director.html>

⁴⁴ Biologická zdatnost ve smyslu přežití a reprodukce, schopnost předat své geny dalším generacím, což je možné pouze tehdy, pokud jedinec dosáhne reprodukčního věku a má potomky, kteří jsou také biologicky zdatní. Nadstavbou k biologické zdatnosti, nepřímou cestou k šíření svých genů, je inkluzivní zdatnost, která se týká přežití a reprodukce rodu, genetických příbuzných. (Belsky, 2008)

vyloučen; jak tvrdí Belsky (2008, str. 263), pro lidského jedince je podstatný okamžik, kdy dojde k přepnutí mezi „investováním energie do růstu a investováním energie do reprodukce.“ Tento okamžik se liší nejen mezidruhově, ale také v rámci jednoho druhu. Podívejme se nyní na jev, který staví na teorii životní historie, na tom, že každý organismus musí hospodařit s energií a že existuje určitá bazální úroveň energie, kterou jedinec potřebuje ke svému přežití, na jev, kterému se říká intergenerační fenotypová inerce (setrvačnost). Kuzawa (2005) popisuje fenotypovou inerci jako negenetický intrauterinní přenos informace, který snižuje vliv „rušivých“ (nespolehlivých), přechodných (pravděpodobně přechodných), momentálních (pravděpodobně momentálních) ekologických vlivů na růst plodu, a naopak upřednostňuje vliv dlouhodobých ekologických trendů. Jinými slovy, ve vývoji jedince je zvýhodněn vzorec, který se ukázal být vhodným v minulých generacích, tedy vzorec, který jedince připraví na vysoce pravděpodobné prostředí, do kterého se narodí, což je prostředí, které má charakteristiky toho, ve kterém žily celé generace předků. Pro prostředí, které je výsledkem momentálních vlivů (např. vlivů, které se manifestují v jedné generaci) se nemusí ukázat jako udržitelné, tudíž investovat do vzorce hospodaření energií odpovídajícímu těmto vlivům by mohlo znamenat ztrátu. Intergenerační fenotypová inerce (Kuzawa, 2005) zdůrazňuje intergenerační komponentu ve vývoji plodu a následné váze dítěte při narození; vývoj plodu a váha dítěte při narození nejsou zcela závislé na zdrojích, které jsou momentálně dostupné matce (na její výživě, která je funkcí prostředí), ale závisí také na tom, jaké zdroje byly dostupné matce samotné in utero, tedy – růst plodu v současné generaci je spojený se zdroji, které byly dostupné v generaci babičky (a přes babičku je systém vyladěn na její matku etc.). Kuzawa (2005) zdůrazňuje strategičnost tohoto dvougeneračního modelu navázaného na babičku - model predikuje podmínky, které bude vnouče mít, mnohem lépe než současnost, než momentální ekologické nastavení prostředí. Plod, který by rostl pouze v souladu s momentálními výživovými podmínkami, by podstupoval riziko, že „se bude mýlit“, jelikož z dlouhodobé perspektivy, jak říká Belsky (2008, str. 265), „období hojnosti jsou výjimkou, období nedostatku pravidlem“. Pomalé tempo fenotypové změny v tomto případě zaručuje, že se nenarodí velké dítě, které by nemuselo ustát situaci prostředí chudého na zdroje (pokud by se intrauterinní

hojnost ukázala přechodnou a neudržitelnou), a tudíž by s velkou pravděpodobností byla snížena jeho biologická zdatnost (přežití a reprodukce).

Belsky (2008) si klade značně spekulativní otázku, zda bychom mohli podobně uvažovat také v souvislosti s psychologickým vývojem jedince, a to zejména v situaci válečného násilí. Ptá se (str.265): „Stačí jedna – či dokonce i několik za sebou následujících - generací relativní jistoty a bezpečí k tomu, aby bylo vykompenzováno mnoha generacemi zakořeněné dědictví život ohrožujícího nebezpečí, strachu a nejistoty?“ Bylo by evolučně moudré vymítit pocity strachu a nejistoty, které si persekvované společnosti přenášejí z generace na generaci?⁴⁵ Belsky (2008) formuluje téměř kacířskou myšlenku, když komentuje mírové iniciativy třetích stran, které se snaží zdůrazňovat překonání “etnické paměti“ a odpuštění v rámci etnických konfliktů: „Bylo by možné se domnívat, že je to především ve vlastním zájmu (biologickém) třetí strany, která intervnuje pro mír, spíše než v zájmu těch, kteří mají historické důvody pro pochyby týkající se toho, že mír zůstane bezpečný? - Co když (dobře zamýšlené intervence) uspějí pouze v krátkodobém horizontu a v dlouhodobém – mezigeneračním - selžou?“

Belsky (2008) ukazuje, že některé na první pohled negativní důsledky vystavení válečnému konfliktu mohou být z evolučního hlediska velmi užitečné adaptace. Zde se samozřejmě dostáváme na velmi tenký led, kdy evoluční perspektiva může vytvářet dojem, že války je možné ospravedlnit. Sám Belsky (2008) se předem brání tomuto možnému nařčení a zdůrazňuje důležitost znalosti evoluční perspektivy pro vytváření vhodných intervencí. Evoluční perspektiva může např. pomoci v chápání odlišného načasování určitých důležitých vývojových mezníků u konfliktu vystavené a konfliktu nevystavené populace, může nám pomoci pochopit, proč se některá vývojová očekávání ne vždy empiricky potvrdí (Belsky, 2008).

---

⁴⁵ Zajímavé jsou v tomto ohledu studie těch, kteří přežili holocaust a jejich potomků. Ukazuje se, že z mezigeneračního hlediska je možné, že vystavení válečnému či politickému násilí vede v následujících generacích k vytváření ne-bezpečných (insecure) vazeb, v závislosti na tom, jaký byl attachment jejich rodičů (van IJzendoorn, 1995). Zjednodušeně bychom mohli hypotetizovat, že etnické násilí pravděpodobně vede dokonce i v dalších generacích (těch, které přímému konfliktu vystavené nebyly či nejsou) k nejistotě a strachu, které dále ovlivňují nejen životní dráhu jedince, ale také celkové společenské klima. Kolik generací je třeba k tomu, aby tento druh strachu přestal být přenášen, je otázka, kterou si klade Belsky (2008).

Tranzitorní spravedlnost a rekonciliace

Výše zmíněná problematika traumatu je tématem, které se významně promítá - byť je obtížné posoudit do jaké míry s vědomě přítomným psychologickým odůvodněním - do otázek tranzitorní spravedlnosti.

Dříve, než se budeme věnovat tranzitorní spravedlnosti podrobněji, dovoluji si na tomto místě poznámku, která se vztahuje k mým vlastním pozorováním z praxe (autorka pracuje pro mezinárodní misi v post-konfliktním prostředí):

Zdá se, že justiční odborná veřejnost si je vědoma minimálně intergenerační (ne nutně transgenerační) kvality v dynamickém procesu uzavírání určité historické etapy – v procesu vyrovnávání se s minulostí, a tudíž v procesu vztahování se a zmocňování se své vlastní intergenerační či transgenerační budoucnosti, zdá se, že také symbolický kapitál traumatu je konceptem, který justici není cizí.

Ať už je tomu jakkoli, je velmi zajímavé sledovat, jak, byť na jiné straně kontinua - a mohli bychom tvrdit, že bez plného chápání dynamického aspektu psychologických procesů - s těmito „našimi“ procesy justice nakládá. V rámci justici řízeného procesu vyrovnávání se s minulostí v post-konfliktních společnostech vzniká nika také pro psychologické intervence, ta je nicméně stále velmi málo využívána, což může být dáno nejen možnou preferencí klinického řešení problémů na straně psychologů (ve smyslu práce s individuálními traumaty), ale také možnou neinformovaností o jiných než klinických psychologických přístupech mezi odborníky jiných oborů. Jsem přesvědčena o tom, že naše vlastní nejistota v roli psychologů v ne-klinických a ne-poradenských podmínkách (umocněna zbytnělou regulací oboru v klinických a poradenských podmínkách – všude jinde se cítíme ztraceni) nás zbavuje nezbytné kreativity a odvahy k novátorství, mezioborové otevřenosti (aniž bychom při ní dobrovolně rezignovali na naše vlastní know-how), které je v této oblasti potřeba.

Nezbývá než se znovu se ptát, jak je možné, že jako psychologové tak málo ovlivňujeme to, co se tak bytostně týká jedince a skupin ve společnosti, jak málo dokážeme být vůdčími charaktery (a bohužel dokonce i podpůrnými charaktery) v procesech vyrovnávání se s minulostí na skupinové úrovni při vytváření určitých strategií.

Tranzitorní spravedlnost

Termín tranzitorní spravedlnost je totéž co vyrovnávání se s minulostí. Tranzitorní spravedlnost je jasně definována ve zprávě z roku 2004 tehdejšího Generálního tajemníka OSN Kofiho Annana o vládě práva a tranzitorní spravedlnosti v konfliktních a post-konfliktních společnostech (UN, 2004) jako „celá škála procesů a mechanismů spojených se snahami společnosti o vyrovnání se s dědictvím masových abusů v minulosti, cílem je zaručit odpovědnost [za činy], sloužit spravedlnosti a docílit rekongiliace. Tyto [procesy a mechanismy] zahrnují jak justiční tak ne-justiční mechanismy, s různou úrovní mezinárodního zapojení (či vůbec s žádným) a individuálních stíhání, reparace, hledání pravdy [truth seeking], institucionální reformy, prověřování či kombinace všeho.“

Kora Adrieu (2010, str. 1) definuje tranzitorní spravedlnost jako „nástroj široké sociální transformace, který se opírá o předpoklad, že k tomu, aby se společnosti mohly vyrovnat se svojí minulostí a posunout se vpřed, tak musí nejprve konfrontovat zločiny minulosti“.

Je důležité si uvědomit, že vyrovnávání se s minulostí není totéž co rekongiliace a neznamena odpuštění. Tranzitorní spravedlnost je proces, který by k rekongilaci měl ideálně v budoucnosti vést. Tranzitorní spravedlnost je předpokladem pro rekongilaci a pro postupné opouštění negativních stereotypů o druhých (např. postupné opouštění negativních stereotypů o druhém etniku, tak jak se snažíme mapovat také v této práci). Je otázkou, zda je vůbec možné zbavit se negativních stereotypů o druhých, pokud společnost neprojde očistou bolestného vyrovnání se s minulostí. Nicméně postupné opouštění negativních stereotypů o druhých jako proces, který jde – předpokládáme – ruku v ruce s procesem vyrovnávání se s minulostí, je něco, co se psychologie bytostně týká.

Bylo by příliš zjednodušující předpokládat – při vědomí existence intergeneračních a transgeneračních procesů přenosu traumat a nedokončených událostí, že problém se vyřeší např. tím, že generace, které zažily konflikt, vymřou (navíc si musíme stále uvědomovat, že stav našeho současného poznání o tom, jak lidé v různých stádiích svého vývoje zpracovávají své vystavení konfliktu, je limitovaný; do těchto procesů vstupuje celá řada společenských, rodinných, ale také přímo jedinci a jeho psychologickému nastavení vlastních podmínek/predispozic).

Rekonciliace

Rozdíl mezi tranzitorní spravedlností a rekonciliací je ve skutečnosti velmi vágní.

Jak říká McGrattan (2013), rekonciliace je úzce propojena s pravdou, s naracemi a s časem: rekonciliace je vztažena jak k minulosti, tak k budoucnosti – vyrovnáváme se s minulostí a snažíme se zároveň o vytvoření mostu směrem k budoucnosti, rekonciliace ruší hranice mezi minulostí a přítomností a stejně tak mezi minulostí a budoucností; rekonciliace se děje artikulacemi, vyprávěním o faktech z minulosti. Zajímavé je, že velmi podobně popisuje Adrieu (2010) tranzitorní spravedlnost.

Pro nás je zajímavější pohled Erwina Stauba (2006), který uvádí, že nejdůležitějšími charakteristikami rekonciliace jsou její vzájemnost (vzájemné přijetí mezi původně znesvářenými skupinami, **vzájemné přijetí** jedné skupiny druhou skupinou a vice versa) a její zkrocení minulosti: minulost nepřestává existovat, ale nedefinuje budoucnost, jinými slovy: budoucnost není pokračováním minulosti, mezi minulostí a budoucností je konstruktivní vztah. Co je pro Stauba (2006) podstatné, je změna psychologické orientace, ke které v tomto procesu dochází.

Bar-Tal a Bennick (2004, str.3) zdůrazňují, že “rekonciliace je mnohem víc než pouhé formální řešení konfliktu, rekonciliace zasahuje ve svém důsledku široké spektrum společnosti a mění přesvědčení, postoje, motivace, cíle a emoce této většiny, a to nejen ty, které se týkají konfliktu jako takového, ale i ty, které se týkají vzájemných vztahů mezi stranami a uvnitř stran samotných“.

Definic rekonciliace je celá řada, my se omezíme na výše zmíněné.

Neméně rádi bychom na tomto místě upozornili na Allportovu vlivnou kontaktní hypotézu (1958), která se zabývá prací s meziskupinovým konfliktem a redukcí předsudků mezi skupinami. Allport (1958) identifikuje několik nutných předpokladů, které musí být splněny, aby kontakt mezi skupinami byl maximálně užitečný a vedl k redukci konfliktu, samotný kontakt totiž takový účinek nemá. Podmínky jsou následující: obě strany musí mít v kontaktní situaci pocit rovnosti; měl by existovat pro obě strany smyslupný a autentický cíl, který je možné sledovat; na úrovni společnosti by měly existovat sankce pro neplnění; a obě strany by měly kooperovat jako tým, nejen koexistovat jeden vedle druhého.

Zdá se, že kontaktní hypotéza v sobě de facto zahrnuje podmínky pro úspěšnou rekongiliaci, která jde za pouhou paralelní koexistenci dvou skupin, rezonuje v ní také tranzitorní spravedlnost. Je či není kontaktní hypotéza starší sestrou soudobých rekongiliačních narací?

Obraz druhého a nenávist

Nenávist

Závěrem této kapitoly o tranzitorní spravedlnosti a rekongiliaci si dovolíme zmínit se o tom, co je jedním z důvodů pro potřebu obou výše zmíněných procesů tranzitorní spravedlnosti a rekongiliace: nenávisti. Porozumění nenávisti/příčinám a mechanismům, je zároveň tím, co může pomoci při vytváření rekongiliačních programů.

Jak říkají Sternberg a Sternbergová (2008), psychologie nenabízí mnoho definic nenávisti, a ty, které nabízí, jsou často vzájemně nekonzistentní, odborníci se v podstatě nedokáží shodnout na definici, což je poměrně závažný problém pro výzkum: studujeme všichni opravdu ten samý konstrukt, pokud studujeme nenávist, jsou naše výsledky porovnatelné?

My se na tomto místě podíváme na dva zajímavé a praktické přístupy ke konstruktovi nenávisti.

Jako první nás zajímá teorie Ervina Stauba, už proto, že Staub sám se podílel na rekongiliačních procesech v reálném světě, velmi známá je jeho práce ve Rwandě, navíc v jeho dětské historii je zkušenost s nacismem a v adolescentní osobní historii je útěk před ideologií (komunismem).

Staub (2005) si je velmi silně vědom společenského kontextu, ze kterého **kořeny nenávisti** vyrůstají. Jako hlavní kořeny, ze kterých nenávist vyrůstá, označuje následující:

- Jasně rozlišení mezi mojí skupinou a cizí skupinou (in-group x out-group); toto rozlišení je velmi často vedeno podél etnické linie, národnosti, náboženství, může to být i příslušnost k určité sociální třídě, určitému politickému názoru atd. Často

se zde setkáváme s kognitivním mechanismem devalvace druhého, která sice sama o sobě ještě není nenávistí, ale je jejím živným materiálem.

- Destruktivní ideologie, která určitým negativním způsobem určuje vztahy mezi skupinami a tím je opět živnou půdou pro nenávist.
- Interpretace minulosti, minulá traumata, která podporují naši nedůvěru vůči druhým a která nás činí zranitelnými vůči našemu vlastnímu strachu, vůči devalvacím ze strany druhých atd.

Velmi ilustrativní, jednoduchá a praktická, vysvětlující vývoj nenávisti i její udržování, je **duplexová teorie nenávisti** Roberta J. Sternberga (Sternber&Sternberg, 2008), která je aplikovatelná jak na jedince, tak na skupiny. Strenberg (Sternber&Sternberg, 2008) nás nicméně upozorňuje, že můžeme nenávidět jedince a nemusíme mít nic proti skupině, ale také můžeme nenávidět skupinu a přesto můžeme mít rádi někoho zcela konkrétního, kdo je jejím členem, tedy, jedinec a jeho skupina nemusí vyvolávat stejné reakce.

Strenbergova teorie nenávisti (Sternber&Sternberg, 2008) má stejně tak jako jeho teorie lásky tři komponenty, jedná se o triangulární teorii:

- Popření intimity: jedná se o distancování se od druhého, vytváření emoční vzdálenosti, znechucení a odpor k druhému – tato složka je často využívána v rámci propagandy k nenávisti k určité skupině, využití odporu a znechucení funguje i v případech, kdy neexistuje žádná znalost o druhém či kontakt s ním. Autor zde také zmiňuje averzivní/nepřímý rasismus (viz str. 25) jako příklad popření intimity, která je v podstatě tím prvním, co poukazuje na existující předsudky u těch, kteří jinak mluví o egalitarianismu.
- Vášeň v nenávisti: projevuje se dvěma způsoby: zlobou a strachem, projevuje se zejména při pocitu ohrožení, ten může být poměrně jednoduše vyvolán propagandou.
- Závazek v nenávisti/rozhodnutí: typické jsou kognice devalvace a ponižování druhého, pohrdání, často založené na označení druhého jako toho, kdo porušuje určitá komunitní pravidla (jinak se obléká, jinak mluví atd.) – taková charakteristika pak nabývá na důležitosti a zaslouží si pohrdání.

Na základě kombinací všech tří faktorů přichází Strenberg (Sternber&Sternberg, 2008) s následující taxonomií typů nenávisti:

- Ne-nenávist: žádná z komponent nenávisti není přítomna.
- Chladná nenávist: je přítomna negace intimity, odpor k druhému, s tím druhým nechceme mít nic společného.
- Horká nenávist: je přítomný extrémní pocit zloby či strachu.
- Studená nenávist: přítomná je devalvace a ponižování, ti druzí za nic nestojí, ničeho nejsou hodni; typické pro ideologické indoktrinace.
- Vroucí nenávist: zhnusení, které vzniká kombinací znechucení (popření intimity) a zloby/strachu (vášně).
- Bublající nenávist: averze, která je kombinací negace intimity a závazku - znechucení a devalvace.
- Zuřící nenávist: kombinace vášnivé složky a závazku – zloba/strach a devalvace druhého.
- Hořící nenávist: kombinace všech tří složek, potřeba zničení druhého.

Jak dodává Sternberg (Sternber&Sternberg, 2008), výše zmíněné kategorie se často překrývají.

Duplexová teorie nenávisti také velmi dobře ilustruje, jak málo musíme skutečně znát toho druhého/nepřítele, abychom ho mohli nenávidět, ukazuje, jak důležité však je, abychom si, obvykle cestou propagandy, vytvořili určitý obraz (image) toho druhého.

Teorie obrazu (Image Theory) a její vliv na percepci druhého (out-group)

Na důležitosti psychologických obrazů druhých (out-group) pro řešení meziskupinových konfliktů a budování dobrých mezinárodních vztahů staví politickými vědci vytvořená teorie obrazu.

Herrmann, Voss, Schooler a Ciarrochi (1997) předpokládají, že naše obrazy o druhé skupině neexistují separovaně, ale jsou vzájemně smysluplně propojené; toto propojení je určováno na úrovni interakce tří faktorů, které fungují jako hodnotící dimenze pro posouzení, jak (kde) si obě skupiny stojí (in-group X out-group).

- Vnímaná slučitelnost cílů: reprezentuje ten druhý hrozbu či naopak příležitost?

- Relativní síla, schopnost druhého.
- Relativní kulturní status druhého.

Na základě těchto tří dimenzí je pak ten druhý umístěn do některé z kategorií na ose spojenec – nepřítel. Zdá se, že obrazy, které si o druhém vytváříme, zároveň vytvářejí podhoubí pro filtrování informací a interpretování toho, co druhý dělá, což vede k sebe-potvrzení těchto obrazů. Jinými slovy, když dva dělají totéž, není to totéž: stejná akce může být interpretována rozdílně u různých out-groups, záleží, jaký obraz jsme si o nich udělali, druzí jsou vnímáni podle našeho obrazu o nich (Herman a kol., 1997).

Velmi zajímavá studie, která zjišťuje, do jaké míry jsou obrazy druhého v mezinárodních vztazích moderovány tím, do jaké míry je druhý pokládán za skutečnou entitu (Castano, Sacchi, Gries, 2003) ukazuje, že míra vnímání druhého jako entity je opravdu moderujícím faktorem. V této studii je manipulována míra entitativity⁴⁶ EU: pokud byla míra entitativity EU manipulována pro respondenty jako vysoká, pak tato fungovala jako silný prediktor možné škodlivosti druhého na ose nepřítel (vysoká škodlivost) – spojenec (nízká škodlivost); pro nízkou míru entitativity tato studie vztah nepotvrdila (Castano, Sacchi, Gries, 2003). Pro nás je studie zajímavá zejména proto, že v kosovské otázce není zcela jasné, jak skutečný ten druhý je – jak skutečný je v mezinárodním prostoru, popř. kdo jsou ti, kdo ho dělají (přátelé druhého) a kdo ho nedělají skutečným (nepřátelé druhého). Podrobnější pohled na tuto problematiku však přesahuje rozsah této práce.

Image teorie nám mimo jiné pomáhá také pochopit, jakým způsobem vnímáme své hodnoty a hodnoty druhého v meziskupinových interakcích, jakou roli hraje na straně příjemce vytvořený obraz druhého v projekci jeho vlastních hodnot do druhé skupiny. Studie Eicherové, Prattové a Wilhelma (2013), prováděná na vzorku Palestinců, Izraelců, Američanů a Švýcarů, ukazuje, že lidé projikují své vlastní hodnoty více do skupin, které vnímají jako přátelské a méně do skupin, které jsou vnímány jako nepřátelské; toto podle autorů může představovat překážku ve vytváření realistické empatie vůči druhému, který je vnímán jako nepřítel.

Z výše uvedeného vyplývá, že cesta k reconciliaci v post-konfliktních společnostech nemůže být než velmi komplikovaná a bolestná, bolestná nejen minulými traumaty, ale

---

⁴⁶ Míra vnímání druhého jako skutečné entity.

také složitostí vztahů mezi skupinami a antecedenty těchto vztahů, ať už jsou to obrazy, které si o druhých vytváříme či nenávisť, které se musíme zbavit.

EMPIRICKÁ ČÁST

Výzkumné otázky

Naše cílová skupina se skládá z mladých lidí z kosovsko albánské a kosovsko srbské komunity. Tito mladí lidé sdílejí některé základní sociodemografické charakteristiky, nicméně předpokládáme specifika v procesu socializace obou skupin daná historickými, ale také současnými – zejména politickými - kontexty. Předpokládáme, že se tato specifika projeví v míře odmítání vztahů (udržování odstupů) se členy outgroup (kosovskými Srby [KS] či kosovskými Albánci [KA]), v tendenci k devalvaci "druhého" (člena outgroup) a v odlišné struktuře aspektů identity u obou skupin; naopak, co se týká životních preferencí velké rozdíly mezi skupinami neočekáváme.

- Etnická vzdálenost

KA a KS adolescenti budou reportovat velké etnické vzdálenosti, a to jak u hodně intimních, tak u málo intimních vztahů. Naopak, ve vztazích KA a KS k jiným etnickým skupinám na Kosovu předpokládáme malé etnické vzdálenosti u méně intimních vztahů a nárůst vzdálenosti s nárůstem intimity. Předpokládáme, že vyjadřovaná etnická vzdálenost mezi KS a KA bude větší tam, kde předpokládáme větší vzájemnou izolovanost respondentů, tedy v monoetnických oblastech. Předpokládáme, že nebude rozdíl mezi KA a KS ve vyjadřovaných etnických vzdálenostech vzhledem k ostatním etnickým skupinám Kosova.

- Markery přechodu do dospělosti

Věk přiřazený druhému nebude korespondovat s hodnotami předpokládaným u sebe. Markery přechodu do dospělosti, tak jak je respondenti předpokládají u "druhého" (outgroup), budou vykazovat negativní či extrémní názory.

- Struktura aspektů identity

Předpokládáme odlišnou strukturu aspektů identity u KA a KS. Předpokládáme, že u KA uvidíme relativně větší důležitost připisovanou kolektivní identitě než u KS - jako

pozůstatek oprese kosovských Albánců a jejich jednoty v 80. a 90. letech, která byla přetavena v nezávislost Kosova. Předpokládáme, že KA, dáno tradiční strukturou rodiny a nedávnými historickými zkušenostmi, budou klást relativně menší důležitost na osobní identitu než KS. Předpokládáme, že se jak u KA, tak u KS potvrdí primárnost individuálního Self. Předpokládáme, že nebude rozdíl mezi skupinami v důležitosti sociální identity. Předpokládáme, že bude připisována jiná důležitost jednotlivým aspektům identity v těch pod-vzorcích, kde můžeme předpokládat větší kontakt s "druhým" (ougroup), tedy v enklávách a v okolí enkláv: jelikož tento kontakt nesplňuje podmínky kontaktní hypotézy pro užitečnost kontaktu ke snížení konfliktu, pak v těchto oblastech uvidíme větší relativní důležitost kolektivní identity, jako "obraného mechanismu" k udržení kulturní identity skupiny.

- Životní preference mladých kosovských Albánců a kosovských Srbů

Předpokládáme velkou míru podobnosti mezi mladými lidmi obou etnických skupin v tom, jak důležité jsou pro ně určité osobní hodnoty (vyjádřené jako osobní cíle). Zároveň předpokládáme velkou míru shody v tom, kterým osobním cílům přikládají mladí KA a KS největší a kterým nejmenší preference.

Metodologie

K ověření našich výzkumných otázek používáme následující dotazníky.

Všeobecný dotazník, Dotazník B a AIQ–IV (The Aspects of Identity Questionnaire, Dotazník aspektů identity).

Všechny dotazníky byly přeložené a adaptované do obou jazyků, albánštiny a srbštiny.

My přikládáme jako přílohy pracovní překlady dotazníků do českého jazyka. Překlady byly vytvořeny jen pro čtenáře této práce, jelikož námi použité dotazníky jsou v srbštině a v albánštině.

Všeobecný dotazník (viz Příloha 1) byl vytvořený/zkompilovaný Dr. Nebojšou Petrovičem z Bělehradské Univerzity, Oddělení psychologie. Dotazník byl původně míněn pro jiný výzkum, nicméně nebyl použit. Pro účely této studie byl adaptován. Dotazník byl použit se souhlasem Dr. Petroviče.

Dotazníkem jsou pokryty následující oblasti:

Demografická data.

Konstrukt self-esteemu, konstrukt otevřenosti světu (druhým), autoritářství, konformismus, gender rozdíly, individuální/osobní aktivita, společenská/komunitní aktivita.

Preferovaný životní styl: orientovaný na rodinu, utilitářský, hedonistický.

Sociální vzdálenost k příslušníkům ostatních etnických skupin (žijícím na stejném území).

Sociální identita: preference a míra důležitosti náležitosti k různým skupinám včetně národa, skupiny vrstevníků, náboženské skupiny atd.

Percepce toho, co mladí lidé vnímají jako problém, které situace jsou pro ně situacemi spojenými se strachem z budoucnosti, jaké jsou jejich volnočasové aktivity, zájmy, osobní cíle atd.

Dotazník B (viz Příloha 2) je adaptovanou kratší verzí všeobecného dotazníku. Dotazníkem B zjišťujeme, jak příslušníci jedné skupiny vnímají druhou skupinu a vice

versa (jak si já myslím, že by členové druhé skupiny [outgroup] odpovídali/přemýšleli o stejných otázkách, na které jsem já sám/a byl/a dotazován/a ve všeobecném dotazníku; tedy já jako Albánec [Srb] odpovídám na otázky týkající se toho, co si myslím, že si průměrný Srb [Albánec] mého věku myslí o určitých problémech).

AIQ–IV, Dotazník aspektů identity - The Aspects of Identity Questionnaire

(Cheek, Tropp, 2002)

(viz Příloha 3)

Konstrukce dotazníku vychází z předpokladu, že jako jedinci – při vytváření svých sebe-definic - nepřipisujeme jednotlivým aspektům identity důležitost absolutní, ale pouze relativní.

Dotazník byl vyvinut Jonathanem M. Cheekem and Lindou R. Troppovou. Verze AIQ-IV je z roku 2002, tato verze obsahuje položky, které posuzují individuální, sociální, kolektivní a vztahovou identitu. My jsme se na vztahovou identitu neptali, tyto položky jsme z dotazníku vyřadili.

Škály AIQ-IV hodnotí důležitost osobních, vztahových, kolektivních a sociálních faktorů pro definování toho, kdo jsme, pro definování našeho Self.

Námi použité škály:

- Škála osobní identity (referující k Self nezávislému na druhých) obsahuje položky, které se týkají našich vlastních sebe-interpretací, jak moc jsou pro nás důležité osobní hodnoty, morální hodnoty, sebepoznání, naše jedinečnost, atd.
- Škála kolektivní identity (interdependentní) hodnotí důležitost našich interpersonálních vztahů s druhými – s ohledem na naši kulturní historii, jak důležitá je pro mě moje etnicita, náboženství, rodinná historie, místo, kde žiji, moje země, jazyk, ale také politické aspekty a activity, jak důležité pro me je být součástí mojí komunity, atd.
- Škála sociální identity je napojená na náš osobní veřejný obraz, tak jak se projevuje v našich mezilidských vztazích s druhými (s vyloučením blízkých vztahů, kterých se týká námi nesledovaná škála vztahové identity), jak důležité je pro mne to, jak působím na druhé: jak se chovám při styku s druhými, jaký dojem

na druhé dělám, jak jsem populární, co si o mně druzí myslí, jak na mne reagují, jak vypadám, atd.

Dotazníky jsou velmi obsáhlé a my jsme využili jen část informací. Výhledově budou analyzována i ostatní data. Věříme, že veškeré analýzy budou využité v zamýšleném evidence based (důkazy/daty podloženém) rekonciliačním programu.

Náročný byl úkol ***překladu a převodu dotazníků***:

Prvním úkolem v překladu a převodu dotazníků bylo vytvořit jednu jazykově jednotnou verzi, od které by se začal odvíjet celý proces. Jelikož většina položek zahrnutých v dotaznících byla originálně v srbštině, také všechny zbývající položky byly přeloženy z angličtiny do srbštiny (např. Bogartusova škála, která je součástí dotazníku a byla v angličtině), včetně hodnotících škál. Tímto jsme de facto vytvořili jazykově jednotnou verzi pro budoucí použití ve vzorku kosovských Srbů.

Srbskou verzi bylo třeba přeložit a převést do albánštiny⁴⁷.

V naší strategii pro překlad a převod jsme následovali směrnice ITC⁴⁸ (Hambleton, 2001).

Druhým krokem bylo najít dobré překladaře - bilinguály: tito lidé by měli mít dva odlišné sety jazykových znaků přiřazené ke dvěma odlišným setům významů. Takový jedinec by měl mít také zkušenost s oběma jazykovými kulturami. Jinými slovy, v osobě opravdového bilinguála hledáme někoho, kdo má v obou jazycích a kulturách stejnou jazykovou a kulturní zkušenost jako ostatní členové těchto jednotlivých kultur.

V hledání překladařů jsme se dále museli vypořádat s obecným generačním problémem, a také s etnicitou našich překladařů.

Generace dnešních třicátníků a čtyřicátníků je na Kosovu poslední generací, která je do větší či menší míry bilingvní (bilingvní jsou zejména kosovští Albánci starších generací,

---

⁴⁷ Problémy s ekvivalencí překladu se obvykle objevují tam, kde instrument překládáme v rámci různých jazykových větví. Srbština i albánština patří do indoevropské jazykové rodiny, srbština je jedním z jazyků slovanské jižní větve, albánština tvoří sama o sobě samostatnou větev.

⁴⁸ International Test Commission

což je dáno nedávným historickým vývojem, dvojjazyčnost kosovských Srbů se ani u starších generací příliš nevyskytuje).

Všichni naši překladatelé (i pro zpětný překlad, viz níže) byli Albánci⁴⁹, najít Srba plynně hovořícího albánsky se nám nepodařilo. Výchozí překlad a převod ze srbštiny do albánštiny byl proveden dvěma nezávislými překladateli⁵⁰ – získali jsme dva paralelní překlady.

Oba překladatelé byli upozorněni na následující:

1. Důležitost lingvistické ekvivalence při překladu a převodu (gramatika, slovník).
2. Důležitost srovnatelnosti konceptů a srovnatelnosti významů v různém kulturním kontextu.

Poté, co jsme obdrželi dva výchozí překlady (a do jisté míry už i převody) původních srbských dotazníků do albánštiny, vytvořili jsme pracovní skupinu albánských (KA) studentů psychologie, v rámci které jsme přistoupili k vyjednávání položek (item negotiations). Na konci tohoto procesu byla jedna překladová verze, která pak byla dána k zpětnému překladu.

Je důležité zmínit se o pracovní skupině. Podle našeho názoru, by se v ideálním případě tato pracovní skupina měla skládat z bilingvních příslušníků obou etnik, tedy ve skupině by měli být ti, jejichž primární jazyk je albánština, stejně tak jako ti, pro které je primárním jazykem srbštiny. My jsme samozřejmě věděli, že naši studenti (generace pod 30 let věku) nejsou pravými bilingvály; studenti měli velmi odlišné úrovně znalosti jazyka, někteří pouze pasivní znalost. Pro spolupráci na projektu jsme se snažili získat

---

⁴⁹ Tady jsme se setkali s dalším problémem. Albánština existuje ve dvou základních dialektech: Tosk, kterým se mluví v Albánii, a Gheg, kterým se mluví v severní části Albánie a v Kosovu, ale také v Černé Hoře, Makedonii, v určitých oblastech Dalmácie. Vzájemně jsou si oba dialekty srozumitelné. V poslední době dochází k ovlivňování dialektu v Kosovu vlivem albánské televize. Dalším problémem jsou velké regionální rozdíly v jazyce i v rámci Kosova samotného. My jsme upozornili na to, že naše dotazníky musí být přeložené s použitím Gheg dialektu.

⁵⁰ Jeden z překladatelů byl ze smíšeného manželství Bosenské muslimky a Albánce, druhý byl Albánc narozený a až do dospělosti žijící v Chorvatsku.

studenty magisterského studia, kteří měli alespoň základní povědomí o problematice překladu a převodu testů, stejně tak jako i o konstruktech, které jsou našimi dotazníky testovány. Podmínkou účasti ve skupině byla minimálně pasivní znalost srbštiny. Za této situace by bývalo bylo velmi přínosné mít ve skupině také srbské studenty, kteří by byli schopni diskutovat – byť třeba i v angličtině – významy a jejich srovnatelnost. Toto však nebylo za dané politické situace možné, a pokud bychom i zvládli politické překážky, pak bychom narazili na komplikace organizační (jak dopravit KS studenty do Prištiny a zajistit jejich bezpečnost: na jednu stranu by to pro nás bývalo snazší než pro někoho pracujícího pod "hlavičkou" organizace/instituce, jelikož zodpovědnost by zůstávala hlavně na straně našich případných dobrovolníků, na stranu druhou tito případní dobrovolníci byli o to nedůvěřivější k setkáním u "druhého"). Během setkání pracovní skupiny jsme často byli svědky toho, že pokud si studenti nebyli něčím jisti, volali svým rodičům a ptali se na jejich názor, rodiče se tak stali neformálními poradci při diskuzích o významech.

Verze, která byla v procesu vyjednávání položek vytvořena, byla následně přeložena dvěma nezávislými překladateli zpět do srbštiny. Tyto zpětné srbské překlady byly pak prostřednictvím e-mailů konzultovány se srbskými psychology (ze Srbska), byly identifikovány problematické položky, které byly poté znovu diskutovány s albánskou pracovní skupinou v Prištině. Na konci této anabáze je albánský překlad srbského dotazníku.

Přestože jsme se překladům velmi věnovali, nemůžeme je pokládat za dokonalé. Přestože jsme je testovali na pilotním vzorku studentů psychologie, tak se nám nepodařilo zachytit všechna problematická místa, což se projevilo při administraci dotazníků. Na druhou stranu musíme konstatovat, že pro nás není možné posoudit, do jaké míry byly tyto problémy otázkou překladu a převodu a do jaké míry byly dány poměrně nízkou jazykovou kulturou KA či velkými jazykovými odlišnostmi mezi regiony Kosova.

Na srbské straně jsme se s žádnými problémy neseťkali.

Pilotní výzkum byl velmi důležitý pro uvědomění si, jak citlivě je třeba podávat instrukce k dotazníku týkajícímu se "druhého" (dotazník B). Po pilotním výzkumu jsme se

rozhodli, že budeme každému z respondentů administrovat všechny dotazníky; původní záměr, že budeme administrovat buď všeobecný dotazník společně s AIQ-IV nebo dotazník B s AIQ-IV jsme opustili. Ukázalo se, že odpovídat na otázky o "druhém", aniž bych mě/a svoji vlastní zkušenost s odpověďmi na ty same otázky, by bylo velmi obtížné.

Sběr dat

Sběr dat proběhl v říjnu 2012 v Kosovu, paralelně mezi albánskými a srbskými Kosovany^{51,52}. Po neúspěšném vyjednávání s Ministerstvem školství v Prištině o povolení sběru dat na středních školách a několika dalších pokusech o jiná řešení problému sběru dat / vstupu do škol, která ale také nezafungovala (například využití místních nevládních organizací), jsme se rozhodli získat přístup ke studentům přes systém "kdo zná koho" a "kdo je kdo" v rámci místních struktur.

Sběr dat na albánské straně provedla studentka medicíny a psychologie z Prištiny, kterou budeme dále nazývat studentka A⁵³. Studentka A je kosovská Albánka, osobně jsem ji poznala v rámci jiné práce a vybrala jsem si ji pro její organizační schopnosti, otevřenost vůči jiným etnikům žijícím v Kosovu (studentka A mluví plynule srbsky⁵⁴, což pro její generaci není běžné, jako absolventka turecké střední školy mluví také turecky), schopnost vytvořit si raport s lidmi z nejrůznějších sociálních vrstev, rodinné konexe. Na

---

⁵¹ V uváděném pořadí etnik není žádný skrytý význam, jedná se o čistě abecední pořadí.

⁵² Sběr dat byl prioritní otázkou už od roku 2009. Plánem bylo získat povolení ke sběru dat od Ministerstva školství v Prištině, což by nám otevřelo dveře do všech kosovsko albánských středních škol. Toto se bohužel nikdy nepodařilo. Ukázalo se, že námi sestavené dotazníky jsou i 13 let od konce konfliktu příliš kontroverzní na to, aby nám byl sběr dat ve školách umožněn. Zejména ta část dotazníků, ve které se ptáme na pohled "druhého", vyvolávala u úředníků, jejichž souhlas jsme potřebovali, rozpaky. Problematický byl i fakt, že autorka není z Kosova a její práce nebyla zastřešena žádnou mezinárodní organizací. Nicméně ani případné povolení z Prištiny by nevyřešilo vstup do srbských škol v Kosovu, které jsou řízené srbskými institucemi (Bělehradem).

⁵³ Jména studentek záměrně neuvádíme.

⁵⁴ Srbština je dnes pokládána, stejně jako chorvatština, bosenský a černohorský jazyk, za svébytný jazyk. Studentka A sama zlehčuje situaci a říká, že mluví srbsky, ale také chorvatsky, černohorsky, bosensky; s referencí k tomu, že v době Jugoslávie se jednalo o společný jazyk srbochorvatštinu.

srbské straně sbírala data studentka psychologie na univerzitě v Niši (Srbsko), narozena a žijící v Kosovu, v jedné z enkláv v blízkosti Prištiny, budu ji nazývat studentka S. Na studentku S jsem získala kontakt od jejího bývalého profesora psychologie. Studentka S učí na částečný úvazek na jedné ze středních škol v enklávě, ze které pochází: toto bylo pro náš projekt velmi důležité.

Obě studentky byly autorkou důkladně proškoleny pro sběr dat. Studentka A plynně hovoří anglicky, veškerá komunikace se tudíž odehrávala v angličtině, se studentkou S byla komunikace vedena v srbštině, úroveň její angličtiny nebyla pro komunikaci o projektu a o sběru dat dostačující.

Při každém předávání vyplněných dotazníků autorce bylo provedeno inquiry o průběhu procesu, popř. verifikace nejasných údajů (nekompletní dotazníky byly vyřazeny, stejně tak dotazníky, kde zpětná verifikace nejasných údajů nebyla možná či věrohodná). Nedílnou součástí těchto setkání byl debriefing tazatele.⁵⁵

Sběr dat probíhal na středních školách (podrobnosti viz níže). Vyplnění dotazníků bylo anonymní a trvalo průměrně 40 minut. Pokud někdo nechtěl dotazník vyplnit, respektovali jsme to, student však musel zůstat v hodině, nemohl opustit třídu. Ačkoli jsme získávali data od nezletilých, nežádali jsme o souhlas rodičů, vše jsme nechali na rozhodnutí ředitelů škol.

---

⁵⁵ Pro studentku A byl první den sběru dat šokující. Dívka z lékařské rodiny pohybující se v bohémské umělecké komunitě Prištiny byla překvapena tím, co nazvala nenávistí. Na otázku: „Tak jaké to bylo?“ odpověděla: „To, co mě irituje je ta nenávist...tohle přece nemůžou být moji lidé.“ Postupně získala nad celou situací nadhled, což se nejlépe ukázalo při jedné z jejích cest za sběrem dat mimo Prištinu ve vyjádření na facebooku: „Poznávám náš vlastní Bangladěš 😊.“ Byl v tom nadhled a zároveň určité smíření se s tím, že její stát není to, co si myslela, že je. Zajímavé bylo, že většinu míst, ve kterých sbírala data nikdy předtím nenavštívila (rozloha Kosova je přibližně 11000km² – pro srovnání ČR má rozlohu téměř 79000km²).

Studentka S nenávistí překvapena nebyla: „Já jem to čekala.“ Studentka S nikdy nebyla v Prištině jako takové (žije 20 km od Prištiny), maximálně na nákupu v některém z velkých nákupních center v okolí Prištiny. Žádné Albánce osobně nezná. Její otec (narozený v 50. letech) mluví plyně albánsky, ona ne. „Jak spolu můžeme mluvit, když nemáme žádný společný jazyk, jak tomu bylo dřív?“ , ptá se a zní to jako konstatování. Podobně studentka A říká: „Situace je horší než před válkou, oni (míněno studenti) žádné KS neznají a společný jazyk, kterým by se dorozuměli, taky nemají.“

Tazatelky se nikdy nesetkaly, nicméně obě byly na sebe zvědavé, ptaly se na sebe.

K dispozici jsme měli seznam středních škol v Kosovu. Pečlivě jsme vybrali regiony, ve kterých jsme chtěli data sbírat: např. jsme vyloučili regiony, které jsou multietnické, ale jedná se o jinou než albánsko-srbskou multietnicitu. Tazatelky si osobně či telefonicky domlouvaly schůzky s řediteli škol a žádaly je o možnost sběru dat ve třídách. Školy jsme vybírali náhodně (ze seznamu).

Ve většině případů jsme od ředitelů škol souhlas se sběrem dat získali. Ředitelé pak také určili třídy, do kterých mohly tazatelky jít. Obvykle se jednalo o třídu, kde vyhovovala poslední hodina pracovního dne (žádný z hlavních předmětů), popřípadě o třídu, která měla hodinu psychologie, pokud byla psychologie součástí osnov dané střední školy.

Na srbské straně mají třídy, zejména v enklávách, obvykle malý počet studentů – kolem dvaceti, což je dáno malým počtem mladých kosovských Srbů. Z hlediska sběru dat bylo toto velmi výhodné, studentka S mohla více kontrolovat, zda jsou odevzdávané dotazníky řádně vyplněné. Na albánské straně mají třídy často až dvojnásobný počet žáků, sběr dat byl pro studentku A o to komplikovanější.

Pokud jsme v albánských monoetnických oblastech nedostali od ředitele zelené světlo ke vstupu do školy, nejednalo se o velký problém, šli jsme o školu či o město dál, podle toho, která škola byla v našem seznamu hned vedle té, ve které jsme s naší žádostí o administraci dotazníků neuspěli (to se nicméně stalo jen jednou). Bohužel největší odpor vůči našim dotazníkům / studii jsme zaznamenali tam, kde nikam jinam jít nešlo. Na srbské straně se jednalo o sběr dat v Severní Mitrovici, srbské části rozděleného města, kde ředitelé naši aktivitu naprosto bojkotovali. Data musela být sebrána alternativně. Respondenti – studenti středních škol - byli rekrutováni náhodně před školou či přes známé, de facto jsme při jejich rekrutaci použili techniku sněhové koule. Stejně tak, jak striktně odmítli jakoukoli spolupráci při sběru dat ředitelé středních škol v Severní Mitrovici, tak ji odmítli i ve Štrpcích, predominantně srbském okrese na hranicích s Makedonií.

Obdobná situace nás čekala v Jižní Mitrovici, albánské části rozděleného města, nicméně podařilo se ji institucionální cestou, získáním oficiálního povolení od starosty města, překonat. Problémy vypovídají - do značné míry - o specifickém postavení Mitrovice jako politicky a lidsky citlivého místa.

V době sběru dat nedošlo k žádné významné politické události, která by mohla jakýmkoliv směrem ovlivnit výpovědi subjektů.

Dotazníky se ukázaly jako pro studenty velmi náročné, a to zejména na albánské straně, kde vyplnění dotazníků trvalo obvykle déle než na srbské straně a v průběhu jejich vyplňování bylo kladeno více ujasňujících otázek. Poměrně časté byly dotazy na perspektivu druhého – co si já myslím, že si o tom samém myslí druhý - následované otázkou: „Proč bych měl přemýšlet o Srbovi / Albánci?“⁵⁶⁵⁷ Časté byly i dotazy, co je to enkláva, zejména v monoetnických oblastech dále od Prištiny.

Design studie / Lokality sběru dat⁵⁸⁵⁹

Výzkumná data pocházejí od respondentů z pěti sub-vzorků, tři na kosovsko albánské straně a dvou na kosovsko srbské straně.

---

⁵⁶ Zajímavá situace nastala, když autorka poznamenala před studentkou A, jak náročný je život v enklávách a že studentka S zmínila svých víc jak deset let strachu a života v enklávě. Reakcí bylo: „Já měla svých deset let před rokem 99.“

⁵⁷ Obě studentky nezávisle na sobě komentovaly, že si nejsou jisté, jestli je možné, aby si naši respondenti dokázali představit "druhého" / Srba či Albánce jejich věku, když nikoho takového neznají.

⁵⁸ Při přepisu místních jmen se řídíme pravidlem, že používáme název v takové podobě, v jaké je používán v jazyce většinového obyvatelstva dané lokality. Tedy, v případě predominantně srbských oblastí používáme srbskou verzi místních názvů, v případě predominantně albánských oblastí pak verzi albánskou. V případě Prištiny používámě českou verzi místního jména, stejně tak v případě Mitrovice. U Mitrovice jako etnicky rozděleného města rozlišujeme mezi majoritně albánskou Jižní Mitrovicí a majoritně srbskou Severní Mitrovicí. Pokud hovoříme o územním celku mezi řekou Ibarem a hranicí se Srbskem, pak používáme přepis severní Mitrovice.

⁵⁹ Místo sběru dat nemusí nutně odpovídat místu bydliště. Pokud je místo sběru dat monoetnické, ale respondent uvádí, že žije v sousedství enklávy či v enklávě, pak je nadřazeným údajem pro analýzu místo bydliště. V případě srbských enkláv probíhal sběr dat ve spádových enklávách, tudíž k výše zmíněným situacím nedocházelo. Případy jsme zaznamenali na albánské straně, např. v Prištině, kam dojíždějí studenti také z multietnických oblastí okolo srbských enkláv. Albánská osídlení / vesnice okolo enkláv jsou buď rurální či nové zástavby, obvykle s minimální občanskou vybaveností; kolem srbské enklávy Gračanice, tedy v blízkosti Prištiny se jedná o poměrně prominentní sousedství, děti z těchto lépe situovaných rodin často docházejí do soukromých mezinárodních škol. My jsme sběr dat prováděli pouze ve státních školách.

Kosovští Albánci

MULTIETNICKÉ OBLASTI: oblasti přímo sousedící se srbskými enklávami. Sběr dat byl komplikovaný, jelikož se obvykle jedná o rurální oblasti či o oblasti nové výstavby. Postupovali jsme tak, že jsme identifikovali spádové střední školy, do kterých studenti z těchto oblastí obvykle dojíždějí, a tam jsme pak sbírali data.

MONOETNICKÉ OBLASTI: Kosovo je predominantně albánské. Sběr dat proběhl v Prištině, v Peji, Gjakově, Drenas, Ferizaji a Gjilanu. V případě Ferizaje byly některé dotazníky na základě bydliště přeřazené do multietnické skupiny.

JIŽNÍ MITROVICE: představuje albánskou část etnicky rozděleného města Mitrovica a přilehlé oblasti.

Kosovští Srbové

MULTIETNICKÉ OBLASTI: jako multietnické oblasti jsme zařadili etnické srbské enklávy.⁶⁰ Sběr dat proběhl ve školách v Gračanici, Plementině a Ropotovu, nicméně naši respondenti se rekrutovali i z mnoha jiných okolních enkláv, ze kterých do těchto škol dojíždějí. Ve Štrpcích⁶¹ ředitelé škol nepovolili sběr dat a data byla sebrána technikou sněhové koule.

MONOETNICKÁ OBLAST: jako monoetnickou oblast jsme zařadili severní část etnicky rozděleného města Mitrovica (část na sever od řeky Ibar) a území, které pokračuje až k hranicím Srbska. Monoetnicita v tomto případě spočívá v tom, že lidé v severní části

---

⁶⁰ Enkláva, v našem případě etnická, jako území predominantně osídlené jednou etnickou skupinou a obklopené územím predominantně osídleným jinou etnickou skupinou (http://en.wikipedia.org/wiki/Enclave_and_exclave#Ethnic_enclaves).

Právně a administrativně jsou srbské enklávy podřízeny území, které je obklopuje, nicméně do jisté míry se stále chovají jako exklávy, tedy právně i administrativně se napojují na Srbsko (<http://cs.wikipedia.org/wiki/Enkl%C3%A1va>).

⁶¹ Štrpce jako predominantně srbský okres technicky nesplňují definici enklávy, jelikož se jedná o administrativní území, kde z jedné strany probíhá horská hranice s Makedonií. Štrpce jako správní území / okres jsou multietnické. Město Štrpce je majoritně srbské, některé okolní vesnice jsou převážně srbské, jiné predominantně albánské. Data na srbské straně pocházejí většinou od respondentů ze Štrpců a několik dotazníků z vesnice Brezovica, na albánské straně z albánských vesnic Brod a Firajë.

Mitrovica (ať už mluvíme o městě jako takovém či území, které pokračuje k hranicím se Srbskem) nemusí vůbec přicházet do přímého kontaktu s "druhou stranou" – s kosovskými Albánci. Severní Mitrovica geograficky sousedí se Srbskem, tedy s lidmi stejné etnické skupiny.

Sběr dat proběhl přímo v Severní Mitrovici.

Na Obrázku 1 vidíme etnickou mapu Kosova, která usnadňuje porozumění textu. Mapa je z roku 2005 (reflektuje tudíž situaci po roce 1999 a po etnických nepokojích roku 2004), plně dostačuje našim potřebám základní orientace v problematice.

Obrázek 1: Etnická mapa Kosova

Zdroj: Etnická mapa Kosova z roku 2005 podle OBSE.

Složení vzorku a demografická data

Celkem jsme získali data od 499 respondentů, z toho 299 kosovských Albánců a 200 kosovských Srbů. Průměrný věk našich respondentů je 17.24, nejmladší účastníci studie měli 15 let, nejstarším bylo 20. Většině z nich bylo v době vyvrcholení konfliktu v Kosovu v roce 1999 kolem 4 let.⁶²

Důvodem pro oslovení pouze středoškoláků (pokud možno z vyšších ročníků) byl předpoklad jejich relativně snazší dostupnosti, který se však zcela nepotvrdil. Zároveň jsme si byli vědomi toho, že naše dotazníky jsou poměrně komplikované a vyžadují určitou vyšší úroveň abstrakce a jazykové vospělosti.

Vezmeme-li v úvahu, že konflikt na Kosovu skončil NATO bombardováním v roce 1999, kterému předcházela smrt Tita, nástup Miloševiče, krvavá desintegrace Jugoslávie a etnické čistky a perzekuce kosovských Albánců (nicméně je třeba si uvědomit, že i druhá strana – kosovští Srbové – žili v pocitu ohrožení a "nenormálnosti") a po kterém následovalo období politického napětí a konfliktů mezi "albánským Kosovem" na jedné straně a "srbským Kosovem" a Srbskem na straně druhé, vyhlášení jednostranné nezávislosti Kosova ze strany kosovských Albánců a pokračující neuznání této

---

⁶² Předškolní dětství prožité v předválečném napětí a válečném konfliktu je důležitá charakteristika našeho souboru. My s ní pracujeme jako s charakteristikou předjímanou, neověřujeme ji (tj. neptáme se kde a jak naši respondenti prožili toto období). Na její ověření bychom museli administrovat např. Political Life Events škálu, tak jak ji zmiňuje Slone (2009).

Na tomto místě můžeme tudíž jen zmínit, že akumulované výsledky mnoha studií, které využívají jako jeden z nástrojů měření expozice politickému násilí Political Life Events škálu, ukazují, že starší děti reportují více takových událostí (Slone, 2009). Zároveň jsou skóre ovlivněna také rodem (gender), nepřekvapí nás, že jsou to chlapci, kteří obvykle skórují výše. Z dostupných pramenů je těžké zjistit o jak starých dětech Slone hovoří, když hovoří o dětech. Jelikož Political Life Events škála je poměrně náročnou self-reporting škálou, která byla pretestována na adolescentech ve věku od 12 do 18 let (Slone, 2009), tak se domníváme, že právě toto by mohla být cílová věková skupina zmiňovaných výzkumů.

Je zřejmé, že čím starší je dítě a čím delší dobu žije v prostředí konfliktu, tím větší je pravděpodobnost, že bude vystaveno nějaké z forem násilí. Jak říká Slone (2009), starší, zejména adolescentní chlapci mohou být více zapojeni v politickém dění kolem sebe, což opět zvyšuje jejich šanci na expozici; děvčata jsou více monitorována rodinou a držena "blíže domu", stejně jako mladší děti.

nezávislosti ze strany Srbska, pak jedinci v našem vzorku strávili v atmosféře válečného či politického napětí celý svůj život. Tato generace si nepamatuje vzájemné – byť v určitých obdobích velmi komplikované - soužití obou etnických skupin, žijí téměř naprosto izolováni jeden od druhého, neznají jazyk druhého⁶³.

Z demografických dat nás zajímalo následující:

1. zda dotazovaný bydlí v enklávě (v případě srbské populace) či v okolí enklávy (v případě albánské populace)⁶⁴, v KA monoetnické oblasti, KS monoetnické oblasti – severní/Severní Mitrovici, v Jižní Mitrovici,
2. pohlaví,
3. věk,
4. vzdělání otce a matky,
5. počet rodinných členů, kteří žijí společně,
6. kdo jsou lidé, s kterými žijí (rodiče, prarodiče, strýcové a tety, sourozenci, někdo jiný, kdo s nimi žije)⁶⁵.

Charakteristika jednotlivých pod-souborů viz Tabulka 1.

---

⁶³ Otázka na znalost jazyka druhého nebyla součástí dotazníků, byla připojena až po prvním dni sběru dat, a to pouze jako otázka orientační. Studentky, které sbíraly data byly instruovány, aby před odevzdáním dotazníku požádaly studenty o odpověď na otázku: „Mluvíte albánsky / srbsky?“. Odpověď ano se objevila u minimálního počtu respondentů, přesně se jednalo o 4 respondenty z albánských vesnic z okolí Štrpců, kteří uvedli že mluví či alespoň rozumí srbsky, a o 2 respondenty z Jižní Mitrovice. V monoetnických albánských oblastech znalost srbštiny nevedl nikdo. V rámci vzorku KS znalost albánštiny nevedl žádný respondent.

⁶⁴ Na území Kosova – v oblasti na sever od řeky Ibar – leží několik albánských enkláv, ty jsme však do naší studie nezahrnuli, design studie by se tím příliš komplikoval.

⁶⁵ Nedefinovali jsme společnou domácnost (např. jako domácnost, která má svůj vlastní vchod), což je problematické.

Tab. 1: Charakteristika pod-souborů.

	Počet	Procent	Muži N / %	Ženy N / %	Průměrný věk	Nejnižší / nejvyšší věk
KA - MONO	100	20	35 / 35	65 / 65	16.72	15 / 19
KA – MULTI – okolí enkláv	99	19.8	46 / 46.55	53 / 53.5	17.07	15 / 19
KA – jižní Mitrovica	100	20	35 / 35	65 / 65	17.43	15 / 20
KS – MONO – severní Mitrovica	100	20	53 / 53	47 / 47	17.34	16 / 19
KS – MULTI – enklávy	100	20	38 / 38	62 / 62	17.64	17 / 19
Celkem	499	100	207 / 41.5	292 / 58.5	17.24	15 / 20

Celých 40.1 % otců v sub-vzorku kosovských Albánců dosáhlo středoškolského vzdělání, 24.4 % reportují období naší VOŠ, tzv. vyšší školu, 26.8 % má vysokoškolské vzdělání; pouhých 7.4 % udává 8 tříd základní školy. Na srbské straně je 18 % otců vysokoškoláků, 55 % otců středoškoláků a 25 % jich má vyšší školu.

Větší rozdíly vidíme mezi vzděláním matek u obou etnických skupin. Na albánské straně má 32.1 % matek ukončenou pouze základní školní docházku, 37.8 % střední školu, 15.7 % vyšší školu a 10 % vysokou školu. Na srbské straně je procento matek se základní školou jako nejvyšším vzděláním velmi nízké – 2 %, převažují středoškolačky – 61.0 %, 23.0 % má vyšší školu a 13.5 % školu vysokou.

Otázka na počet rodinných příslušníků, kteří žijí společně (včetně respondenta) nevypovídá o velkých rozdílech mezi oběma etniky. Modus pro KA rodiny je 6 rodinných příslušníků, v těchto počtech nejsou rozdíly mezi sub-vzorky. Modus pro KS rodiny je 5 rodinných příslušníků, ani u KS nenacházíme rozdíly mezi sub-vzorky.⁶⁶

⁶⁶ Demographic, Social and Reproductive Health Survey in Kosovo (2011), která pracuje s daty z roku 2008 sebranými v 3 992 domácnostech uvádí, že 83 % domácností (nerozlišuje KA a KS) má 4 či více

Nesmíme zapomínat, že tyto údaje nemůžeme v žádném případě generalizovat na celé Kosovo, náš vzorek má určité specifické demografické charakteristiky: tj. respondenti jsou středoškolská studenti, s poměrně vzdělanými rodiči.

Tato data jsou pro nás překvapivá, na albánské straně jsme očekávali určité zastoupení velkých rodin, které obvykle zahrnují i strýce a jejich rodiny, prarodiče jako integrální součást velkých rodin (viz str. 7, poznámka pod čarou 3). Podíváme-li se na naše data zblízka, pak vidíme, že pouze 15.7 % (N = 47) KA respondentů žije s prarodiči; na srbské straně je toto číslo podstatně větší: 22.5 % (N = 45). Se sourozenci žije 85 % (N = 170) z našich KS studentů, na KA straně je to 94.6 % (N = 283) respondentů.

Je možné, že to, co vidíme, je stárnoucí srbská populace na Kosovu. Není žádný signifikantní rozdíl mezi srbskými enklávami a severní Mitrovicí (např. více rodin s prarodiči v enklávách), který by poukazoval na to, že mladší generace zůstávají v enklávách kvůli starým lidem, kteří nechtějí odejít, nemohou začít znovu a někde jinde.

Další důležité údaje, kterým se na tomto místě musíme věnovat, jsou etnická a náboženská příslušnost:

Na etnickou příslušnost jako takovou jsme se přímo neptali, což by mohlo být považováno za jedno z problematických míst studie. Můžeme totiž pouze předpokládat (byť s vysokou pravděpodobností), že ti, kteří participovali v našem výzkumu na srbské straně jsou pouze kosovští Srbové a ne Goranci, Bosenští muslimové⁶⁷ (dále také BM) či Romové⁶⁸; a obdobně na albánské straně můžeme také pouze předpokládat, že všichni účastníci výzkumu jsou kosovští Albánci a ne Goranci, Bosenští muslimové, Askhali či Turci. Vysokou pravděpodobnost toho, že v našem vzorku opravdu máme pouze KA a

---

členů - 53 % má 4 až 6 členů a jen 30 % má 7 a víc. Většina domácností (73 %) jsou domácnosti, které jsou tvořené jednou nukleární rodinou. Domácnosti s více rodinami jsou obvyklejší v rurálních oblastech.

⁶⁷ V angličtině Bosniaks či Bosnian muslims / Bosenští muslimové. Hovoříme tady o skupině obyvatel, kteří mají kořeny v Bosně, jsou muslimští Slované a mluví bosensky. Goranci jsou také muslimští Slované, v případě Kosova z horských vesnic kolem městečka Dragash, hraniční oblasti s Makedonií.

⁶⁸ Romská komunita v Kosovu se obvykle označuje zkratkou RAE (Romové, Askhalia, Egyptané):

Romové jsou srbsky mluvící, Askhalia a tzv. Egyptané albánsky mluvící. Nicméně všechny tyto subkomunity jsou vzájemně propojené.

KS odvozujeme od míst sběru (data nebyla sbírána v těch multietnických oblastech, které jsou tradičně známé soužitím Albánců a Bosenských muslimů, Goranců a Turků), procentuálního zastoupení minorit v populaci, reportování tazatelky na srbské straně, že všichni respondenti jsou KS.

Našich respondentů jsme se ptali na jejich postoj k náboženství, nicméně neptali jsme se na náboženství jako demografický ukazatel. Kosovští Albánci jsou majoritně muslimského vyznání, s minoritou katolíků: International Crisis Group (2001) uvádí 60 000 katolíků v přibližně 2 milionovém Kosovu,⁶⁹ Srbové jsou majoritně ortodoxní: jak ve zprávě zdůrazněno, náboženství je důležitou součástí národní identity Srbů, nicméně nehraje tak vyhraněnou roli u muslimských Albánců, kteří nakládají s náboženskými formami a jejich dodržováním relativně uvolněně.

Z námi sebraných dat vyplývá, že 71.6 % KA studentů v našem vzorku jsou přesvědčení věřící, kteří přijímají veškerá učení své víry a chovají se podle nich, a 21.7 % jsou nábožensky založení, byť nepřijímají všechny požadavky své víry. Na srbské straně je přesvědčenými věřícími 61 % studentů a 34 % jsou nábožensky založení. Zbývající studenti - 6.7 % na albánské straně a 5 % na srbské straně - vyjadřují následující postoje: vím mnoho o těchto otázkách, ale nejsem si jist/a, zda věřím; náboženství mě nezajímá; nejsem nábožensky založený/á, ale nemám nic proti náboženství; nejsem nábožensky založený/á a jsem velkým nepřítelem náboženství.

V rozhovorech s městskými Albánci ve věku 35 - 45 let (osobní zkušenost autorky) je náboženská příslušnost pokládána za kulturní a tradiční hodnotu. V našem vzorku však vidíme jasně vyjádřený náboženský postoj KA adolescentů. Také u nich vidíme, v odpovědích na otázku: „Jak je pro tebe osobně důležité náležet k náboženské komunitě?“, důležitost této příslušnosti. Respondenti na otázku odpovídají hodnocením na pětibodové škále, kde pět vyjadřuje, že to, že patří ke své náboženské komunitě, je pro ně osobně velmi důležité, naopak jedna znamená, že to pro ně není vůbec důležité.

---

⁶⁹ Psychologická studie prováděná na vzorku 2093 albánských středoškolských studentů v Kosovu v roce 2007, uvádí následující zastoupení různých náboženských vyznání u vzorku 15 – 20letých: Islám – 95 %, 3.2 % katolíků, 0.3 % ortodoxních, 0.5 % protestantů a 0.4 % jsou ateisté (Arënlju, 2009).

Průměrné hodnocení na této otázce je u kosovských Albánců 4.28. Důležitost náboženské komunity je dokonce signifikantně větší pro KA v porovnání s KS ($M(KA) = 4.28$, $M(KS) = 3.91$, $t = 3.581$, $p = .000$). Vidíme také, že příslušnost k náboženské komunitě je důležitější v Jižní Mitrovici ($M(KA) = 4.58$), následují oblasti okolo enkláv ($M(KA) = 4.20$), nejméně, ale stále velmi důležitá je příslušnost k náboženské komunitě u KA z monoetnických oblastí ($M(KA) = 4.07$). U KS jsou to naopak enklávy ($M(KS) = 3.97$), ne Severní Mitrovice ($M(KA) = 3.84$), kde vidíme větší průměrné skóre v důležitosti náležení k náboženské komunitě. Zdá se, že zde vidíme "obranný" vzorec – tam, kde jsem jako příslušník své skupiny nejvíce ohrožen, tam nejvíce potřebuji podporu své náboženské skupiny. Jižní Mitrovice se cítí více ohrožena než lidé kolem enkláv, protože je na "hranici" s homogenním územím druhého.

Sociální vzdálenost mezi jednotlivými etniky (etnická vzdálenost)

Metody

Etnickou vzdálenost charakterizujeme jako připravenost přijmout či připravenost vytvořit určitý typ vztahu. Měříme ji pomocí Bogardusovy škály etnické vzdálenosti, ze které jsme si vybrali 6 úrovní sociálních vztahů, od těch s největší sociální vzdáleností k těm s největší mírou intimity, tedy malou sociální vzdáleností. Tyto vztahy jsou posuzovány na základě míry souhlasu s následujícími tvrzeními:

1. aby žili v mé zemi
2. aby žili v mé ulici
3. aby byli mými kolegy v práci
4. aby byli mými přáteli
5. aby vstoupili do manželství s někým z mé rodiny
6. abych já s nimi vstoupil/a do manželství

Bohužel nedisponujeme daty, která by nám umožnila srovnávat například se situací na Kosovu 5 let po válce, můžeme pouze konstatovat, jaká je situace tady a teď (konec roku 2012), není tedy možné vytvářet jakékoli závěry o tom, zda se situace v průběhu let zlepšila či zhoršila.⁷⁰ Při dotazování na etnickou vzdálenost jsme se neptali na vzdálenost ke svému vlastnímu etniku / národu. Data o vzdálenosti jak vnímána vzájemně máme pouze v případě KA a KS, v ostatních případech se ptáme KA / KS na jejich vztahy k druhým (menšinám⁷¹), ale neptáme se menšin na jejich vztahy ke KA / KS.

---

⁷⁰ Data Puhaly z roku 2002 a 2008 z Bosny a Hercegoviny (Puhala, 2003; Puhala 2009) ukazují, že v průběhu 6 let, která uplynula mezi oběma šetřeními, došlo ke zvětšení etnické vzdálenosti ze strany Srbů směrem k Chorvatům a směrem k Bosenským muslimům, zmenšení vzdálenosti ze strany Chorvatů směrem k Srbům a ke zvětšení této vzdálenosti ze strany Bosenských muslimů. Puhala (2009) vysvětluje situaci na základě politického vývoje v Bosně a Hercegovině.

⁷¹ KS představují menšinu v rámci nezávislého Kosova, v rámci Srbska, které Kosovo neuznalo, jsou ovšem většinou a KA menšinou.

Výsledky a interpretace

Vyjadřovaná pozitivní vzdálenost⁷² mezi KA a KS (souhlasím, aby KS respektive KA žili v mé zemi) je větší ze strany KA směrem ke KS; 16.4 % (N = 49) vyjadřují souhlas, 70.9 % (N = 212) vyjadřují nesouhlas a celých 12 % (N = 36) je nerozhodnuto. Ze strany KS směrem ke KA je míra souhlasu ještě menší, 10.5 % (N = 21), pouze 2.5 % nerozhodnutých a celých 87 % (N = 174) nesouhlasí⁷³. Nesmíme zapomínat na politicky stále komplikovanou situaci, která zcela jistě vstupuje do tohoto vztahu: jednostranná deklarace nezávislosti Kosova v roce 2008 a následné uznání některými státy a neuznání jinými, neuznání Kosova Srbskem, role Kosova v politické agendě Srbska, atd. Je otázkou, ke které zemi se vlastně naši respondenti vztahují: dá se předpokládat že KA se vztahují ke Kosovu, ale je možné, že někteří KS se vztahují ke Kosovu a někteří se vztahují k Srbsku, které však neuznává nezávislost Kosova. Ať už se tedy naši respondenti vztahují k jakémukoli státnímu útvaru, vždy by se měli vzájemně vnímat jako příslušníci společného státu, buď Kosova či Srbska.

Tabulka 2 ukazuje, jak se liší míra souhlasu v této otázce u jednotlivých podsouborů, a také vzhledem k ostaním etnikům na Kosovu. Vidíme, že to, zda je respondent z mono či multietnické oblasti, popř. z rozděleného města Mitrovice, nemá na hodnoty velký vliv. Zdá se tedy, že buď v tomto vztahu nehraje přímá známost druhého roli, protože je to vztah silně ovlivněný nejen politicky a historicky, ale i kulturně a mýty, případně že známost druhého není v multietnických oblastech větší než v monoetnických. Jak už jsme uvedli dříve, jedním z problémů může být chybění společného jazyka, které neumožňuje vzájemnou komunikaci, nicméně je také možné, že ke vzájemné komunikaci nedochází, protože o ni není zájem (prioritní je etnická vzdálenost). Společným jazykem totiž

---

⁷² Zajímavé je srovnání s daty Puhaly (2009), kde vidíme, že etnické vzdálenosti mezi dvěma hlavními etnickými skupinami v Kosovu jsou podstatně větší než etnické vzdálenosti mezi 3 hlavními etnickými skupinami v BiH.

⁷³ Biro (2002) ve své studii na vzorku 1334 občanů Srbska (bez respondentů z Kosova) zjistil, že 34 % obyvatel Srbska nesouhlasí s tím, aby Albánci žili v jejich zemi. Data byla sebrána necelé 3 roky po NATO bombardování Srbska, v době, kdy nezávislost Kosova nebyla ještě na žádném z "politických stolů".

nemusí být pouze jazyk druhého, ale může to být také jazyk, který nenáleží ani jedné skupině (např. angličtina).

Tab. 2: ETNICKÉ VZDÁLENOSTI: Míra souhlasu KA a KS z různých oblastí Kosova s tím, aby příslušníci jiných etnik (viz tabulka) žili v jejich zemi.

	KA – MULTI	KA - MONO	KA – jižní Mitrovica	KS - MULTI	KS – severní Mitrovica
KA	-	-	-	13 / 13.0	8 / 8.0
KS	19 / 19.2	16 / 16	14 / 14	-	-
BM	60 / 60.6	70 / 70.0	66 / 66.0	16 / 16.0	34 / 34.0
Goranci	54 / 54.5	70 / 70.0	51 / 51.0	22 / 22.0	43 / 43.0
Romové	29 / 29.3	38 / 38.0	20 / 20.0	28 / 28.0	23 / 23.0
Turci	58 / 58.6	71 / 71.0	70 / 70.0	3 / 3.0	18 / 18.0

Přijmutí druhého jako souseda v ulici je krokem k větší intimitě vztahu. Vidíme, že etnická vzdálenost se zvětšuje, pouze 12 % (N = 36) KA a 6 % (N = 12) KS vyjadřují akceptanci KS respektive KA jako souseda. Při pohledu na tabulku (tab 3) je třeba si všimnout zajímavé situace v jižní Mitrovici, kde respondenti vyjadřují v rámci albánského vzorku nejnižší míru souhlasu.

Vysoká míra akceptace Goranců, Bosenských muslimů a Turků kosovskými Albánci souvisí pravděpodobně s tím, že se jedná jednak o muslimy a jednak o komunity, které nebyly přímými účastníky konfliktu. Goranská a bosenská komunita je obvykle bilingvní, mluví albánsky a některým ze slovanských jazyků Balkánu (Bosenští muslimové bosensky; Goranci mají svůj vlastní jazyk / dialekt, který se podobá makedonštině).

Romové jsou tradičně těmi, kdo nemají ve společnosti vysoký status a jsou spíše na okraji společnosti, nicméně v kosovské situaci někdy využívají oběma hlavními komunitami k vlastním cílům.⁷⁴

Vysoké procento přijetí Bosenských muslimů a Goranců v severní Mitrovici může souviset s percepcí slovanství u obou skupin, ale také s jejich tradiční přítomností ve městě, může to být ale také skutečnost, že de facto monoetnický sever Kosova se nepotřebuje vyčleňovat vůči těmto menšinám, nejsou pro něj ohrožující. Tomu by

⁷⁴ Podle ústního sdělení studentky S srbské školy v enklávách potřebují romské děti k udržení minimálního počtu žáků, aby nedošlo k jejich zavření (říjen, 2012).

napovídalo i mírně větší přijetí Turků v této oblasti než v enklávách. V případě srbských enkláv vidíme jiný trend: mnohem vyšší vzdálenost vzhledem k zmiňovaným etnikům. Domníváme se, že tato vzdálenost není vyjádřením hostility, ale je vyjádřením potřeby zachovat v enklávách alespoň "status quo", vyjádřením strachu z "rozmělnění / ukradení" enkláv.

Zajímavé je podívat se i na kosovsko albánský vzorek z pohledu různých oblastí: zdá se, že jsou to monoetnické oblasti, které vykazují nejmenší vzdálenosti k druhým.

Data je třeba dále chápat také z pohledu odlišných realit srbských enkláv a severní Mitrovice. V rámci enkláv kosovské státní instituce svůj mandát vykonávají, zatímco v rámci severní Mitrovice je to Srbsko, které de facto kontroluje instituce, což je situace, kterou chtějí tamní Srbové udržet. Pokud bychom na etnické vzdálenosti nahlíželi z pohledu jejich hodnoty pro rekondilační procesy, pak je třeba konstatovat, že data odrážejí skutečnost, o které referuje Burema (2012): ačkoli vývoj situace v severní a jižní části Kosova je vnitřně propojený, rekondilační narativy jsou na obou stranách Ibaru odlišné; konflikt v severní části Kosova zůstává nedořešný, tedy základní rekondilační podmínka není splněna. Na jih od Ibaru se dá hovořit o sice křehké, ale přesto koexistenci obou pro kosovský příběh klíčových etnických skupin.

Tab. 3: ETNICKÉ VZDÁLENOSTI: Míra souhlasu KA a KS z různých oblastí Kosova s tím, aby příslušníci jiných etnik (viz tabulka) žili v jejich ulici.

	KA – MULTI	KA - MONO	KA – jižní Mitrovice	KS - MULTI	KS – severní Mitrovice
KA	-	-	-	5 / 5.0	7 / 7.0
KS	11 / 11.1	16 / 16.0	9 / 9.0	-	-
BM	54 / 54.5	60 / 60.0	62 / 62.0	15 / 15.0	34 / 34.0
Goranci	51 / 51.5	63 / 63.0	46 / 46.0	14 / 14.0	40 / 40.0
Romové	19 / 19.2	27 / 27.0	15 / 15.0	24 / 24.0	19 / 19.0
Turci	54 / 54.5	65 / 65.0	61 / 61.0	16 / 16.0	17 / 17.0

Na další vztah, vztah kolegů na pracovišti, získáváme následující odpovědi:

Pro kosovské Albánce je situace, ve které by měli srbského kolegu / kolegyni snadněji představitelná než pro KS: 27.8 % (N = 83) souhlasí s tím, aby Srbové byli jejich kolegy v práci, 64.9 % (N = 194) nesouhlasí, zbývající jsou nerozhodnuti.

Jen 13.0 % (N = 26) kosovských Srbů souhlasí, aby jejich kolegy v práci byli Albánci, 83.5 % (N = 167) nesouhlasí, ostatní jsou nerozhodnuti.

V porovnání s odpověďmi na první dvě otázky vidíme, že nedochází ke zvýšení etnické vzdálenosti, ale naopak k jejímu snížení. Kolegiální vztah, který se dá pokládat za bližší než vztah obyvatele stejné země či souseda v ulici, je, zejména pro KA, méně problematický než vztahy předcházející.

Zajímavé je, jak moc či jak málo jsou jako kolegové v práci přijatelní příslušníci ostatních etnických skupin na Kosovu. Tady vidíme, že KA vyjadřují v tomto aspektu menší etnické vzdálenosti než KS. U KS ze severní Mitrovice vidíme, že mají největší "problém" s Romy a s Turky, menší s Bosenskými muslimy a s Goranci. U KS z enkláv vidíme, že vyjadřují v porovnání k ostatním etnikům nejmenší vzdálenost směrem k Romům, které pravděpodobně vnímají nejen jako neohrožující, ale možná i jako potřebné k přežití enkláv. Vzdálenosti vyjádřené směrem k Bosenským muslimům, Gorancům a Turkům jsou jen o málo větší než vzdálenosti vyjádřené ke KA. KA vzorek je homogennější, mezi jednotlivými sub-vzorky nejsou velké rozdíly, kromě vztahu k Romům.

Tab. 4: ETNICKÉ VZDÁLENOSTI: Míra souhlasu KA a KS z různých oblastí Kosova s tím, aby příslušníci jiných etnik (viz tabulka) byli jejich kolegy v práci:

	KA – MULTI	KA - MONO	KA – jižní Mitrovice	KS - MULTI	KS – severní Mitrovice
KA	-	-	-	15 / 15.0	11 / 11.0
KS	30 / 30.3	27 / 27	26 / 26.0	-	-
BM	65 / 65.7	67 / 67.0	69 / 69.0	20 / 20.0	39 / 39.0
Goranci	66 / 66.7	65 / 65.0	63 / 63.0	23 / 23.0	44 / 44.0
Romové	30 / 30.3	42 / 42.0	24 / 24.0	32 / 32.0	14 / 14.0
Turci	68 / 68.7	81 / 81.0	73 / 73.0	24 / 24.0	19 / 19.0

Dalším vztah, kterým se budeme zabývat, je přátelství. Právě přátelství je pokládáno za jeden z nejdůležitějších faktorů pro úspěšný meziskupinový kontakt (Pettigrew, 1997). S intimitou vztahu by měla narůstat sociální distance, ale zdá se, že pro přátelství to neplatí. Přestože souhlas s tímto vztahem není ani u KA ani u KS veliký, stále je podstatně větší než u odpovědí na otázky týkající se života v jedné zemi a v jedné ulici.

13.5 % (N = 27) KS s otázkou na přátelství s KA souhlasí, 82.5 % (N = 165) nesouhlasí, ostatní jsou nerozhodnuti. U vzorku kosovských Albánců vidíme následující: 23.4 % (N = 70) s přátelstvím souhlasí, 66.2 % (N = 198) nesouhlasí, celých 10 % respondentů (N = 30) je nerozhodnutých. Vidíme, že u KA dochází k mírnému poklesu – tedy k mírnému zvětšení vzdálenosti – v porovnání s přijetím druhého jako kolegy / kolegyně. U KS je rozdíl oproti předcházející otázce minimální.

Jestliže u prvních dvou otázek na etnické vzdálenosti jsme viděli velké vzdálenosti, pak u dalších dvou otázek, kde se ptáme na vztah přátelství a na vztah kolegů v práci, vidíme zmenšení těchto vzdáleností. Puhalo (2009) nachází podobnou dynamiku, co se týká přátelství, i v BiH, jeho vysvětlení je, že přátelství je vztahem, který je možné plně kontrolovat a je možné z něj kdykoli vystoupit⁷⁵. My se domníváme, že interpretace v Kosovu musí vycházet spíše z pochopení velkých vzdáleností u otázek týkajících se země a sousedství. Domníváme se, že je to právě skóre u těchto otázek, které vyvolává falešný dojem malé vzdálenosti u odpovědi na vztah kolegů a vztah přátel. Předpokládáme, že odpovědi na otázky země a sousedství vypovídají o nepřijaté historické realitě nového státu Kosova na srbské straně a o socializaci naučené nejistotě a strachu z druhého na straně albánské. Právě tyto odpovědi ukazují, že proces rekonciliace mezi oběma etnickými skupinami, o kterém se tolik hovoří, je – z větší části - stále ještě před námi. Jak KS, tak KA - přes vyjádření etnických vzdáleností – de facto říkají následující: dokážu přijmout kolegu, který přichází do práce a zase z ní odchází, dokážu si představit přátelství, které mohu kontrolovat, ale nedokážu si představit, že by ti druzí se mnou skutečně žili, skutečně chodili po ulicích, skutečně k nám patřili. Právě to je jádrem problému: klíčem k rekonciliaci totiž nejsou individuální kontrolovatelné vztahy, ale vzájemné přijetí na úrovni skupin.

Co se týká přijetí přátelství s někým z jiných etnických skupin Kosova, tak na kosovsko albánské straně vidíme vstřícnost: vzdálenost směrem k Turkům je malá, 74.6 % (N =

---

⁷⁵ Vystoupení z přátelství je něco, co se během války v Bosně odehrávalo; proces popisuje např. Barber (2008), který nabízí vysvětlení, že válka přinesla určitou nevyhnutelnost rozpoznání určitých částí identity, které se najednou staly důležité pro osobní vztahy typu přátelství, zatímco dříve důležité nebyly (má na mysli např. náboženství).

223) souhlasí s přátelstvím s Turkem / Turkyňi, směrem k Bosenským muslimům je souhlas vyjádřen v 67.6 % (N = 202), ke Gorancům 61.5 % (N = 184), nejméně pozitivních odpovědí - nicméně stále více než směrem ke KS - je směrem k Romům, pouhých 29.4 % (N = 88).

Jak vidíme, v porovnání s KA je u KS vzdálenost větší také k ostatním etnickým skupinám v Kosovu, nejen ke KA: souhlasně se vyjadřuje směrem k Bosenským muslimům pouhých 28.5 % (N = 57), ke Gorancům 33.5 % (N = 67), k Romům, stejně tak jako k Turkům 22.5 % (N = 45).

Je třeba si uvědomit, že Srbové jsou v rámci našeho vzorku jedinými, kteří představují ne-muslimskou etnickou skupinu. A dále je třeba si připomenout, že ani kosovští Turci, ale ani kosovští Romové nebyli přímými účastníky kosovského konfliktu, což ostatně platí i pro Bosenské muslimy a Gorance; v širším kontextu je pak důležité, že Turci a Romové obecně nebyli přímými (míněno jako etnická skupina, která by byla součástí problému) účastníky posledních jugoslávských válek. Nicméně Turci na Balkáně mají velikou historii, která je spojena s otomanskou říší, a tato historie není mrtvá. Sociální či etnická vzdálenost nemusí být nutně vyjádřením nepřátelství, ale může být odrazem ať už vyřčených či nevyřčených sociálních norem společnosti či společenské mytologie, do které je jedinec socializován.

Tab. 5: ETNICKÉ VZDÁLENOSTI: Míra souhlasu KA a KS z různých oblastí Kosova s tím, aby příslušníci jiných etnik (viz tabulka) byli jejich přáteli:

	KA – MULTI	KA - MONO	KA – jižní Mitrovica	KS - MULTI	KS – severní Mitrovica
KA	-	-	-	16 / 16.0	11 / 11.0
KS	19 / 19.2	29 / 29.0	22 / 22.0	-	-
BM	67 / 67.7	67 / 67.0	68 / 68.0	19 / 19.0	38 / 38.0
Goranci	62 / 62.6	65 / 65.0	57 / 57.0	23 / 23.0	44 / 44.0
Romové	26 / 26.3	35 / 35.0	27 / 27.0	27 / 27.0	18 / 18.0
Turci	69 / 69.7	76 / 76.0	78 / 78.0	25 / 25.0	20 / 20.0

Podívejme se nyní na data o etnické vzdálenosti, tak jak vyjádřené přes přátelství, z širšího pohledu. Našich respondentů jsme se přímo ptali na to, kolik mají přátel "z

druhé strany": kosovských Albánců jsme se ptali, kolik mají přátel mezi kosovskými Srby⁷⁶ a vice versa (viz Tabulka 6). V té části dotazníku, která se týkala "těch druhých", jsme se pak ptali, kolik si myslí, že má mezi nimi přátel průměrný mladý člověk jejich věku patřící k druhé etnické skupině, tedy, ptali jsme se kosovských Albánců, kolik si myslí, že má mezi nimi přátel průměrný Srb jejich věku, stejně tak jsme se ptali kosovských Srbů na Albánců⁷⁷ (viz Tabulka 7).

Tab.: 6: Kolik má respondent (KA / KS) přátel z druhého etnika (KS /KA).

	Odpovědi kosovských Albánců	Odpovědi kosovských Srbů
Ani jednoho	37.8 % (N = 113)	56.0 % (N = 112)
1 - 2	30.4 % (N = 91)	21.0 % (N = 42)
3 - 5	18.4 % (N = 55)	12.5 % (N = 25)
Mnoho	13.0 % (N = 39)	10.0 % (N = 20)
Neodpověděl/a	0.3 % (N = 1)	0.5 % (N = 1)

Tab.: 7: Kolik má mezi Srby přátel průměrný Albánc, z pohledu KS. Kolik má mezi Albánci přátel průměrný Srb, z pohledu KA.

	Odpovědi kosovských Albánců	Odpovědi kosovských Srbů
Ani jednoho	91.6 % (N = 274)	81.0 % (N = 162)
1 - 2	4.7 % (N = 14)	12.5 % (N = 25)
3 - 5	1.0 % (N = 3)	3.0 % (N = 6)
Mnoho	2.7 % (N = 8)	3.5 % (N = 7)

V odpovědích kosovských Srbů se ukazuje korelace mezi tím, kolik deklarují, že mají přátel a tím, kolik si myslí, že mají mezi Srby přátel Albánci, nicméně jedná se o nepříliš těsný vztah ($r = .26$, $p < 0.01$). Zároveň mezi kosovskými Srby vidíme větší procento

⁷⁶ Adjektivum 'kosovský' bylo použito.

⁷⁷ Adjektivum 'kosovský' nebylo použito.

respondentů, kteří říkají, že mají přátele mezi Albánci, oproti těm, kteří si myslí, že kosovští Albánci mají přátele mezi Srby.

Zdá se, že já jako jedinec si můžu dovolit mít přátele z druhé strany, ale stále jsem si do jisté míry vědomý/á, že to není něco běžného, není to součástí narací komunity, předpokládám, že ostatní moji lidé (ingroup) se s těmi druhými nepřáteli.

Kosovští Albánci jsou ve svých odpovědích méně čitelní. Nenacházíme korelace mezi počtem přátel, který uvádějí o sobě, a "zrcadlovým" počtem, který udělují druhé straně. Z pouhých frekvencí vidíme, že tendence zrcadlí tendenci na KS straně: 91.6 % KA uvádí, že Srbové nemají přátele Albánce. Zda toto vyjadřuje "my nejsme jejich přáteli" či "oni nedokáží být našimi přáteli", to nemůžeme posoudit. Vztah není ani mezi počtem deklarovaných přátel a uváděnou etnickou vzdáleností na dimenzi přátelství, není podstatné z kterého sub-vzorku se respondent rekrutuje.

V Tabulce 8 vidíme, jak moc a jaké procento KA / KS důvěřuje uvedeným institucím a osobám, včetně přátel.

Tab. 8: Důvěra KA / KS ve jmenované instituce a osoby

	1 N / %	2 N / %	3 N / %	4 N / %	5 N / %	Bez odpovědi
Rodiče	-	1 / 0.3	5 / 1.7	13 / 4.3	280 / 93.6	-
Rodiče	2 / 1.0	2 / 1.0	3 / 1.5	20 / 10.0	173 / 86.5	-
Učitelé	11 / 3.7	12 / 4.0	112 / 37.5	109 / 36.5	54 / 18.1	-
Učitelé	24 / 12.0	41 / 20.5	80 / 40.0	47 / 23.5	8 / 4.0	-
Přátelé	19 / 6.4	42 / 14.0	138 / 46.2	74 / 24.7	26 / 8.7	-
Přátelé	3 / 1.5	18 / 9.0	13 / 15.0	101 / 50.5	48 / 24	-
Církev	17 / 5.7	22 / 7.4	66 / 22.1	69 / 23.1	125 / 41.8	-
Církev	4 / 2.0	1 / 5.5	28 / 14	68 / 34	87 / 43.5	2 / 1.0
Polit. str.	190 / 63.5	72 / 24.1	30 / 10.0	1 / 0.3	5 / 1.7	1 / 0.3
Polit. str.	135 / 67.5	43 / 21.5	15 / 7.5	4 / 2.0	3 / 1.5	-
Média	63 / 21.1	103 / 34.4	101 / 33.8	27 / 9.0	4 / 1.3	1 / 0.3
Média	106 / 53.0	61 / 30.5	27 / 13.5	4 / 2.0	2 / 1.0	-

Legenda: 1 – vůbec nevěřím, 2 – trochu, 3 – průměrně, 4 – značně, 5 – naprosto jim věřím

KA – červeně, KS - černě

Independent t-test ukazuje, že KS důvěřují přátelům více než přátelům důvěřují KA ($M(KA) = 3.15$, $SD = .987$; $M(KS) = 3.87$, $SD = .933$; $p = .000$). T-test odpovědí KA / KS na to, jak moc si myslí, že příslušníci druhé etnické skupiny důvěřují přátelům, rozdíl neukazuje. Větší důvěra v přátele může být jedním z důvodů pro větší sociální vzdálenost ve vztahu přátelství v Bogartusově škále u KS: abych mohl/a přátelům věřit, opravdu si je vybírám, přátelství není povrchní záležitost.

Co je to, co je důležité pro přátelství: čeho si naši respondenti cení u přátel a co berou v úvahu, když vstupují do přátelského vztahu, vidíme v Tabulce 9.

Tab. 9: Které charakteristiky respondent zvažuje jako důležité pro přátelství.

	M	SD	T-test
Politická přesvědčení	1.56	1.074	t = 2.809
Politická přesvědčení	1.33	.717	p = .005
Vzdělání	3.96	1.140	t = 7.906
Vzdělání	3.04	1.356	p = .000
Podobnost zájmů	3.76	1.210	t = -1.713
Podobnost zájmů	3.93	.945	p = .087
Materiální úroveň	2.63	1.541	t = 4.081
Materiální úroveň	2.08	1.408	p = .000
Národnost	2.62	1.389	t = -5.444
Národnost	3.30	1.352	p = .000
Chápání života	3.93	1.232	t = -.709
Chápání života	4.01	1.020	p = .479
Náboženská příslušnost	3.62	1.600	t = 1.716
Náboženská příslušnost	3.39	1.318	p = .087
Morální hodnoty	4.68	.858	t = 6.872
Morální hodnoty	4.06	1.054	p = .000

Legenda: **KA – červeně**, **KS - černě**

Analýza odpovědí KA ukazuje následující pořadí důležitosti (od nejdůležitějšího k nejméně důležitému, na základě porovnání průměrů): 1. morální hodnoty, 2. vzdělání, 3. chápání života / názor na život, 4. podobnost zájmů, 5. náboženská příslušnost, 6. materiální úroveň, 7. národnost, 8. politická přesvědčení

Pořadí důležitosti určitých charakteristik pro přátelství u KS: 1. morální hodnoty, 2. chápání života/ názor na život, 3. podobnost zájmů, 4. náboženská příslušnost, 5. národnost, 6. vzdělání, 7. materiální úroveň, 8. politická přesvědčení.

Nezávislé t-testy potvrzují signifikantní rozdíl v důležitosti mezi KA a KS v charakteristikách morální hodnoty, vzdělání, materiální úroveň a politické přesvědčení, kterým kladou KA signifikantně větší důležitost než KS; pro KS je naopak v porovnání s KA podstatně důležitější národnost.

Tab. 10: Které charakteristiky si respondent myslí, že pokládají členové druhé etnické skupiny za důležité pro přátelství.

	M	SD	T-test
Politická přesvědčení	2.86	1.515	t = -.841
Politická přesvědčení	2.98	1.604	p = .401
Vzdělání	3.57	1.181	t = 7.760
Vzdělání	2.63	1.423	p = .000
Podobnost zájmů	3.53	1.194	t = 3.249
Podobnost zájmů	3.13	1.442	p = .001
Materiální úroveň	3.69	1.351	t = 3.016
Materiální úroveň	3.29	1.538	p = .003
Národnost	3.73	1.333	t = -1.480
Národnost	3.96	1.502	p = .140
Chápání života	3.65	1.215	t = 3.690
Chápání života	3.19	1.451	p = .000
Náboženská příslušnost	3.72	1.389	t = -.810
Náboženská příslušnost	3.83	1.532	p = .418
Morální hodnoty	3.64	1.503	t = 3.678
Morální hodnoty	3.12	1.555	p = .418

Legenda: **KA – červeně, KS - černě**

Výpovědi KA o tom, jaké charakteristiky si myslí, že pokládají za důležité při vytváření přátelství KS, ukazují následující pořadí: 1. národnost, 2. náboženská příslušnost, 3. materiální úroveň, 4. chápání života/ názor na život, 5. morální hodnoty, 6. vzdělání, 7. podobnost zájmů, 8. politická přesvědčení.

Kosovští Srbové výpověďmi o kosovských Albáncích vytvářejí toto pořadí důležitosti: 1. národnost, 2. náboženská příslušnost, 3. materiální úroveň, 4. chápání života/ názor na život, 5. podobnost zájmů, 6. morální hodnoty, 7. politická přesvědčení, 8. vzdělání.

Všimněme si shody na prvních pěti pozicích a zejména shody na prvních dvou pozicích pořadí důležitosti: obě skupiny o těch druhých předpokládají, že je pro ně nejpodstatnější národnost, následovaná náboženskou příslušností.

Národnost a náboženské přesvědčení – předjímání důležitosti těchto charakteristik u "druhých" - může být tím, co nedovoluje našim respondentům vyjádřit větší blízkost v otázce vztahu přátelství na Bogartusově škále.

Podíváme-li se na výsledky nezávislých t-testů pak vidíme, že signifikantní rozdíly jsou mezi KA a KS vzorky v charakteristikách vzdělání, podobnost zájmů, materiální úroveň a chápání života / názor na život, na které kladou větší důraz v odpovědích "ústý druhého" kosovští Albánci (KA, jak si myslí, že by odpovídali KS).

Další, intimnější úrovní vztahů, ke které se vyjadřují naši respondenti, je sňatek někoho z rodiny s členem jiné etnické skupiny.

Vyjádření nesouhlasu (respektive souhlasu) s tím, aby si někdo z rodin našich respondentů vzal za ženu / muže člena jiné etnické skupiny, ukazuje na velkou etnickou vzdálenost mezi kosovskými Srby a kosovským Albánci. Jen 2.7 % (N = 8) KA by souhlasilo se sňatkem s KS. U KS je ještě větší vyjádření vzdálenosti: jen 1.5 % by v rámci své rodiny souhlasilo se sňatkem s KA. Vidíme, že souhlas se smíšeným manželstvím by byl u KS malý i vzhledem k ostatním etnikům. Přestože KA vyjadřují souhlas v případě ostatních etnik častěji, vzdálenost vyjadřovaná souhlasem / nesouhlasem je vzhledem ke všem etnikům podstatně větší než v odpovědích na všechny předcházející vztahy v rámci naší škály. Podobnou dynamiku vidíme i u následující otázky, předpokládáme, že odpovědi na tyto dvě otázky mají podobné vysvětlení (viz níže).

Tab. 11: ETNICKÉ VZDÁLENOSTI: Míra souhlasu KA a KS z různých oblastí Kosova s tím, aby si někdo z jejich rodiny vzal člena jiného etnika (viz tabulka):

	KA – MULTI	KA - MONO	KA – jižní Mitrovica	KS - MULTI	KS – severní Mitrovica
KA	-	-	-	1 / 1.0	2 / 2.0
KS	2 / 2.0	2 / 2.0	4 / 4.0	-	-
BM	19 / 19.2	15 / 15.0	22 / 22.0	5 / 5.0	7 / 7.0
Goranci	18 / 18.2	16 / 16.0	13 / 13.0	3 / 3.0	8 / 8.0
Romové	1 / 1.0	2 / 2.0	6 / 6.0	1 / 1.0	1 / 1.0
Turci	26 / 26.3	33 / 33.0	27 / 27.0	4 / 4.0	5 / 5.0

V naší adaptaci Bogardusovy škály etnické vzdálenosti je manželství s příslušníkem jiné etnické skupiny nejintimnějším vztahem, který měříme. Dle očekávání jsou souhlasné hodnoty všeobecně nízké. Pouhá 3 % (N = 9) KA si dokáží představit, že by vstoupila do manželství s KS, celých 94 % (N = 281) odpovídá na tuto otázku záporně. Obdobná

dynamika je i na srbské straně: 2 % (N = 4) KS respondentů se vyjadřuje kladně, 96 % (N = 192) by s manželstvím s KA nesouhlasilo. Obě etnické skupiny s podobnou intenzitou s jakou odmítají sebe vzájemně odmítají pouze Romy. KS jsou podstatně méně než KA nakloněni sňatkům s Bosenskými muslimy, Goranci či Turky; zde je možné spekulovat o uvědomění si náboženské příslušnosti, Srbové – jak už bylo řečeno - jsou jediní ne-muslimové v našem vzorku.

Pokud chceme porozumět těmto datům, musíme se nutně ohlédnout zpět do jugoslávských časů, demografických údajů a sociálního inženýrství té doby. Smíšená manželství byla v době bývalé Jugoslávie silně podporována, už v roce 1945 bylo církevní manželství nahrazeno civilním, což je obecně nejdůležitější institucionální změna, která napomáhá překonat vliv církevních autorit v této oblasti a usnadňuje vstup do smíšených manželství (Le Goff, Giudici, 2009) Jak uvádí Mrdjen (podle Le Goff, Giudici, 2009), podle údajů ze sčítání obyvatelstva v roce 1991, bylo – paradoxně - více smíšených manželství v oblastech, které byly etnicky značně homogenní (Chorvatsko, Srbsko, Slovinsko, a podle autora také Vojvodina), než v etnicky heterogenních oblastech jako BiH. V některých oblastech procento smíšených manželství kontinuálně narůstalo od 50. let až do let 90. (výše zmíněné homogenní oblasti), v jiných oblastech bylo možné sledovat opačný trend – například právě v Kosovu, kde podle Mrdjena došlo k poklesu z 10 % na 6 %⁷⁸ (podle Le Goff, Giudici, 2009).

V našich datech nevidíme signifikantní rozdíl mezi ženami a muži v akceptaci manželství s jinými etnickými skupinami. Pokud bychom se na základě frekvencí mohli vyjadřovat k určitým tendencím, pak jsou to na KA straně spíše muži, kdo by vstoupili do manželství s KS či Romkou, pro svazek s členy ostatních etnických skupin by se rozhodlo také procentuálně více mužů, nicméně poměrně vysoká jsou i procenta žen. Spekuluje, že se tady projevuje vliv stejného náboženství, které může pro ženy představovat určitou záruku bezpečí ve vztahu s mužem s outgroup.

Hodnoty pro KA muže jsou:

---

⁷⁸ Smíšenými manželstvími v Kosovu tady nejsou myšlena pouze manželství mezi KA a KS, ale všechna smíšená manželství v rámci všech jugoslávských etnických skupin. Nicméně je samozřejmé, že čísla jsou nejvíce ovlivněna majoritními etnickými skupinami dané geografické oblasti.

KA muž s KS žena: 6.9 % (N = 8), KA muž s BM žena: 17.2 % (N = 20), KA muž s žena Goranka: 12.9 % (N = 15), KA muž s žena Romka: 4.3 % (N = 5), KA muž s žena Turkyně: 29.3 % (N = 34).

Hodnoty pro KA ženy jsou:

KA žena s KS muž: 0.5 % (N = 1), KA žena s BM muž: 16.4 % (N = 30), KA žena s muž Goranec: 11.5 % (N = 21), KA žena s muž Rom: 0.5 % (N = 1), KA žena s muž Turek: 25.7 % (N = 47).

V případě KS jsou to vzhledem ke všem etnikům převážně muži, kteří by vstoupili do exogamního svazku. Hodnoty pro KS muže jsou:

KS muž s KA žena: 4.4% (N = 4), KS muž s BM žena: 7.7 % (N = 7), KS muž s žena Goranka: 7.7 % (N = 7), KS muž s žena Romka: 3.3 % (N = 1), KS muž s žena Turkyně: 11% (N = 10).

Hodnoty pro KS ženy jsou:

KS žena s KA muž: 0 % (N = 0), KS žena s BM muž: 2.8 % (N = 3), KS žena s muž Goranec: 2.8 % (N = 3), KS žena s muž Rom: 0.9 % (N = 1), KS žena s muž Turek: 2.8 % (N = 3).

Dá se předpokládat, že pro muže obecně je volba tohoto typu – kdy výběr překračuje etnické, náboženské a de facto v určitých případech negativními historickými situacemi dané hranice - bezpečnější než pro ženy, které tradičně následují muže, zatímco muži zůstávají ve své komunitě a udržují si svůj sociální status (Le Goff, Giudici, 2009).

Kosovo se nachází pod úrovní tzv. Hajnalovy linie⁷⁹, pomyslné spojnice mezi Petrohradem a Terstem, která rozděluje Evropu na dvě části, na základě toho, který typ rodiny je pro tu kterou část charakteristický. Země bývalé Jugoslávie, s výjimkou Slovinska, patří k východoevropskému / jihovýchodoevropskému typu rodiny, pro který je typický nízký věk vstupu do manželství, vysoká sňatečnost a klanový systém rodin, zatímco u západoevropského typu rodiny se setkáváme s vyšším věkem vstupu do manželství, sňatek následuje až poté, kdy je jasné, že rodina dokáže být hospodářsky samostatná, poměrně podstatná část kohorty se nikdy nevdá / neožení, což lze chápat jako způsob, kterým historicky některé komunity regulovaly fertilitu (Le Goff, Giudici,

---

⁷⁹ http://demprechod.euweb.cz/3_1_hajnal.htm

2009). Botev (Botev,1994) uvádí, že v bývalé Jugoslávii existoval ještě jeden subtyp manželství, středozemní, který je typický pro Kosovo: muži i ženy se žení a vdávají velmi mladí, nicméně věkový rozdíl v páru je větší, než u typických východoevropských svazků, muž je podstatně starší. Le Goff a Giudici (2009) vidí rozdílné typy manželství jako to, co podporuje endogamii, jelikož potenciální manželé z odlišných etnických skupin nejsou ve stejnou dobu vzájemně kompatibilní. Domníváme se, že tato teorie má svůj význam, nicméně data o etnické vzdálenosti naznačují, že etnická příslušnost a jí přiřazený význam, a také náboženství, hrají svoji roli; i příslušníci etnik, která mají potenciálně jiný vzorec manželství mohou být pro naše KA akceptovatelní. U KS vidíme větší tendenci k endogamii, ta může být dána jednak náboženstvím (jediní ortodoxní v našem vzorku), ale možná také něčím, co bychom mohli nazvat "psohlavectvím" – obranou hranice, obranou Srbska. Bohužel nemůžeme porovnat s daty z vlastního Srbska, nicméně některé mediální zprávy hovoří o Srbech ze Srbska, kteří si berou albánské (často muslimky) ženy z Albánie.⁸⁰

Tab. 12: ETNICKÉ VZDÁLENOSTI: Míra souhlasu KA a KS z různých oblastí Kosova s vlastním manželstvím s příslušníkem jiného etnika (viz tabulka):

	KA – MULTI	KA - MONO	KA – jižní Mitrovica	KS - MULTI	KS – severní Mitrovica
KA	-	-	-	2 / 2.0	2 / 2.0
KS	3 / 3.0	1 / 1.0	5 / 5.0	-	-
BM	22 / 22.2	12 / 12.0	16 / 16.0	4 / 4.0	6 / 6.0
Goranci	17 / 17.2	12 / 12.0	7 / 7.0	3 / 3.0	7 / 7.0
Romové	2 / 2.0	1 / 1.0	3 / 3.0	3 / 3.0	1 / 1.0
Turci	23 / 23.2	31 / 31.0	27 / 27.0	6 / 6.0	7 / 7.0

Při analýze vzdáleností k ostatním etnickým skupinám (viz Tabulka 13 a 14) vidíme u KA a KS stejný vzorec jako jsme viděli v jejich vzájemných vztazích. Být přáteli a být kolegy jsou nejbližší vztahy, hodnocení obou vztahů každou z obou hlavních etnických skupin (KA a KS) je vzhledem k jednotlivým minoritám podobné: vidíme podobná

⁸⁰ <http://www.foxnews.com/world/2011/08/18/unlikely-matchup-albanian-women-wed-serbs/>

procentuální vyjádření na obou vztazích z pohledu KA a podobná z pohledu KS (ne mezi KA a KS).

Jen v jednom případě vidíme, že některá z jiných otázek udává větší blízkost než dvě výše zmíněné, to je v případě KS hodnotících Romy, kdy KS vykazují mírně větší blízkost u 'žít ve stejném státě'.

Tab. 13: Vzdálenost KA vzhledem k ostatním etnickým skupinám (mimo KS) měřená mírou souhlasu.

Otázka	BM N / %		Goranci N / %	
Stát	196	65.6	175	58.5
Sousedství	176	58.9	160	53.5
Kolegové	201	67.2	194	64.9
Přátelé	202	67.6	184	61.5
Rodina/ manželství	65	18.7	47	15.7
Já / manželství	50	16.7	36	12.0
	Romové N / %		Turci N / %	
Stát	87	29.1	199	66.6
Sousedství	61	20.4	180	60.2
Kolegové	96	32.1	222	74.2
Přátelé	88	29.4	223	74.6
Rodina/ manželství	9	3	86	28.8
Já / manželství	6	2	81	27.1

Tab. 14: Vzdálenost KS vzhledem k ostatním etnickým skupinám (mimo KA) měřená mírou souhlasu.

Otázka	BM N / %		Goranci N / %	
	Stát	50	25.5	65
Sousedství	49	24.5	54	27.0
Kolegové	59	29.5	67	33.5
Přátelé	57	28.5	67	33.5
Rodina/ manželství	12	6	11	5.5
Já / manželství	10	5	10	5.0
	Romové N / %		Turci N / %	
Stát	51	25.5	34	17
Sousedství	43	21.5	28	14
Kolegové	46	23.0	43	21.5
Přátelé	45	22.5	45	22.5
Rodina/ manželství	2	1	9	4.5
Já / manželství	4	2	13	6.5

Vidíme, že etnické vzdálenosti mezi KA / KS a ostatními etnickými skupinami Kosova nejsou podobné (viz Tabulka 13 a 14). Kosovští Srbové vyjadřují ve svých odpovědích větší vzdálenosti. Výjimkou je vztah k romskému etniku, kde jsou si hodnoty přiřazené romské komunitě kosovskými Albánci a kosovskými Srby podobné.

Podívejme se nyní na rozdíly mezi monoetnickými a multietnickými oblastmi, na to, zda můžeme předpokládat vztah mezi oblastí a etnickou vzdáleností. Podle frekvencí odpovědí (viz Tabulky 2, 3, 4, 5, 11, 12) vidíme následující:

Kosovští Srbové ve vztazích ke kosovským Albáncům vykazují obecně velké etnické vzdálenosti. Ukazuje se velmi mírná tendence, že - u otázek na žití ve stejném státě, být kolegové v práci a být přátelé - jsou větší vzdálenosti vyjádřené respondenty žijícími na sever od řeky Ibar, v severní Mitrovici. V otázkách týkajících se manželství de facto není

žádný rozdíl. U otázky sousedství je mírně větší vzdálenost vyjádřená respondenty z enkláv.

Kosovští Albánci ve vztazích ke kosovským Srbům také vykazují velké etnické vzdálenosti, i když mírně menší než vice versa. Rozdíly mezi sub-vzorky jsou stejně jako u KS odpovědí minimální. V otázkách na stát a sousedství je to jižní Mitrovica, kde je deklarovaná vzdálenost největší. Naopak nejmenší vzdálenost u otázky státu vykazují mladí lidé, kteří žijí v okolí enkláv, u otázky sousedství pak respondenti z monoetnických oblastí, tedy obecně ti, kteří ty "druhé" jako sousedy nemají.

Na obou stranách, albánské i srbské, jsou to enklávy a okolí enkláv, které vykazují mírně větší akceptaci druhého jako toho, kdo žije v mém státě (nezapomínejme, že to vše v mezích minimální akceptace), naopak, jsou to obě strany Mitrovica, které vykazují největší vzdálenosti.

To je pravděpodobně dáno zejména tím, že problém Mitrovica je nedořešený, Mitrovica představuje stále přítomnou připomínku toho, že konflikt ještě neskončil, že nezávislost je pouze jednostranná, nová politická realita stále ještě není přijata. Enklávy se naopak v nové politické realitě učí žít, tamní obyvatelé nemají jinou možnost. Na druhou stranu srbské enklávy skórují výš v odmítání sousedského vztahu, než severní Mitrovica. To je logické, albánské domy kolem enkláv, zejména v okolí Gračanice, už jsou skutečně postavené i těsně vedle tabule, která označuje začátek Gračanice, to vše během několika málo posledních let. Na KA straně je to jižní Mitrovica, která nejvíce odmítá sousedský vztah. Nicméně opět je třeba zdůraznit, že vzájemné sociální vzdálenosti jsou obecně velmi velké.

Ve vztahu k jiným etnikům vidíme jiný trend: i na KA i na KS straně jsou to monoetnické oblasti (v případě KS tedy severní Mitrovica), které obvykle vykazují mírně menší vzdálenost. V případě srbského severu tedy vidíme do jisté míry schizofrenní situaci, kdy ve vztahu k jiným menšinám převládá "identita monoetnická" a ve vztahu ke KA převládá "identita rozděleného města", které brání hranice.

Proč tomu tak je? – můžeme pouze spekulovat o tom, do jaké míry mají KA a KS kontakt s ostatními menšinami v Kosovu, nicméně předpokládáme, že ten kontakt nebude veliký. Jak už bylo uvedeno, data jsme nesbírali v oblastech, které jsou z tohoto pohledu

vnímané jako multietnické (např. Prizren a okolí). Předpokládáme, že to není faktor reálné známosti druhého, který mění dynamiku, ale faktor socializačních narací a percepce politické situace. Např. i v odpovědích týkajících se kolegů v práci a přátel, kde jsou odpovědi mezi sub-vzorky hůře čitelné jako vzorec, i tady vidíme tendenci k menší distanci v monoetnických oblastech.

Kosovsko srbská komunita je komunita, ve které existuje velké množství strachů (viz Tabulka 15). Mladí kosovští Srbové se více než kosovští Albánci bojí toho, že nenajdou práci, že nebudou mít byt, že budou chudí, nakazí se HIV, že bude válka. Tento strach – strach že bude válka - je u nich signifikantně větší než u KA. Takový strach může být emocí, která ovlivňuje vytváření vzdáleností.

Pokud bychom sestavili žebříček skóre, tak bychom viděli, že nejmenším strachem na KS straně je strach z diskriminace založené na náležení ke svému národu, u KA je tento předposledním nejmenším strachem. Největší strach je na obou stranách stejný: že nenajdu práci.

Signifikantní rozdíly vidíme i mezi řekou Ibarem přirozeně od albánské většiny odděleným srbským severem Kosova a enklávami: v enklávách je strach z toho, že respondenti budou diskriminováni na základě příslušnosti k svému národu signifikantně větší ($M(\text{enklávy}) = 3.60$, $M(\text{sev.Mitro}) = 3.15$, $t = 2.051$, $p = .042$), že nenajdou práci ($M(\text{enklávy}) = 4.32$, $M(\text{sev.Mitro}) = 3.95$, $t = 2.537$, $p = .012$), že budou vystaveni sexuálnímu násilí ($M(\text{enklávy}) = 3.98$, $M(\text{sev.Mitro}) = 3.46$, $t = 2.345$, $p = .020$). Naopak, když se podíváme na albánské sub-vzorky, tak žádné takové tendence nevidíme.

Tab. 15: Z čeho mají naši respondenti největší strach ve vzahu k budoucnosti.

	M	T-test
Nenajít práci	3.90	t = -2.323
Nenajít práci	4.14	p = .021
Nemít byt	3.10	t = -5.917
Nemít byt	3.86	p = .000
Nákaza HIV	3.66	t = -2.543
Nákaza HIV	4.03	p = .011
Chudoba	3.62	t = -2.227
Chudoba	3.89	p = .026
Válka	3.58	t = -2.229
Válka	3.88	p = .026
Sexuální násilí	3.89	t = 1.213
Sexuální násilí	3.72	p = .226
Diskriminace/přináležení k svému národu	3.37	t = -.003
Diskriminace/přináležení k svému národu	3.38	p = .998

Legenda: **KA – červeně**, **KS - černě**

Závěrem jen poznámka, že ve srovnání s šetřeními z Federace Bosny a Hercegoviny (dále BiH) (Puhalo, 2009), se v našem vzorku neukázaly žádné korelace mezi náboženským postojem a sociální vzdáleností. Nicméně musíme si uvědomit, že většina našich subjektů se prezentovala jako ‘přesvědčení věřící, kteří přijímají veškeré učení své víry a chovají se podle nich’.

Přechod do dospělosti

Studenti v našem vzorku jsou mladí lidé stojící na prahu dospělosti, V některých aspektech někteří z nich krok k dospělosti už učinili, v některých jiných zkušenost přechodu ještě nemají a jejich odpovědi jsou pouze odpověďmi hypotetickými. Tyto odpovědi pak odrážejí tradice, zvyky a socializační prostředí, tedy odrážejí v neposlední řadě zkušenosti politického a válečného konfliktu probíhajícího v době jejich předškolního dětství, ale také následné období života v komplikovaném politickém prostředí a ve společnosti s mnoha ekonomickými problémy.

Nemáme komparativní vzorek jiné kohorty, který by nám umožnil ověřit hypotézu specifických zkušeností vulnerability a jejich vliv na to, kdy se odehrají určité důležité životní události.

Metody

V této práci se omezujeme na komparaci mezi dvěma etnickými skupinami s podobnými sociálně-demografickými charakteristikami, žijícími ve stejném geografickém prostoru a do jisté míry sdílející společnou historii, jejichž členové byli během svých životů vystaveni stejným politickým událostem, nicméně z odlišných perspektiv. Předpokládáme, že v té části výzkumu, ve které se ptáme členů jedné etnické skupiny na hodnoty přechodových markerů do dospělosti u členů druhé etnické skupiny, zjistíme podobnosti mezi oběma skupinami. Předpokládáme, že jedinci jedné skupiny budou i za jedince druhé skupiny odpovídat podobně jako odpovídají sami za sebe.

Markery přechodu do dospělosti, které jsme sledovali jsou: první sexuální zkušenost, vydělávání peněz na život, dokončení školního vzdělávání, první diskotéka, odstěhování se od rodičů, společný život s partnerem / partnerkou, založení rodiny, narození prvního dítěte.

Výsledky a interpretace

U první sexuální zkušenosti vidíme rozdíly mezi oběma skupinami v odpovědích o sobě samých: průměrný věk předpokládané či realizované první sexuální zkušenost je 19.48 let

pro KA (SD = 5.197, medián = 20), kde 80.3 % respondentů předpokládá sexuální zkušenost do 23 let věku (SD = 4.405, medián = 18.00), 24.7 % před 17. rokem. U KS je průměrný věk 18.23 let, před 17. rokem věku předpokládá / má sexuální zkušenost 45 % respondentů, před 20. rokem věku celých 80.5 %. U obou vzorků vidíme rozdíly v první sexuální zkušenosti mezi muži a ženami: průměr pro KA ženy je 21 let, pro KA muže 17.09 let. U KS je průměr pro ženy 19.84 let a pro muže 16.30 let.

Vidíme rozdíly mezi tím, co o sobě vypovídají KA a co odpovídají za druhého, stejně tak je rozdíl mezi tím, co o sobě vypovídají KS a co vypovídají o KA. Vidíme, že KA předpokládají časnější začátek sexuálního života na straně KS než u sebe samotných (M(KA) = 19.48, M(KA o KS) = 17.97) a platí to i vice versa (M(KS) = 18.23, M(KS o KA) = 16.31).

Pokud uděláme stejnou analýzu pro odlišná pohlaví, pak zjistíme, že KA ženy udávají nižší věk pro první sexuální zkušenost u KS žen než u sebe (M(KA ženy) = 21.00, M(KA ženy o KS ženy) = 17.96), naopak KA muži udávají u KS mužů vyšší věk (M(KA muži) = 17.09, M(KA muži o KS muži) = 17.98). Stejnou situaci vidíme i na straně KS mužů (M(KS muži) = 16.30, M(KS muži o KA muži) = 16.91) a KS žen (M(KS ženy) = 19.84, M(KS ženy o KA ženy) = 15.81).

V obou případech je možné uvažovat o derogatorním hodnocení druhého. Mužská maskulinita je uražena podceňováním ve smyslu vyššího věku, kdy je předpokládána první sexuální zkušenost, a tradiční ženská zdrženlivost je v tradičních patriarchálních společnostech uražena podceňováním ve smyslu nižšího věku. Takového podcenění se dostává KA ženám od KS žen, ale zároveň také KA ženy mají tento názor o KS ženách. Zdá se, že se u mužů a u žen jedná o dva odlišné mechanismy, byť se společným jmenovatelem. Společným jmenovatelem pak je možná to, co Sternberg (2003) ve své duplexové teorii nenávisti označuje jako závazek charakterizovaný devalvací a podceňováním druhého. Kognice devalvace a podcenění slouží k vyjádření opovržení tím druhým.

Co se týká představy, jakou mají mladí lidé z našeho vzorku o tom, kdy "vyletí z hnízda", kdy se odstěhují od rodičů, vidíme následující: průměrný věk pro odstěhování se od

rodičů je 21.86 u KA mužů (SD = 17.546, N = 116, nejnižší hodnota 17 - nejvyšší hodnota 100), medián je 21, a u KS mužů je to 18.69 (SD = 11.811, N = 91, nejnižší hodnota 18 - nejvyšší hodnota 50), medián je 22. Co mají kosovští muži obou etnických skupin společného je modus, který je 0. Tato hodnota v sobě skrývá ty odpovědi z našich dotazníků, kde respondent nepoužil námi danou škálu, ani se nejednalo o opominutí odpovědi na otázku: obvykle respondent vepsal do odpověďového políčka otazník či políčko proškrtl, popř. napsal, že se ho to netýká. Zpětné dotazování ukázalo, že se ve všech případech jedná o stejný důvod k této "ne-odpovědi": tito mladí muži nepředpokládají, že se někdy od rodičů odstěhují, ví, že oni budou těmi, kteří s rodiči zůstanou. V případě KA takto odpovídá 22.4 % mužů (N = 26), v případě KS 22 % (N = 20). Všimněme si také velkých hodnot SD u mužů v porovnání s ženami (SD(muži) = 13.410, SD(ženy) = 5.244): muži častěji udávají i značně vysoký věk odstěhování se od rodičů, který je podle našeho názoru vyjádřením stejného jevu jako "ne-odpovědi".

Ukazuje se tedy, že hodnoty tradiční patriarchální a patrilineární rodiny jsou živé jak u KA tak u KS. V případě mužů můžeme hovořit o tendenci, kdy vytvoření rodiny předchází vytvoření vlastní domácnosti, což do jisté míry odpovídá tradicím východoevropských manželství. Data nám neumožňují zjistit, zda neodstěhování se od rodičů je ekvivalentní životu ve společné domácnosti či životu v sousedících domácnostech (syn s rodinou bydlí ve stejném domě jako rodiče, ale mají oddělené vchody).

Průměrný věk odstěhování se od rodičů je pro ženy KA 18.99 (SD = 4.548, N = 183, nejnižší hodnota 18 - nejvyšší hodnota 30), medián je 20, "ne-odpověď" se objevuje pouze u jedné respondentky. Pro KS ženy je průměrná hodnota odstěhování se od rodičů o něco vyšší: 22.80 (SD = 5.519, N = 109, nejnižší hodnota 18 - nejvyšší hodnota 35), medián 24.

Když se podíváme na to, co si naši respondenti myslí o druhých, pak vidíme, že průměrný věk odstěhování se od rodičů je podle KA mužů pro KS muže 20.76 (SD = 12.363, N = 116, nejnižší hodnota 18 - nejvyšší hodnota 100), medián 20.50, ne-

odpovědi se objevují jen v 6.9 % (N = 8). KS muži o KA mužích: průměrný věk 23.12 (SD = 14.799, N = 91, nejnižší hodnota 12 - nejvyšší hodnota 120), medián 21. Průměrná hodnota odstěhování se od rodičů je podle KA žen 18.99 let pro KS ženy (SD = 4.548, N = 183, nejnižší hodnota 9 – nejvyšší hodnota 30), medián 20. KS ženy udávají jako průměrný věk odstěhování se pro KA ženy 21.91 (SD = 9.696, N = 109, nejnižší hodnota 11 – nejvyšší hodnota 80), medián je 20.

Dalším z markerů dospělosti je založení rodiny. Předpokládaný průměrný věk založení rodiny je u KA mužů 25.74 (SD = 4.677, N = 116, nejnižší hodnota 16 - nejvyšší hodnota 35), medián 26. Pro mladé muže z KS vzorku je průměrný věk 25.66 (SD = 6.355, N = 91, nejnižší hodnota 18 - nejvyšší hodnota 55), medián 26. Mezi oběma vzorky není signifikantní rozdíl v průměrech ($p = .918$).

U žen je situace obdobná, ani tady není signifikantní rozdíl v průměrech mezi oběma vzorky ($p = .380$). Mladé ženy z KA vzorku mají představu založení rodiny v průměru ve věku 24.75 (SD = 4.629, N = 183, nejnižší hodnota 19 - nejvyšší hodnota 35), medián 25. Průměrný věk u KS žen vychází 25.26 (SD = 4.787, N = 109, nejnižší hodnota 21 - nejvyšší hodnota 37).

Ani u srbského (M (KS muži) = 25.66, M (KS ženy) = 25.26, $t = .498$, $p = .619$) ani u albánského vzorku (M (KA muži) = 25.74, M (KA ženy) = 24.74, $t = 1.786$, $p = .075$) není mezi muži a ženami signifikantní rozdíl ve věku, kdy dochází k založení rodiny.

V Tabulce 15 vidíme průměry odpovědí u vzorků KA a KS, mužů a žen, tak jak odpovídají o sobě a jak odpovídají o druhých, na otázku zakládání rodiny. Průměrný věk, ve kterém dojde k založení rodiny je u KS mužů vyšší než průměrný věk, ve kterém předpokládají, že založí rodiny KA muži. Stejný trend vykazují i odpovědi KS žen, také ony mají představu, že KA ženy vytvářejí rodiny dříve než ony samy. KA muži předpokládají stejný směr rozdílu jako KS muži, tedy, že KS muži zakládají rodiny o něco dříve než oni sami, a totéž platí o KA ženách a jejich názoru na zakládání rodiny KS ženami.

Tedy, všichni vždy předpokládají o tom druhém časnější zahájení rodinného života.

Pouze 1 dívka (z KA vzorku) deklarovala, že nechce zakládat rodinu, jinak se nikdo nad otázkou nepozastavil.

Předpokládaný průměrný věk začátku společného života s partnerem je u KA mužů 23.11 (SD = 8.141, N = 116, nejnižší hodnota 11 – nejvyšší hodnota 65), medián 25; u KA žen je průměrný věk života s partnerem 22.87 (SD = 4.517, N = 183, nejnižší hodnota 18 – nejvyšší hodnota 34), medián 24. KS muži mají průměr 24.65 (SD = 6.731, N = 91, nejnižší hodnota 9 – nejvyšší hodnota 56), ženy uvádějí průměrný věk, kdy začínají žít společně s partnerem 24.17 (SD = 4.818, N = 109, nejnižší hodnota 18 – nejvyšší 35). Předpokládali jsme, že určité procento respondentů, vzhledem k rodinným hodnotám a tradicím, nebude otázku pokládat za smysluplnou. Jednalo se o pouhých 3.4 % (N = 4) KA mužů, 3.4 % si také myslí, že tato otázka nemá smysl pro KS muže. U žen jsme zaznamenali pouze 1 případ (KA žena), kdy partnerství nebylo akceptovatelné.

Opět nevíme přesně, co si naši studenti pod společným životem s partnerem představují, nicméně z Tabulky 15 je zřejmé, že se jedná o určitou formu společného života, která časově předchází založení rodiny (s výjimkou odpovědí KS mužů o KA). První dítě přichází až po založení rodiny. Zdá se tedy, že rozdíl mezi společným životem s partnerem a založením rodiny spočívá v něčem jiném než v dítěti, pravděpodobně v institucionální změně / manželství.

V otázce narození prvního dítěte vidíme, že ženy na obou stranách předpokládají, že ženy z druhé etnické skupiny budou mít první dítě dříve než ony. Nicméně nejedná se o signifikantní rozdíl ($M(KA \text{ ženy}) = 25.83$, $M(KS \text{ ženy}) = 26.59$, $t = -1.814$, $p = .071$) stejná tendence se ukazuje i u mužů, ani tady se však nejedná o signifikantní rozdíl ($M(KA \text{ muži}) = 26.58$, $M(KS \text{ muži}) = 26.71$, $t = -.153$, $p = .879$).

T-test nezávislých vzorků ukazuje, že je signifikantní rozdíl v tom, kdy si představují ukončení školní docházky KA ženy a kdy KS ženy. KS ženy předpokládají, že budou studovat déle ($M(KA \text{ ženy}) = 20.91$, $M(KS \text{ ženy}) = 22.00$, $t = -2.088$, $p = .038$). Mezi

muži rozdíl není signifikantní (M(KA muži) = 20.80, M(KS muži) = 21.45, $t = -1.101$, $p = .273$)

Srbské dívky jdou na svoji první diskotéku dříve než albánské dívky (M(KA ženy) = 16.58, M(KS ženy) = 15.48, $t = 3.381$, $p = .038$). Stejný trend vidíme i mužů (M(KA muži) = 15.53, M(KS muži) = 14.42, $t = 3.102$, $p = .002$)

Ukazuje se, že není podstatný rozdíl v tom, kdy si mladí muži z obou etnických skupin začali či začnou vydělávat peníze na živobytí (M(KA muži) = 18.47, M(KS muži) = 19.02, $t = -.912$, $p = .363$). Stejně je tomu i u žen (M(KA ženy) = 19.85, M(KS ženy) = 20.81, $t = -1.684$, $p = .094$).

Tab. 16: Předpokládaný průměrný věk respondentů, kdy se odehrají některé významné přechody do dospělosti, a průměrný předpokládaný věk, kdy si respondenti představují, že se totéž stane u člena druhé etnické skupiny (KA o KS; KS o KA), porovnání muži – ženy.

	KA				KS			
	Já		Druhý (o KS)		Já		Druhý (o KA)	
	Muž N=116	Žena N=183	Muž N=116	Žena N=183	Muž N= 91	Žena N= 109	Muž N= 91	Žena N= 109
1.sex	17.90	21.00	17.98	17.96	16.30	19.84	16.91	15.81
Vydělávání si	18.47	19.85	18.04	19.40	19.02	20.81	18.34	17.58
Konec školy	20.80	20.91	20.33	20.54	21.45	22.00	21.30	19.93
1. diskotéka	15.53	16.58	15.48	16.45	14.42	15.48	15.21	15.06
Osamostatnění	21.86 ⁸¹	18.99	20.76	18.99	18.69 ⁸²	22.80	23.12	21.91
Partner	23.11	24.17	23.48	21.55	24.65	24.17	23.12	21.55
Rodina	25.74	24.75	24.30	22.22	25.66	25.26	22.44	22.14
1.dítě	26.58	25.83	25.26	23.24	26.71	26.59	22.84	22.99

⁸¹ Průměrný věk s vyloučením respondentů, kteří odstěhování od rodičů neplánují.

⁸² Průměrný věk s vyloučením respondentů, kteří odstěhování od rodičů neplánují.

Aspekty sociální identity

Metody

Aspekty sociální identity jsme měřili pomocí dotazníku aspektů identity AIQ-IV Jonathana M. Cheeka a Lindy Troppové (viz výše: kapitola Metodologie).

Zajímala nás osobní, kolektivní a sociální identita, které jsme, pro ověření našich výzkumných otázek, porovnávali mezi skupinami (between groups) a uvnitř skupin (within groups).

Porovnávání jednotlivých aspektů identity mezi skupinami je ve výzkumech obvykle využíváno k ověřování tzv. kulturní hypotézy, zejména v rámci komparativních výzkumů mezi tzv. kolektivistickými a individualistickými společnostmi; porovnávání uvnitř skupin k ověřování tzv. hypotézy o primárnosti individuálního Self (del Prado at al., 2007). Hypotéza o primárnosti individuálního Self chápe toto Self jako primární a zdůrazňuje jeho motivační nadřazenost (Gaertner, Sedikides, Graetz, 1999).

Výsledky a interpretace

Meziskupinové analýzy:

Porovnávání mezi skupinami umožňuje zachytit rozdíly v důležitosti jakou přikládají jednotlivým aspektům identity členové dvou etnicky, nábožensky, lingvisticky zjevně odlišných skupin, 13 let od ukončení konfliktu, 5 let po vyhlášení jednostranné nezávislosti Kosova a tudíž – ať už akceptovaných či ne – politicko-sociálních a teritoriálních změnách.

U jednotlivých aspektů identity jsme provedli nezávislé t-testy k porovnání průměrů mezi skupinami s následujícími výsledky:

Neukázal se signifikantní rozdíl mezi kosovskými Albánci a kosovskými Srby v tom, jak moc je pro ně důležitá kolektivní identita. Signifikantní rozdíl se neukázal ani v tom, jak moc je pro ně důležitá sociální identita. Kde se však, překvapivě, signifikantní rozdíl ukázal, je u důležitosti osobní identity: kosovští Albánci přiřazují osobní identitě signifikantně vyšší hodnoty, signifikantně větší relativní důležitost, než kosovští Srbové.

Jak však uvidíme níže, tento výsledek způsobuje na srbské straně pouze Mitrovica (mohli bychom si tudíž klást otázku, zda hodnoty ze srbské Mitrovice jsou podobné hodnotám Srbska samotného; bohužel žádná podobná data ze Srbska nejsou dostupná), mezi samotnými enklávami a kosovsko albánským vzorkem žádný signifikantní rozdíl není. Je zřejmé, že naše výzkumná otázka, která spojuje důležitost osobní identity s tradiční rodinou, je problematická. Tím, že víme, že rozdíl v relativní důležitosti, kterou připisují osobní identitě respondenti z KA a KS vzorku, je způsoben pouze srbským severem, je obtížné o úloze specifik rodiny spekulovat. Z demografických dat (viz výše: kapitola Složení vzorku a demografická data) však vidíme, že rozdíly mezi srbskou a albánskou rodinou v našem vzorku jsou minimální.

Tab. 16: T-testy nezávislých vzorků pro aspekty identity u KA a KS

Identita	Vzorek	N	Průměr	Std.	t	p
Osobní	KA	299	38.80	4.511	2.373	.018
	KS	200	37.67	5.399		
Sociální	KA	299	26.43	4.424	-1.549	.122
	KS	200	27.07	4.574		
Kolektivní	KA	299	31.17	4.511	.106	.916
	KS	200	31.13	5.399		

Aspekty identity v jednotlivých pod-vzorcích

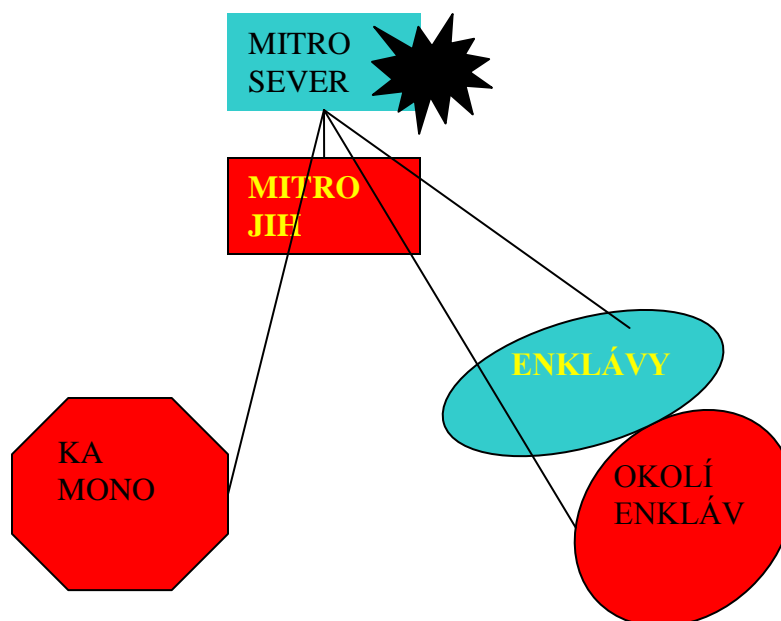
Podívejme se nyní na aspekty identity tak, jak jsou referovány v jednotlivých pod-vzorcích.

V rámci všech našich pod-vzorků (within sub-samples) se potvrdil stejný vzorec (zjišťovali jsme průměrné hodnoty těchto charakteristik v jednotlivých pod-vzorcích; přesné referování těchto hodnot nepokládáme za podstatné): tedy relativně nejvyšší důležitost přiřazena osobní identitě, následována kolektivní identitou, a konečně relativně nejmenší důležitost připisována sociální identitě.

Provedli jsme ANOVA test, kde nezávislou proměnnou byla monoetnicita-multietnicita (sub-vzorky) a závislou proměnnou aspekt identity. Po zjištění existence signifikantních rozdílů, jsme se rozhodli pro provedení t-testů mezi skupinami.

Aspekt individuální identity

Obrázek 4: Důležitost aspektu osobní identity v rámci sub-vzorků.

Tab. 19: T-testy nezávislých vzorků pro aspekt osobní identity u jednotlivých sub-vzorků (signifikantní).

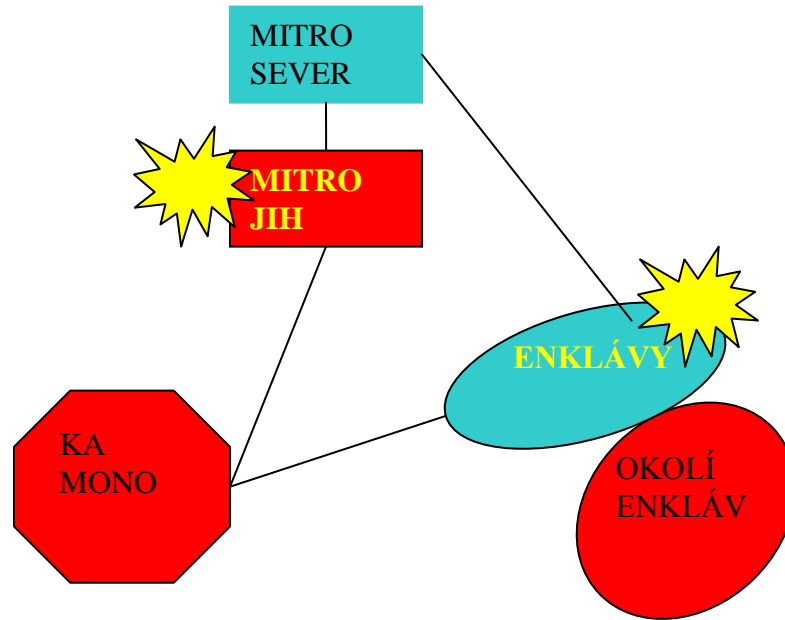
Vzorek	Průměr	t	p
Mitro S	35.92	4.703	.000
Mitro J	39.14		
Mitro S	35.92	3.776	.000
KA Mono	38.66		
Mitro S	35.92	4.710	.000
Enklávy	39.45		
Mitro S	35.92	3.698	.000
Okolí enkláv	38.58		

Na Obrázku 4 jsou přímé linie označením toho, že mezi dvěma spojnicí propojenými sub-vzorky je signifikantní rozdíl ve vyjádření důležitosti jakou pro respondenty z těchto oblastí osobní identita má. Černá hvězdička označuje, kde je tato hodnota signifikantně nižší. Vidíme tedy, že vyjádření důležitosti osobní identity je relativně nejnižší u srbského vzorku z Mitrovice, nicméně i tady stále platí (within sample), že nejvyšší skóre je přiřazeno osobní identitě, následuje kolektivní identita a nakonec sociální identita.

Proč je důležitost osobní identity signifikantně nižší vzhledem ke všem ostatním sub-vzorkům právě v Severní Mitrovici nedokážeme vysvětlit. Zdá se, že oblast na sever od řeky Ibar, kterou v naší studii pokládáme za monoetnickou, vykazuje určité společné aspekty s monoetnickou kosovsko albánskou oblastí (na aspektech kolektivní a sociální identity), oproti KA monoetnické oblasti však prokazuje něco, co se jeví jako přikládání menší důležitosti sobě samému ("osobní nihilismus"): tohle je samozřejmě velmi spekulativní pokus o vysvětlení, v každém případě je tento "vzorec" něčím, co by si v budoucnu zasloužilo pozornost. Bylo by zde nezbytné získat data ze Srbska jako takového: jsou hodnoty srbské části Mitrovice podobné hodnotám Srbů ze Srbska?

Aspekt kolektivní identity

Obrázek 2: Důležitost aspektu kolektivní identity v rámci pod-vzorků.

Tab. 17: T-testy nezávislých vzorků pro aspekt kolektivní identity u jednotlivých sub-vzorků (signifikantní).

Vzorek	Průměr	t	p
Mitro S	30.09	2.755	.006
Enklávy	32.16		
Mitro S	30.09	2.962	.003
Mitro J	32.02		
KA Mono	30.59	-2.351	.020
Mitro J	32.02		
KA Mono	30.59	-2.198	.029
Enklávy	32.16		

Obrázek 2 názorně ukazuje zajímavý vzorec relativní důležitosti kolektivní identity, tak jak se liší v rámci jednotlivých pod-vzorků. Spojující linie naznačují, kde se nám ukázaly signifikantní rozdíly mezi průměry vzorků, tak jak ověřeno t-testy, žluté hvězdy ukazují, pro koho z "dvojice" je kolektivní identita relativně důležitější.

Jak vidíme, signifikantně větší relativní důležitost kolektivní identity je referována respondenty v albánské Jižní Mitrovici a v srbských enklávách.

Jedná se o velmi zajímavý výsledek. Domníváme se, že relativní důležitost kolektivní identity nám tady ukazuje místa (geograficky), kde se naši respondenti cítí nejvíc ohrožení druhými (outgroup), a jejich identifikace s tím, kdo jsou na kulturní úrovni, ať už je to etnicita, náboženství, jazyk, země, generace předků, náležení ke komunitě a další, se tak stávají silnějšími než v jiných oblastech.

Domníváme se, že větší relativní důležitost kolektivní identity je ve své podstatě vyjádřením separace ne-dominantní skupiny - jako strategie udržení identity a kulturního dědictví (Berry, 2005). Domníváme se, že tak, jak aspekty identity vyjadřují její relativní strukturu v současnosti / přítomnosti a jsou ovlivněné tím, co se děje v sociálním prostředí jedince a jak je toto interpretováno, tak je můžeme pokládat za funkci adaptace – za funkci přežití - jedince jako člena své společnosti. Můžeme se jen domnívat, že vyjádření separace je zároveň také zpracováním pocitů, že z druhé strany – ze strany dominantní skupiny – jsem vystaven segregaci; nic z toho však nemáme empiricky ověřeno.

Území na sever od řeky Ibar je některými pokládáno za území tenzní, kde konflikt ještě neskončil a tudíž ani rekondiliace není možná (Burema, 2013). Geograficky (a do jisté míry politicky) se jedná o území / správní oblast, která je "chráněna" Srbskem, a tudíž není třeba se příliš bát o to, kdo jsem kulturně, nemusím se separovat, jelikož jsem geograficky (byť politicky je toto sporné) součástí dominantní kultury. Je to Jižní Mitrovica, která se tady cítí být ohrožena.

(Viz etnické vzdálenosti: Jestliže tedy, jak jsme viděli výše, jsou etnické vzdálenosti k druhým etnikům na Kosovu, tak jak vyjadřovány respondenty ze severní Mitrovice, veliké, není to tolik otázka strachu ze ztráty toho, kdo jsou kulturně, ale možná spíš o jejich boji, o jejich protestu: "já mohu hlasitě křičet", že s tím druhým nechci mít nic

společného, protože s tím druhým reálně nic společného mít nemusím; v enklávách je to více záležitost chránění sebe sama – tak jak ostatně vidíme na etnických vzdálenostech vyjádřených respondenty z enkláv i směrem k jiným – nejen albánskému – etnikům: právě vzdálenosti k jiným etnikům jsou u respondentů z enkláv mírně větší než u respondentů ze srbských monoetnických oblastí.)

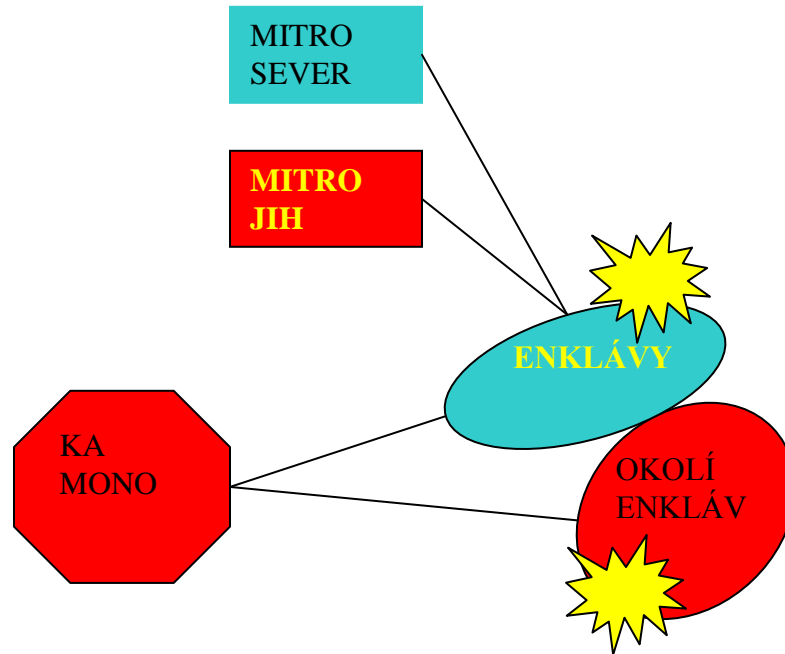
Očekávali jsme, že rozdíly v důležitosti kolektivní identity se projeví vzhledem ke kategorii etnicity jako hlavního faktoru kosovského konfliktu (etnicitu zde chápeme v jejím historicko-sociálně-kulturně-politickém kontextu): očekávali jsme signifikantní rozdíly mezi kosovskými Albánci a kosovskými Srby v této charakteristice. Domníváme se, že co se projevilo v našich datech je následující:

Kolektivní identita v post-konfliktním Kosovu není a-priori funkcí etnicity, ale spíše funkcí adaptační vzhledem k přítomné politicko – sociální situaci.

Za aspektem kolektivní identity tušíme dynamiku sociálních a politických změn.

Aspekt sociální identity

Obrázek 3: Důležitost aspektu sociální identity v rámci pod-vzorků.

Tab. 18: T-testy nezávislých vzorků pro aspekt sociální identity u jednotlivých sub-vzorků (signifikantní).

Vzorek	Průměr	t	p
Mitro S	26.02	3.328	.001
Enklávy	28.12		
Mitro J	26.56	-2.397	.017
Enklávy	28.12		
KA Mono	25.72	-3.945	.000
Enklávy	28.12		
KA Mono	25.72	2.120	.035
Okolí enkláv	27.02		

Aspekt sociální identity se zdá být relativně důležitější pro respondenty ze srbských enkláv. V rámci kosovsko albánského vzorku pak pro respondenty z okolí enkláv.

Jelikož aspekt sociální identity vypovídá především o tom, jak důležité pro nás je, jakým způsobem působíme a jak se jevíme v očích ostatních, tak se dá uvažovat, že tato potřeba je v enklávách, kde existuje velká vzájemná známost lidí, větší.

Analýzy uvnitř KA a KS skupin

V souladu s hypotézou o primárnosti individuálního Self jsou výsledky uvnitř skupin; jak u kosovských Albánců, tak u kosovských Srbů, se ukázalo, že respondenti hodnotí osobní identitu jako pro ně signifikantně důležitější než je identita kolektivní a než je identita sociální.

Tento výsledek je konzistentní s hypotézou o primárnosti individuálního Self (del Prado at al., 2007).

Okrajově nás zajímalo, zda existuje rozdíl mezi muži a ženami v tom, jakou důležitost přikládají jednotlivým aspektům identity. Ukázalo se, že jsou to ženy, ať už KA či KS, které přikládají aspektu osobní identity větší důležitost.

Je třeba uvědomit si limitaci těchto výsledků, která je dána specifickými charakteristikami vzorku, a to jednak průměrným věkem, jednak vzděláním.

Životní preference mladých KA a KS: podobnosti a odlišnosti

Metody

Údaje o osobních cílech získáváme pomocí seznamu osobních cílů, který je součástí všeobecného dotazníku. Seznam osobních cílů, který používáme, je zkrácenou verzí seznamu vytvořeného Kuzmanovićem a Petrovićem (2007) pro potřeby studie osobních a společenských hodnot srbských středoškoláků. Autoři vycházejí z předpokladu, že relativně obecně formulované cíle, které mají aspekt stability a stálé orientace, nejsou ničím jiným než hodnotami; zároveň se odvolávají na širší teleologické paradigma, při vysvětlení, proč preferují hovořit o cílech, raději než o hodnotách: upozorňují nejen na příčinnost, ale také na účelovost chování, na to, co jedince přitahuje k určitým cílům, že jedinec je určitými cíli přitahován, nejen k nim "tlačen". Autoři při tvorbě seznamu vycházejí z předpokladu, že hodnoty mohou být kategorizovány jako hodnoty osobní a hodnoty společenské (kategorizace na základě odlišného vztahového rámce, vztah jak takový je v obou případech osobní), přičemž hodnoty osobní reflektují, do jaké míry jsou pro jedince důležité určité osobní cíle, které cíle jedinec preferuje: osobní cíle /hodnoty jsou pak vyjádřením vědomých potřeb a zájmů jedince; společenské hodnoty / cíle berou alespoň do určité míry v úvahu i zájmy druhých lidí, zájmy skupiny, i když jsou ovlivněny cíli osobními.

Předpokládáme, že právě osobní cíle / hodnoty, by měly být – na rozdíl od těch společenských - relativně nezávislé na aktuálním dění ve společnosti: srovnání osobních cílů by mělo informovat a podobnostech mezi oběma skupinami, podobnostech, které mohou být jedním ze základních stavebních kamenů pro rekongiliaci (pro narace o tom, co nás spojuje, ne o tom, v čem se lišíme).

Pro naše potřeby jsme z 18 cílů, které Kuzmanovićův a Petrovićův (2007) seznam⁸³ obsahuje, vybrali pouze 10 (viz Tabulka 10 a Příloha 1). Tyto cíle jsou operacionalizované jako způsoby života – jako krátké a výstižné výpovědi o určitém způsobu života.

---

⁸³ Autoři samozřejmě reflektují na inspiraci klasiky bádání o hodnotách, ať už je to Rokeach, Inglehartová či další.

Výsledky a interpretace

V Tabulce 20 vidíme výsledky vyjádření oblíbenosti jednotlivých způsobů života, tak jak bylo hodnoceno kosovskými Albánci a kosovskými Srby.

Tab. 20: Preferované způsoby života u mladých KA a KS⁸⁴.

Osobní cíle	KA Průměr	SD	+ pref. f / %	- pref. f / %	KS průměr	SD	+ pref. f / %	- pref. f / %
Materiální standard	4.45	.737	41/ 13.7	19/ 6.4	4.17	.978	32/16.0	16/ 8.0
Poznávání/ vědění	4.51	.804	28/ 9.4	26/ 8.7	4.08	.910	13/ 6.5	28/ 14.0
Víra/ náboženství	4.63	.728	48/ 16.1	14/ 4.7	4.36	.863	10/ 5.0	4/ 2.0
Moc ve společnosti	2.56	1.328	6/ 2.0	109/36.5	3.61	1.163	8/ 4.0	30/ 15.0
Altruismus	4.31	.868	28/ 9.4	12/ 4.0	4.18	.953	30/15.0	8/ 4.0
Láska/ rodina	4.80	.496	86/ 28.8	3/ 1.0	4.60	.777	57/28.5	4/ 2.0
Popularita	3.32	1.355	11/ 3.7	47/ 15.7	3.56	1.279	11/ 5.5	53/ 26.5
Nezávislost/ samostatnost	4.43	.900	17/ 5.7	4/ 1.3	4.29	.901	18/ 9.0	7/ 3.5
Angažování se ve společ.	4.03	.957	14/ 4.7	14/ 4.7	3.89	.955	5/ 2.5	19/ 9.5
Užívání si/ hédonizmus	3.46	1.267	15/ 5.0	46/ 15.4	3.92	1.063	16/ 8.0	28/ 14.0
Missing			5/ 1.7	5/ 1.7				1/ 0.5

Podívejme se nejprve na pozitivní preference, tedy, který způsob života by respondent volil, pokud by si mohl zvolit pouze jeden jediný.

U KA je nejčastěji (nejvíce respondentů by volilo tento způsob života) volena láska / rodina: nalezení člověka, se kterým je bude spojovat vzájemná láska a se kterým založí

⁸⁴ N (KA) = 299, N (KS) = 200

rodinu; následovaná vírou / náboženstvím: věřit v Boha a chovat se podle učení své víry, ve víře najít klid a jistotu; následuje materiální standard: mít takovou práci, která mi zajistí dost peněz na dobrý život; poznávání / vědění: snaha dozvědět se co nejvíce o člověku, o světě, o přírodě, atd.; altruismus: dělat něco, co je užitečné pro druhé lidi, pomáhat – a to třeba i za cenu vlastního odříkání – těm, kteří to potřebují, kteří jsou v nesnázích; nezávislost / samostatnost: zařídit si život tak, abych nebyl závislý/á na druhých, starat se jen o sebe, ne o problémy druhých; hédonismus: dobře se bavit a užívat všechny radosti života, vydělat si a peníze si užít; angažovanost ve společnosti: snažit se, i když budeme narážet na překážky a odpor, aby se zlepšovaly vztahy ve společnosti; popularita: být někým, koho lidé znají, ať už ve sportu, hudbě, zábavě, být někým, koho lidé zbožňují, kdo je v televizi; moc ve společnosti: mít ve společnosti nějakou vedoucí pozici, která mi dává moc, nemuset tedy poslouchat druhé, zatímco druzí musí poslouchat mě.

Na KS straně vidíme následující pořadí na základě pozitivních preferencí: láska / rodina ; materiální standard; altruismus; nezávislost / samostatnost; hédonismus; poznávání / vědění; popularita; víra / náboženství; moc ve společnosti; angažovanost ve společnosti.

Vidíme, že když respondenti musí volit jen jeden z cílů / způsobů života, pak jsou mezi oběma vzorky odlišnosti.

.

Když se podíváme na výsledky z pohledu toho, jaké hodnocení přiřazují jednotlivým cílům života, vidíme následující:

U respondentů obou skupin je láska a vytvoření rodiny to, co je jako způsob života hodně ceněno. Průměrné hodnocení u tohoto způsobu života je 4.80 u albánského a 4.60 u srbského vzorku.

Velmi vysoké hodnocení vidíme u obou etnických skupin u způsobu života, který je spojený s vírou, s hledáním spokojenosti a jistoty života ve víře, v rituálech víry, atd. Na KA straně je průměrné hodnocení 4.63. Na KS straně 4.36. (Když se však podíváme na pozitivní preference pro tento způsob života – viz výše - procenta jsou u obou vzorků poměrně rozdílná: pozitivní preference dává tomuto způsobu života 16.1 % KA, u KS vzorku je to pouhých 5 % respondentů).

Pokud si rozdělíme hodnocení způsobů života na ty, kde je hodnocení vyšší než 4, pak u KA se jedná ještě o: poznávání / vědění, materiální standard, nezávislost / samostatnost, altruismus a angažovanost ve společnosti. U KS pak o nezávislost / samostatnost, altruismus, materiální standard a poznávání / vědění.

Způsoby života, které jsou hodnoceny méně než 4 jsou u obou skupin společenská moc, popularita, užívání si – hédonistický způsob života. Pod úroveň hodnocení 4 se u KS dostává také angažovanost ve společnosti.

Ze způsobů života, na které se ptáme, jsou velmi zajímavé hodnocení a preference, které vidíme u společenské moci: průměrné hodnocení přiřazené tomuto způsobu života kosovskými Albánci je v porovnání s hodnocením ostatních způsobů života velmi nízké, pouhých 2.56. Tato přiřazená hodnota je jediná, kde se dostáváme pod hodnotu 3, a to jak v rámci vzorku KA, tak v rámci vzorku KS. Průměrné hodnocení kosovských Srbů u tohoto možného životního cíle, hodnocení toho, jak by se jim tento způsob života líbil či nelíbil, je 3.61. Jedná se o signifikantní rozdíl mezi oběma skupinami (T-test: $t = -9.416$, $p = .000$). Když se podíváme na nejvyšší a nejnižší preference (viz Tabulka 20), pak vidíme, že nejvyšší preferenci přiřazují tomuto způsobu života pouhá 2% KA a 4% KS respondentů, nejnižší preferenci však celých 36.5 % KA a 15 % KS. U KA se jedná a největší vyjádření ne-preferovanosti v rámci celého seznamu. U KS o v pořadí druhé nejvyšší vyjádření negativní preference.

Zajímavé je srovnání dat týkajících se hodnocení společenské moci jako způsobu života kosovskými Albánci a kosovskými Srby s daty srbských středoškoláků z výše zmíněné studie (Kuzmanović, Petrović, 2007): srbští středoškoláci ze Srbska přiřazovali tomuto životnímu cíli menší hodnoty než vidíme u každé z našich skupin a podstatně menší hodnoty než srbští středoškoláci z našeho kosovského vzorku; průměrné hodnocení tohoto způsobu života Srby ze Srbska bylo 2.35.

Ostatně podstatně nižší hodnoty vykazali srbští středoškoláci ze Srbska také u způsobu života, který je spojený s vírou (3.27), u společenské angažovanosti (2.98), ke které se ještě vrátíme, a u popularity (2.01). (Mírně nižší hodnoty vidíme i u altruismu (3.70) a u lásky a rodiny (4.46)). Zajímavé je, že de facto v žádném ze způsobů života není relativní

hodnocení způsobů života respondenty ze Srbska vyšší než u našich vzorků. Zdá se, že naši respondenti mají tendenci k vyhraněnějším výpovědím⁸⁵.

Mezi hodnocením společenské angažovanosti tak, jak uvádí KA a KS, není signifikantní rozdíl mezi skupinami, obě průměrné hodnoty jsou blízko 4, tedy přál/a bych si žít takovým způsobem života. Nicméně, co se týká přiřazených preferencí, ty jsou poměrně nízké (viz Tabulka 20).

Závěrem můžeme říci, že kromě hodnocení přiřazeného společenské moci (pořadí je však stejné u obou vzorků: společenská moc získává nejnižší hodnocení), jsou si naši respondenti z KA a KS vzorku poměrně hodně podobní v náhledu na životní cíle / na způsoby života. Nepřekvapí, že nejdůležitější je na obou stranách láska a rodina, víra, samostatnost a z užitných hodnot materiální standard, naopak nejméně jsou hodnocené popularita, hédonistický způsob života a společenská moc.

Co se týká pozitivních, stejně tak jako negativních preferencí, pak vidíme, že nelze mluvit o shodě, nicméně lze hovořit o podobnostech.

---

⁸⁵ Zdá se, že obecně naši respondenti volí i v jiných částech dotazníků odpovědi pokud možno mimo středový bod. Bylo by zajímavé to statisticky ověřit.

ZÁVĚR

Naše práce přináší výsledky na třech různých vzájemně propojených rovinách.

První rovina je spojena s procesem sběru dat:

Samotný fakt, že se nám podařilo paralelně sebrat psychologická data (navíc tohoto typu) u obou etnických skupin (KA a KS), je mimořádný. Veškeré psychologické výzkumy na Kosovu od posledního konfliktu před 14 lety byly zatím vždy omezené jen na jedno z obou hlavních/znepřátelených etnik; bariéra mezi etniky je pro místní kosovsko albánské či kosovsko srbské, popř. pro srbské (ze Srbska) výzkumníky těžce prostupná, nicméně – jak popsáno v naší práci - ani pro ne-Kosovana ji není snadné překonat.

Dotazníky jsme sebrali na poměrně velkém počtu respondentů: 499. V procesu sběru dat jsme svým způsobem vytvořili *imaginární dialog* mezi těmito 499 mladými lidmi a jejich představou "druhého", do které promítali svoje strachy a obrany, ale občas možná také svoje touhy, vztahující se k jinému způsobu soužití, než k tomu, který převládá. Jsme si vědomi toho, že tyto projekce do druhého byly negativně ovlivněné ne-harmonickým vztahem mezi oběma skupinami, tak jak ukazují některé studie, obvykle se však jedná o studie z nekonfliktního prostředí (Riketta, Sacramento, 2008). Pro mnohé z našich respondentů bylo vyplnění dotazníku jejich vůbec prvním "osobním kontaktem" s "druhým".

Druhá rovina jsou výsledky samotné:

Vidíme tendenci k *vytváření/udržování velkých etnických vzdáleností mezi KA a KS* vzájemně, větší ze strany KS směrem ke KA; zároveň vidíme složité předitivo vztahů k ostatním etnickým skupinám na Kosovu, tyto vztahy – zdá se – jsou zejména u enkláv ovlivněné snahou o udržení své identity a kulturního dědictví. Vidíme tendenci k *popření závazku ve vzájemných vztazích*, projevem tohoto popření je – domníváme se - kognitivní devalvace druhého při hodnocení (viz teorie: duplexová teorie nenávisti) markerů přechodu do dospělosti. Vidíme velkou relativní důležitost *kolektivní identity pro respondenty z enkláv a pro respondenty z Jižní Mitrovice*: tedy, oblasti, které jsou obklopené či na hranici kontaktu s "druhým" projevují potřebu k projevení separace své –

v daném kontextu vnímané jako – nedominantní/ohrožené skupiny, což je de facto strategie, která opět slouží k udržení své identity a kulturního dědictví (Berry, 2005).

Ukazuje se, že naše přemýšlení v kontextu kontaktní hypotézy (viz teorie) nebylo na místě: ve vztazích mezi KA a KS nebyly zatím naplněny základní podmínky pro kontaktní hypotézu.

A konečně, co se týká *osobních cílů* našich respondentů, vidíme mnohé podobnosti mezi KA a KS: právě tato data jsou těmi, která mohou být použita ke vzájemnému přiblížení mladých lidí z obou skupin.

Třetí rovina:

Vstoupit s našimi daty do rekonciliačního procesu, pokusit se vytvořit program, který by byl "ušit na míru" potřebám mladých v Kosovu, reflektoval by na jejich situaci a jejich vnímání "druhého", pomáhal by měnit socializační narace, pomáhal by *minimalizovat post-konfliktní socializace do pre-konfliktních a konfliktních kontextů*. Obecně: pokud k tomuto nedojde, pak teritorium Kosova zůstane i nadále – přes určité nesporné politické úspěchy mezinárodního společenství v tomto regionu – oblastí, kde nedostatečně "ošetřený" lidský faktor, kterému se nedostalo psychologického uzavření situace, bude i nadále přispívat k výrazné křehkosti jakékoli stability.

Literatura

Abell, J., Condor, S., Stevenson, C. (2006). "We are an island": Geographical Imagery in Accounts of Citizenship, Civil Society, and National Identity in Scotland and in England. *Political Psychology*, 27, 207 – 226.

Adrieu, K. (2010). Transitional Justice: A New Discipline in Human Rights, *Online Encyclopedia of Mass Violence*, In: [online], published on 18 January 2010, [cit. 2013-03-08], Dostupné z: <http://www.massviolence.org/Transitional-Justice-A-New-Discipline-in-Human-Rights>, ISSN 1961-9898

Allport, G.W. (1958). *The nature of prejudice* (abridged). Garden City, NY. Doubleday Anchor Books.

Arënlju, A. (2009). Suicide ideation and behavior of Kosovar Adolescents: Effect of negative life events, reported wellbeing, happiness, coping mechanisms and self-esteem. Unpublished disseration.

Barber, B.K. (2008). Contrasting portraits of war: Youths varied experience with political violence in Bosnia and Palestine. *International Journal of Behavioral Development*, 32, 298 – 309.

Bar-On, D. (2001). The Silence of Psychologists. *Political Psychology*, 22, 331 – 345.

Bar-Tal, D. (2001). Why Does Fear Override Hope in Societies Engulfed by Intractable Conflict, as It Does in the Israeli Society? *Political Psychology*, 22, 601 – 627.

Bar-Tal, D., Adwan, S. (2013). "Victims of our own narratives?" *Portrayal of the "Other" in Israeli and Paletinian School Books*. Study report. February 4, 2013. In: [online]. [cit. 2013-03-08]. Dostupné z: <http://israelipalestinianschoolbooks.blogspot.com/>

Bar-Tal, D., & Bennink, G. H. (2004) The nature of reconciliation as an outcome and as a process. In Y. Bar-Siman- Tov (Ed.). *From conflict resolution to reconciliation* (pp.11-38). Oxford: Oxford University Press.

Belsky, J. (2008). War, trauma and children's development: Observations from a modern evolutionary perspective. *International Journal of Behavioral Development*, 32, 260 – 271.

Berry, J.W.(2005). Acculturation: Living successfully in two cultures. *International Journal of Intercultural Relations*, 29, 697 – 712.

Biro, M. (2002). Etnocentrizam Srba u Srbiji pre i posle 5. oktobra, Etnički stereotipi – posebno izdanje 3. Beograd. *Nova srpska politička misao*, str. 57 – 62.

Botev, N. (1994). Where East Meets West: Ethnic Inter-marriage in Former Yugoslavia, 1962 – 1989. *American Sociological Review*, 59 (3): 461 – 480.

Bourdieu, P. (1986). *The Forms of Capital*. In: [online]. [cit. 2013-03-09]. Dostupné z: <http://www.marxist.org/reference/subject/philosophy/works/fr/bourdieu-forms-of-capital.htm>

Burema, L. (2012). Reconciliation in Kosovo: A Few Steps Taken, a Long Road Ahead. *Journal of Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 11 (4), 7 – 27.

Castano, E., Sacchi, S., Gries, P. H. (2003). The Perception of the Other in International Relations: Evidence for the Polarizing Effect of Entitativity. *Political Psychology*, 24 (3), 449 – 468.

Centre for the Study of Youth & Political Violence. University of Tennessee. Knoxville. In: [online]. [cit. 2010-07-05]. <http://youthviolence.tennessee.edu/director.html>

Chapman, J.W., Nicholls, J.G. (1976). Occupational identity status, occupational preference and field dependence in Maori and Pakeka boys. *Journal of Cross-Cultural psychology*, 7, 61 – 72.

Cheek, J.M., Tropp, L. (2002). AIQ-IV: The Aspects of Identity Questionnaire. In: [online]. [cit. 2010-06-09]. Dostupné z: <http://www.wellesley.edu/Psychology/Cheek/identity.html>

Citrin, J., Wong, C., Duff, B. (2001). The Meaning of American National Identity. In R. D. Ashmore, L. Jussim, D. Wilder (Eds.), *Social identity, intergroup conflict, and conflict reduction* (71 - 100). New York: Oxford University Press.

Crick, B. (1999). The presuppositions of citizenship education. *Journal of Philosophy of education*, 33, 337 – 352.

Coenders, M., Scheepers, P. (2003). The Effect of Education on Nationalism and Ethnic Exclusionism: An International Comparison. *Political Psychology*, 24, 2003.

Daxner, M. (2005). Is there a Kosovar identity? In M. Kelmendi, A. Desku (Eds.) *Who is Kosovar? Kosovar Identity (a debate)* (pp. 209 – 212). Prishtina: Twins.

Dekker, H., Malová, D., Hoogendoorn, S. (2003). Nationalism and its explanations. *Political Psychology*, 24, 345 – 376.

del Prado, A.M., Church, A.T., Katigbak, M.S., Miramontes, L.G., Whitty, M.T., Curtis, G.J., Vargas-Flores, J., Ibañez-Reyes, J., Ortiz, F.A., Reyes, J.A.S. (2007). Culture, method, and the content of self-concepts: Testing trait, individual-self-primacy, and cultural psychology perspectives. *Journal of Research in Personality*, 40:1119–1160. [PMC free article] [PubMed]

Demographic, Social and Reproductive Health Survey in Kosovo 2009 (February 2011). Statistical Office of Kosovo. In: [online]. [cit. 2013-02-10]. Dostupné z: <http://www.ks-gov.net/esk>

De Witte, H. (1999). "Everyday" racism in Belgium. An overview of the research and an interpretation of its link with education. In L. Hagendoorn, S. Nekuee, S. (Eds.), *Evaluation and racism: A cross-national inventory of positive effects of education on ethnic tolerance* (s47 – 74). Utrecht, Netherlands: ERCOMER/Utrecht University.

Dovidio, J.F., Gaertner, S.L. (1991). Changes in the expression and assessment of racial prejudice. In H. J. Knopke, R. J. Norrell, R. W. Rogers (Eds.), *Opening doors: perspectives on race relations in contemporary America* (pp. 119 – 148). Tuscaloosa, AL: University of Alabama Press.

Durkin, K. (1995). *Developmental Social Psychology: From Infancy to Old Age*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.

Druckman, D. (1994). Nationalism, patriotism, and group loyalty: A social psychological perspective. *Merston International Studies Review*, 38, 43 – 68.

Eagly, A. H., Chaiken, S. (1998). Attitude structure and function. In D. T. Gilbert, S. T. Fiske, G. Lindzey (Eds.), *Handbook of Social Psychology* (Vol.1, 269 – 322), New York: McGraw-Hill.

Eicher, V., Pratto, F., Wilhelm, P. (2013). Value Differentiation Between Enemies and Allies: Value Projection in National Images. *Political Psychology*, 34 (1), 127 – 144.

Enclave and Exclave. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001- [cit. 2013-02-02]. Dostupné z: http://en.wikipedia.org/wiki/Enclave_and_exclave#Ethnic_enclaves

Enkláva. In: *Wikipedie: otevřená encyklopedie* [online]. San Francisco (CA): [cit. 2013-02-02]. Dostupné z: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Enkl%C3%A1va>

Erikson, E.H. (1968). *Identity, Youth and Crisis*. New York – London: W.W. Norton & Company.

Flavell, J.H. (1974). The development of inferences about others. In Mitchel, T. (Ed.), *Understanding other persons*. Oxford: Basil Blackwell.

Flavell, J.H. (1977). *Cognitive Development*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall.

Gaertner, S.L., Dovidio, J.F. (1986). The aversive form of racism. In J. F. Dovidio, S. L. Gaertner (Eds.), *Prejudice, discrimination and racism* (61 – 89). Orlando, FL: Academic Press.

Galtung, J. (1985). Twenty-five years of peace research: Ten challenges and some responses. *Journal of Peace Research*, 22, 145 – 157.

Gashi, S. (2012). *Kosova 1912 – 2000: In the History Textbooks of Kosova, Albania and Serbia*. Kosovar Association for Human and Children's Rights (KAHCR) and Kosovo Education Centre (KEC).

Hakvoort, I., Oppenheimer, L. (1993). Children's and adolescent's conception of peace, war and strategies to attain peace: A Dutch case study. *Journal of Peace Research*, 30, 65-77.

Haste, H. (2004). Constructing the Citizen. *Political Psychology*, 25, 413- 439.

Heater, D. (1990). *Citizenship: The Civic Ideal in World History*. London: Longman.

Herrmann, R. K., Voss, J. F., Schooler, T. Y. E., & Ciarrochi, J. (1997). Images in international relations: An experimental test of cognitive schemata. *International Studies Quarterly*, 41, 403 – 433.

Huckfeldt, R., Sprague, J. (1995). *Citizens, Politics, and Social Communication*. New York: Cambridge University Press.

Ichilov, O. (2004). *Political Learning and Citizenship Education under Conflict: The political socialization of Israeli and Palestinian youngsters*. London – New York: Routledge.

Idrizi, A. (2013, 31.leden). Mbi herontjtë dhe viktimat. In: [online]. [cit. 2013-03-09]. Dostupné z: <http://www.gazetaexpress.com/?cid=1%2C883%2C102709>

Katz, I., Hass, R.G. (1988). Racial ambivalence and American value conflict: Correlational and priming studies on dual cognitive structures. *Journal of Personality and Social Psychology*, 55, 893 – 905.

Kelmendi, M., Desku, A. (Eds.) (2005). *Who is Kosovar? Kosovar Identity (a debate)*. Prishtina: Twins.

Kerestes, G. (2006). Children's aggressive and prosocial behavior in relation to war exposure: Testing the role of perceived parenting and child's gender. *International Journal of Behavioral Development*, 30, 227 – 239.

Kitwood, T. (1983). Self-conception among young British-Asian Muslims: confutation of a stereotype. In G. Blackwell (Ed.), *Threatened Identities*. Chichester: Wiley.

Kosić, A., Livi, S. (2012). A Study of Perceived Parental Communication and Propensity towards Reconciliation among Youth in Vukovar (Croatia). *Journal of Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 11 (4), 51 – 80.

Kosovo Human Development Report (2006). *Youth: A new generation for a new Kosovo*. UNDP Kosovo.

Kuzawa, G. (2005). Fetal Origins of Developmental Plasticity: Are Fetal Cues Reliable Predictors of Future Nutritional Environments? *American Journal of Human Biology*, 17, 5 – 21.

Kuzmanović, B., Petrović, N. (2007). Struktura preferencija ličnih i društvenih ciljeva srednjoškolaca. *Psihologija*, 40 (4), 567 – 585.

Lamott, F. (2005). Trauma as a political tool. *Critical Public Health*, 15:3, 219 – 228.

Le Goff, J-M., Giudici, F. (2009). *Transition to marriage in former Yugoslavia. Interethnic difference across cohorts*. In: [online] [cit. 2013-02-12] Dostupné z: <http://www.giovaniesocieta.unibo.it/paper/10a/legoff.pdf>

McConahay, J.B.(1986).Modern racism, ambivalence, and the Modern Racism Scale. In J. F. Dovidio, S. L. Gaertner (Eds.), *Prejudice, discrimination and racism* (91 – 125). Orlando, FL: Academic Press.

McGrattan C. (2012). Working through the past in Bosnia and Northern Ireland: Truth, Reconciliation and the Constraints of Consociationalism. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 11 (4), 103 – 126.

McLernon, F., Ferguson, N., Cairns, E. (1997). Comparison of Northern Irish Children's Attitudes to War and Peace Before and After the Paramilitary Ceasefires. *International Journal of Behavioral Development*, 20, 715 – 730.

McLernon, F., Cairns, E. (2006). Children's attitudes to war and peace: When a peace agreement means war. *International Journal of Behavioral Development*, 30, 272 – 279.

Nafisi, A. (2003). *Reading Lolita in Teheran*. New York. Random House.

Oppenheimer, L. (1978). The Development of the Processing of Social Perspectives: A Cognitive Model. *International Journal of Behavioral Development*, 1, 149 - 171.

Oppenheimer, L. (1996). War as a Institution, but what about Peace? Developmental perspectives. *International Journal of Behavioral Development*, 19, 201 – 218.

Orr, E., Sagi, S., Bar-On, D. (2000). Social Representations in Use: Israeli and Palestinian High School Students' Collective Coping and Defense. *Papers on Social Representations*, Volume 9, 2.1. – 2.20

Pettigrew, T.F. (1997). Generalized intergroup contact effects on prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23, 173 – 185.

Piaget, J., Inhelder, B. (1997). *Psychologie dítěte*. Praha: Portál.

Puhalo, S. (2009). *Etnička distanca i (auto)stereotipi građana Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Friedrich Ebert Stiftung.

Puhalo, S (2003). *Etnička distanca građana Republike Srpske i Federacije BiH prema narodima bivše SFRJ*. Banja Luka: Friedrich Ebert Stiftung.

Punamäki, R.-L. (2009). War, Military Violence, and Aggressive Development. Child, Family, and Social Preconditions. In B.Barber (Ed.), *Adolescents and War. How youth deal with political violence* (pp. 62 - 80). New York. Oxford University Press.

Riketta, M., Sacramento, C.A. (2008). They cooperate with us so they are like me: perceived intergroup relationship moderates projection from self to out-groups. *Group Processes and Intergroup Relations*, 11, 115 – 131.

Religion in Kosovo – International Crisis Group. In: [online] [cit. 2013-02-02]. Dostupné z: <http://www.crisisgroup.org/en/regions/europe/balkans/kosovo/105-religion-in-kosovo.aspx>

Sears, D.O. (1988). Symbolic racism. In P. A. Katz, D. A.Taylor (Eds.), *Eliminating racism: Profiles in controversy* (pp. 53 – 84). New York: Plenum Press.

Selman, R. L. (1976). Social-cognitive understanding: a guide to educational and clinical practice. In T. Lickona (Ed.), *Moral Development and Behavior: theory, research, and social issues*. New York: Holt.

Schöpflin, G. (2002). The Nature of Myth. Some Theoretical Aspects. In S. Schwandner-Sievers, Bernd J. Fischer (Eds.), *Albanian Identities, Myth and History* (pp. 26 – 30). London: Hurst & Company.

Schützenberger, A.A.(2007). Transgenerational analysis and psychodrama. Applying and extending Moreno's concept of the co-unconscious and the social atom to transgenerational links. In C. Baim, J. Burmeister, M.Maciel (Eds.), *Psychodrama: Advances in Theory and Practice* (pp.155 – 174), London – New York: Routledge

Schützenberger, A.A. (1998). *The Ancestor Syndrome. Transgenerational psychotherapy and the hidden links in the family tree*. London -New York: Routledge.

Schwandner-Sievers, S. (2002). Narratives of Power: Capacities of Myth in Albania. In S. Schwandner-Sievers, Bernd J.Fischer (Eds.), *Albanian Identities, Myth and History* (pp. 3 – 25). London: Hurst & Company.

Slone, M. (2009). Growing up in Israel: Lessons on Understanding the Effects of Political Violence on Children. In B.Barber (Ed.), *Adolescents and War. How youth deal with political violence* (pp. 81 - 104). New York. Oxford University Press.

Staub, E. (2006). Reconciliation after genocide, mass killing or intractable conflict: understanding the roots of violence, pszchological recovery and steps toward a general theory. *Political Psychology*, 27 (6), 867 – 895.

Staub, E. (2005). The origins and evaluation of hate, with notes and prevention. In R.J. Sternberg (Ed.), *The Psychology of Hate* (pp. 51 – 66) Washington, DC: American Psychological Association.

Strenberg, R. J., Stenberg, K. (2008). *The Nature of Hate*. New York. Cambridge University Press.

Sternberg (2003). Duplex theory of hate: development and application to terrorism, masacres, and genocide. *Reviw of general psychology*, 7(3), p. 299 – 328.

Tajfel, H. (1982). Introduction. In H.Tajfel (Ed.), *Social Identity and Intergroup Relations*. (pp.1 – 14). New York. Cambridge University Press.

Teorie tzv. Hajnalovy linie. In: [online] [cit. 2013-02-12]. Dostupné z: http://demprechod.euweb.cz/3_1_hajnal.htm

Tesař, F. (2007). *Etnické konflikty*. Praha. Portál.

Tzuriel, D., Klein, M.M. (1977). Ego identity: effects of ethnocentrism, ethnic identification, and cognitive complexity in Israeli, Oriental and Western ethnic groups. *Psychological Reports*, 40, 1099 – 101.

UN (2004, August 23). *Report of the Secretary-General on the Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and PostConflict Societies*. UN Doc. S/2004/616, p. 4.

Unlikely match up: Albanian women wed Serbs/Fox News. In: [online] [cit. 2013-02-12]. Dostupné z <http://www.foxnews.com/world/2011/08/18/unlikely-matchup-albanian-women-wed-serbs/>

Volkan, V.D. (2004). *Chosen trauma, the political ideology of entitlement and violence*. In: [online]. [cit. 2013-03-09]. Dostupné z: <http://vamikvolkan.com/Chosen-Trauma%2C-the-Political-Ideology-of-Entitlement-and-Violence.php>

Van Ijzendoorn, M.H., (1995). Associations between adult attachment representations and parent-child attachment, parental responsiveness and clinical status: A meta analysis on the predictive validity of the Adult Attachment Interview, *Psychological Bulletin*, 117, 387 – 403.

Vickers, M. (1998). *Between Serb and Albanian: A History of Kosovo*. New York: Columbia University Press.

Weine, S., Klebic, A., Celik, A., Bicic, M. (2009). Tasting the World: Life after Wartime for Bosnian Teens in Chicago. In B.Barber (Ed.), *Adolescents and War. How youth deal with political violence* (pp. 255 – 280). New York. Oxford University Press.

Winnicott, D. (1965). *The Maturation Process and the Facilitating Environment. Studies in the Theory of Emotional Development*. London. Karnac Books.

Young, A. (2000). *Women who become men. Albanian Sworn Virgins*. Oxford – New York: Berg.

Hambleton, R. K. (2001). The Next Generation of the ITC Test Translation and Adaptation Guidelines. *European Journal of Psychological Assessment*, Vol.17, No.3, Hogrefe & Huber Publishers. český překlad: In: [online]. [cit. 2013-03-09]. Dostupné z: <http://www.psychodiagnostika.cz/index.php?akce=smernice2>

Příloha 1

VŠEOBECNÝ DOTAZNÍK / PRACOVNÍ PŘEKLAD⁸⁶

Tento dotazník je součástí studie, která je prováděna mezi mladými lidmi v Kosovu. Vy jste byl vybrán jako představitel těch, kterých se chceme ptát. Zajímají nás názory mladých lidí na různá témata, podobnosti a rozdíly v jejich názoru na různé věci. Starší lidé předpokládají, že už dopředu vědí, co si mladí lidé myslí, a tak se jich ani neptají. Právě proto jsme připravili tento dotazník, abychom se dozvěděli, co si opravdu myslíte a co opravdu cítíte.

Mějte na zřeteli, že toto není test znalostí, *neexistují správné či chybné odpovědi* na dané otázky. Nejlepší odpovědí je ta, která vyjadřuje, *co si vy myslíte a co vy cítíte*. Buďte svobodnými, a právě tak odpovídejte na dané otázky. Výzkum je anonymní, není třeba, abyste se podepisovali. Výsledky poslouží k vědecké analýze.

Prosíme Vás, abyste odpověděli na všechny dané dotazy. Snažte se vyplnit dotazník relativně rychle, pozorně čtěte, ale nezdržujte se příliš u jednotlivých dotazů. Výsledky tohoto výzkumu závisí na tom, jak upřímně odpovíte na naše dotazy. Doufáme, že i pro Vás bude zajímavé na otázky odpovídat.

Děkujeme za spolupráci.

Na začátek několik obvyklých dotazů:

1. Jakého jsi pohlaví (zakroužkuj): a) mužského   b) ženského
2. Kolik máš let? _____
3. Kde bydlíš? _____ Enkláva / okolí enklávy: ano – ne (zakroužkuj)
4. Jaké vzdělání mají tvoji rodiče? (zakroužkuj)

OTEC

- a) méně než 4 třídy základní školy
- b) 4 třídy základní školy
- c) 8 tříd základní školy
- d) střední školu
- e) vyšší školu
- f) fakultu, vysokou školu

MATKA

- a) méně než 4 třídy základní školy
- b) 4 třídy základní školy
- c) 8 tříd základní školy
- d) střední školu
- e) vyšší školu
- f) fakultu, vysokou školu

5. Kolik členů, včetně tebe, má tvoje rodina (všichni členové, kteří žijí společně)? _____

---

⁸⁶ Grafická podoba dotazníků byla v konečné podobě mírně odlišná.

6. S kým žiješ (zakroužkuj vše, co pro tebe platí)?
- a) s rodiči
  - b) s babičkou a s dědou
  - c) se strýci z otcovy strany/se strýci z matčiny strany
  - d) s vlastními bratry/ sestrama
  - e) ostatní (doplň)....

Nyní následuje řada tvrzení, se kterými různí lidé více či méně souhlasí. Prosíme Vás, na lince vedle každého z daných tvrzení napište číslo, které vyjadřuje, do jaké míry vy osobně souhlasíte či nesouhlasíte s daným tvrzením:

- 1- naprosto nesouhlasím**
- 2- v podstatě nesouhlasím**
- 3- jsem nerozhodnutý/á**
- 4- v podstatě souhlasím**
- 5- zcela souhlasím**

SES ⁸⁷

1. Obecně řečeno jsem sám/a se sebou spokojen/a. _____
2. Přál/a bych si mít více úcty sám/a k sobě. _____
3. Mám pocit, že nemám moc toho, na co bych mohl/a být hrdý. _____
4. Jsem schopný/á dělat a plnit úkoly stejně úspěšně jako většina lidí. _____
5. Cítím, že jsem stejně schopný/á jako většina ostatních lidí. _____
6. Cítím, že mám méně cenných vlastností. _____
7. Stále víc docházím k poznání, že za moc nestojím. _____
8. Myslím, že mám stejnou hodnotu jako ostatní lidé. _____
9. Čas od času se cítím naprosto neužitečně. _____
10. Občas přemýšlím, že za nic nestojím / že nemám žádnou cenu. _____

OPS

1. To nejdůležitější, co se musí děti ve škole naučit, je milovat svůj národ. _____
2. Vždycky je třeba být ostražitý vůči ostatním národům, a to i tehdy, pokud jsou našimi přáteli. _____
3. Pro každý národ je důležité, aby byl otevřený vůči světu a vůči vlivu ostatních kultur. _____
4. Otevřenost vůči světu přináší každému národu více škody než užitku. _____
5. Je lépe být občanem světa než přináležet k určitému národu. _____
6. Lidstvo si musí dát za cíl, aby se přestalo dělit na národy. _____
7. Vždycky je třeba být opatrný s neznámými lidmi a s novými ideami, kdoví co všechno mohou přinést. _____

---

⁸⁷ SES – sebehodnocení, OPS – otevřenost vůči světu, AUT – autoritářství, KON – konformismus, RAP – rovnost pohlaví, OAK – osobní / individuální aktivita, DAK – společenská aktivita

AUT

1. Poslušnost a respektování autorit jsou ty nejdůležitější ctnosti, kterým se děti musí naučit. _____
2. V každé společnosti musí být vůdce, kterému lidé plně věří a jehož rozhodnutí bez řeči splní. _____
3. Pokud se někdo dotkne naší cti / pokud někdo poškodí naši čest, tak musí být přísně potrestán. _____
4. To, co mladí potřebují nejvíce, je přísná disciplína a připravenost k plnění úkolů, které před ně klade rodina a které před ně kladou authority společnosti. _____
5. Když mladí dospějí, tak musí zapomenout na rebelující ideje a musí se zklidnit. _____
6. K tomu, aby skupina byla úspěšná, je nejdůležitější najít energického, přísného a spravedlivého vůdce, kterého budou všichni ctít a poslouchat. _____

KON

1. Snažím se, abych se co nejméně lišil/a od ostatních lidí. _____
2. Nelíbí se mi lidé, kteří vyčnívají ze skupiny a chovají se jinak než ostatní. _____
3. Člověk udělá nejméně chyb, pokud za všech okolností dělá to, co dělá většina. _____
4. Není třeba stavět se proti okolí, a to ani tehdy, když si myslíme, že máme pravdu. _____
5. Co se týče velkých problémů společnosti, pro člověka je nejlepší, pokud je zticha a počká si, ať vidí, co si myslí ostatní. _____
6. Vždycky je třeba chovat se tak, jak od nás očekává naše okolí. _____

RAP

1. Společenská dělba práce na mužské a ženské je zcela přirozená. _____
2. Pokud má manžel dobrý plat, pak by žena měla zůstat v domácnosti, aby - tak jak se má - pečovala o děti. _____
3. Žena by měla docílit vedoucí pozice pouze tehdy, pokud není vhodný mužský kandidát. _____
4. Při nákupu důležitých věcí (např. auta), je to muž, kdo by měl mít konečné slovo v rozhodování. _____
5. Nevěra ženy je těžší „hřích“ než nevěra muže. _____
6. Ženy nemohou být úspěšnými vědci, jako jsou muži. _____

OAK

1. Nesnažím se docílit v životě mnoho, protože život může být krásný i bez větších ambicí. _____
2. Myslím si, že lidé, kteří nechají věci volně se vyvinout samy od sebe, jsou šťastnější než ti, kteří stále trvají na tom, že něco změní a usměrní. _____
3. Jsem člověk, který nedokáže dlouho odpočívat a ničím se nezabývat, nic nedělat. _____
4. Mám rád/a klidný a neokázalý život, který ode mne nevyžaduje, abych se příliš znepokojoval a snažil. _____

- Miluji bojovnost a přitahují mne situace, ve kterých musím být předvídavý a asertivní. _____
- Snažím se klást sám sobě vyšší požadavky a cíle než jsou ty, které ode mne očekávají ostatní. _____

DAK

- Raději nechám druhé, aby řešili problémy společnosti, a já sám se zabývám něčím jiným. _____
- Bylo by pro mě velmi těžké, pokud bych neměl možnost diskutovat o různých společenských problémech. _____
- Rád bych přijal závazky, ze kterých by plynula povinnost zabývat se hlubšími společenskými otázkami. _____
- Nechtěl bych řešit komplikované problémy společnosti, nechtěl bych narovnávat „křivé Driny“⁸⁸ ve společnosti. _____
- Vážím si lidí, které více zajímá jejich rodina a další věci, než aby se zabývali otázkami společnosti. _____
- Rád bych se angažoval v řešení problémů tohoto našeho prostředí, problémů, které od člověka vyžadují veřejné vystupování a účast v diskuzi. _____

ZPŮSOBY ŽIVOTA

V této části jsou popsány některé z možných způsobů jak prožít život. Zajímá nás, jak se Tobě osobně každý z těchto způsobů života líbí. Jinak řečeno, pokud by sis mohl/a vybrat, jak moc by sis přál/a žít každým z jednotlivých způsobů života, které jsou tady popsány (zaškrtni).

- Zabývat se nějakým dobře placeným zaměstnáním, které mi přinese spoustu peněz a plné materiální zabezpečení. Zajistit si bohatý a pohodlný život.

velmi přál/a	bych si	přál/a bych si	nejsem rozhodnutý/á	nepřál/a bych si	vůbec bych si nepřál/a
-----------------	------------	----------------	------------------------	------------------	------------------------------

- Zabývat se výzkumy, objevovat a vynalézat nové. Získat co nejvíce vědomostí. Neustále se dozvídat nové věci o světě, přírodě a člověku.

velmi přál/a	bych si	přál/a bych si	nejsem rozhodnutý/á	nepřál/a bych si	vůbec bych si nepřál/a
-----------------	------------	----------------	------------------------	------------------	------------------------------

- Věřit v Boha a žít v souladu s učením své víry. V náboženství najít klid a jistotu života. Být dobrý věřící, ctít náboženské svátky a náboženské zvyky.

velmi přál/a	bych si	přál/a bych si	nejsem rozhodnutý/á	nepřál/a bych si	vůbec bych si nepřál/a
-----------------	------------	----------------	------------------------	------------------	------------------------------

⁸⁸ Řeka Drina je řeka s mnoha zákrutami. “Narovnat křivé Driny” znamená snažit se změnit něco, co změnit nejde. Do albánštiny bylo toto přeloženo jako “chtít po hoře, aby byla rovná”.

4. Získat nějaké vedoucí postavení ve společnosti. Mít velkou moc, abych nemusel/a poslouchat druhé, ale aby druzí poslouchali mne.

velmi přál/a	bych si	přál/a bych si	nejsem rozhodnutý/á	nepřál/a bych si	vůbec nepřál/a
-----------------	------------	----------------	------------------------	------------------	-------------------

5. Zabývat se něčím, co je užitečné pro ostatní. Pomáhat lidem v neštěstí či ohroženým lidem, a to i za cenu vlastního odříkání.

velmi přál/a	bych si	přál/a bych si	nejsem rozhodnutý/á	nepřál/a bych si	vůbec nepřál/a
-----------------	------------	----------------	------------------------	------------------	-------------------

6. Poznat člověka, kterého budeš milovat a který bude milovat tebe, společně založit rodinu a plně se jí věnovat. Najít smysl života v rodině.

velmi přál/a	bych si	přál/a bych si	nejsem rozhodnutý/á	nepřál/a bych si	vůbec nepřál/a
-----------------	------------	----------------	------------------------	------------------	-------------------

7. Stát se populárním, být známý ve sportu, hudbě či zábavě. Často se objevovat v televizi či v novinách, mít spoustu obdivovatelů.

velmi přál/a	bych si	přál/a bych si	nejsem rozhodnutý/á	nepřál/a bych si	vůbec nepřál/a
-----------------	------------	----------------	------------------------	------------------	-------------------

8. Zařídit si život tak, abych nebyl/a závislý/á na druhých a nemusel/a se zabývat cizími starostmi. Starat se především sám o sebe a své dobré bidlo.

velmi přál/a	bych si	přál/a bych si	nejsem rozhodnutý/á	nepřál/a bych si	vůbec nepřál/a
-----------------	------------	----------------	------------------------	------------------	-------------------

9. Vytrvale se snažit o vytváření lepších a spravedlivějších poměrů ve svém okolí a ve společnosti. Bojovat za velké cíle a ideje, a to i tehdy, když se setkáváme s překážkami kolem sebe.

velmi přál/a	bych si	přál/a bych si	nejsem rozhodnutý/á	nepřál/a bych si	vůbec nepřál/a
-----------------	------------	----------------	------------------------	------------------	-------------------

10. Prožít život co nejbezstarostněji a nejveseleji. Dobře se bavit, co nejvíce si užívat potěšení, která nám život nabízí. Vydělané peníze příliš nešetřit, ale utrácet je za zábavu a rozptýlení.

velmi přál/a	bych si	přál/a bych si	nejsem rozhodnutý/á	nepřál/a bych si	vůbec nepřál/a
-----------------	------------	----------------	------------------------	------------------	-------------------

Nyní si znovu pečlivě pročtete všechny popisy způsobů života a vyberte z nich ten, kterým byste, pokud byste si mohli vybrat, žili nejraději, a pak ten, kterým byste žili nejméně rádi.

Nejraději bych žil způsobem, který je popsán pod číslem _____, a nejméně rád bych žil způsobem, který je popsán pod číslem _____.

LIDÉ SE LIŠÍ V TOM, CO OČEKÁVAJÍ OD SVÉHO POVOLÁNÍ, a zejména v tom, jaký VÝZNAM přiřkládají svým jednotlivým očekáváním. Do jaké míry jsou pro tebe osobně významná a důležitá následující OČEKÁVÁNÍ VE VZTAHU K TVÉ PROFESI⁸⁹?

Vedle každého očekávání je čára, na kterou napište číslo od 1 do 5. Význam těchto čísel je následující:

Toto očekávání:

1 – není pro mě ani trochu důležité

2 – je pro mě málo důležité

3 – je pro mě průměrně důležité

4 – je pro mě dosti důležité

5 – je pro mě velmi důležité

1. Že jsem si jist/a, že získám místo, které mi umožní normální a slušný život. _____
2. Že mi umožňuje velký výdělek, takže si mohu koupit i ty nejnákladnější věci, pokud si je přeju. _____
3. Že vykonávám příjemná zaměstnání, nevyžadující velké úsilí, odpovědnost, a která nenesou příliš nebezpečná. _____
4. Že dělám důležitá rozhodnutí, že budu vlivná a důležitá osobnost. _____
5. Že se objevuji na veřejnosti, v novinách, televizi, poskytuji rozhovory, budu známý/á a populární. _____
6. Že jsem samostatný/á v práci, že se samostatně rozhoduji, že nejsem závislý/á na rozhodnutích a způsobu práce druhých lidí. _____
7. Že se prací, kterou dělám, stále zdokonaluji, že se moje schopnosti a znalosti stále rozšiřují. _____
8. Že pracuji s lidmi, kteří si jeden druhého váží, že všichni pracujeme společně a ve shodě, že spolupracujeme. _____
9. Že dělám a vytvářím konkrétní věci, které jsou lidem užitečné, potřebné a prospěšné. _____
10. Že pomáhám lidem v nesnázích, že jim dělám dobro, a to i za cenu velkého úsilí a sebeodříkání. _____
11. Že hledám/zkoumám, objevuji nové informace/znalosti, že jsem v samotném středu bádání a inovátorství. _____

---

⁸⁹ Včestně by očekávání dávala víc smysl v budoucím čase, nicméně tento překlad je o tom, jak to je v srbštině a albánštině.

12. Že přispívám k vytváření lepší společnosti, vymýcení zaostalosti, bídy a zla, že se bji za spravedlivé cíle i tehdy, když nejsou lehce dosažitelné. _____

Mezi všemi výše uvedenými očekáváními, které jsi právě oznámkoval/a podle toho, jaký jim připisuješ význam, vyber nyní tři, která podle tvého názoru nejlépe vystihují, co bys rád/a docílil/a ve svém budoucím povolání. Vepiš do linek čísla, pod kterými jsou tato očekávání výše uvedena.

1. _____
2. _____
3. _____

Jaký je tvůj vztah k religioznosti (zakroužkuj odpověď, která ti nejvíc vyhovuje):

- a) Jsem přesvědčený/á věřící a přijímám veškeré učení své víry a chovám se podle nich.
- b) Jsem nábožensky založený/á, ale nepřijímám všechny požadavky své víry.
- c) Vím mnoho o těchto otázkách, ale nejsem si jist/a, zda věřím v Boha či ne.
- d) Otázky náboženství mě vůbec nezajímají.
- e) Nejsem nábožensky založený, ale nemám nic proti náboženství.
- f) Nejsem nábožensky založený a jsem velikým nepřítelem náboženství.

Na linku vedle následujících tvrzení je opět třeba napsat příslušné číslo:

- 1- naprosto nesouhlasím**
- 2- v podstatě nesouhlasím**
- 3- nerozhodnutý/á**
- 4- v podstatě souhlasím**
- 5- zcela souhlasím**

- 1. Lidé jsou krutí a příliš jim nevěřím. _____
- 2. V rozhodujícím okamžiku se lidé vždycky otočí zády. _____
- 3. Většina lidí si myslí jedno, říká druhé a dělá třetí. _____
- 4. S lidmi nikdy nevíš na čem jseš / co můžeš očekávat. _____
- 5. Nikdy není možné spolehnout se na druhé lidi. _____
- 6. Od lidí můžeš čekat jen nepříjemná překvapení. _____
- 7. V dnešní době poctivci vymírají. _____
- 8. Heslo dneška je „přizpůsob se“. _____
- 9. Aby v dnešní době člověk uspěl, musí využívat nepovolené/zakázané prostředky. _____
- 10. Nestojí za to promrhat život kvůli morálním ohledům. _____
- 11. Dobrák a hlupák – dva rodní bratři. _____
- 12. V dnešní době se úspěch omezuje jen na jedno: „Nezáleží na tom, jakou máš hodnotu jako člověk, ale kolik vyděláváš.“ _____

13. V mnoha případech je to osud, který určuje, co se mi přihodí. _____
14. Životem dobře proplovají lidé, kteří k tomu jsou předurčení. _____
15. Není nutné zbytečně příliš plánovat, protože to, co se mi děje, je jen výsledkem štěstí či smůly. _____
16. Co se má stát, to se stane. _____

A. Jak moc je pro tebe osobně důležitá příslušnost ke každé z uvedených skupin (napíš odpovídající číslo):

1 – vůbec pro mě není důležitá, 2 – je pro mě málo důležitá, 3 – je pro mě průměrně důležitá, 4 – je pro mě dost důležitá, 5 – je pro mě velmi důležitá

- a) vlastní národ _____
b) spolužáci ve škole či kolegové v zaměstnání _____
c) vrstevníci _____
d) rodina _____
e) náboženská skupina _____
f) sjednocená Evropa _____

B. Jak moc v tobě následující situace a možnosti vyvolávají znepokojení a strach z budoucnosti:

1 – vůbec mi to nedělá starost, 2 – trochu mi to dělá starost, 3- průměrně mi to dělá starost, 4 – dost mi to dělá starost, 5 – dělá mi to velkou starost

- a) že nenajdu práci _____
b) že nebudu mít kde bydlet _____
c) že se nakazím HIV _____
d) chudoba _____
e) válka _____
f) sexuální zneužívání _____
g) diskriminace na základě náležení k mému národu _____

C. Do jaké míry věříš následujícím lidem a institucím:

1 – ani trochu, 2 – trochu, 3 – průměrně/ středně, 4 – dost jim věřím, 5 – zcela jim věřím

- a) rodičům _____
b) učitelům či profesorům _____
c) kamarádům ze školy _____
d) přátelům _____
e) kněžím a Církvi _____
f) politickým stranám _____
g) televizi – médiím _____

D. Jak často se ve svém volném čase věnuješ následujícím aktivitám:

1 – nikdy, 2 – zřídka/vyjímečně, 3 – občas, někdy, tu a tam, 4 – často, 5 – každý den či téměř každý den

- a) sleduju televizi _____
- b) jdu do kina _____
- c) hraju hry nebo pracuju na počítači _____
- d) jdu do kavárny/baru, hospody, na diskotéku _____
- e) sportuju _____
- f) čtu knížky _____
- g) mám schůzku se svou dívkou / chlapcem _____
- h) něco jiného, co děláš každý den _____

E. Kolik jsi měl let, když se ti staly následující věci, popř. v kolika letech předpokládáš, že se ti stanou (napiš věk):

- a) první sexuální zkušenost _____
- b) první vydělané peníze na život _____
- c) ukončení studia _____
- d) první diskotéka _____
- e) odstěhování se od rodičů _____
- f) společný život s partnerem _____
- g) založení rodiny _____
- h) narození prvního dítěte _____

F. Kterých charakteristik si ceníš u přátel a bereš je v úvahu, když uzavíráš přátelství:

1 – tohle pro mě není vůbec důležité, 2 – je to trochu důležité, 3 – průměrně důležité, 4 – dost si cením, 5 – velmi si cením

- a) politická přesvědčení _____
- b) úroveň vzdělání _____
- c) podobné zájmy _____
- d) materiální situace/stav _____
- e) národnost _____
- f) chápání života _____
- g) náboženství/náboženská příslušnost _____
- h) morální ctnosti _____

G. Jak moc tě zajímají následující věci:

1 – vůbec mě to nezajímá, 2 – málo mě to zajímá, 3 – průměrně mě to zajímá, 4 – dost mě to zajímá, 5 – velmi mě to zajímá

- a) studium a vzdělání _____
- b) sport a sportovní události _____
- c) zábava, chození ven _____

- d) věda _____
- e) kultura a umění _____
- f) náboženství _____
- g) politika _____
- h) historie a osud svého národa _____
- i) rodinný život a děti _____
- j) sexualita a láska _____

H. Jaké jsou, podle tvého názoru, největší problémy mladých lidí, se kterými se stýkáš nebo přátelíš (zakroužkuj vše,co platí):

- a) nezaměstnanost
- b) drogy
- c) osamělost
- d) problémy spojené se školou
- e) střety se starší generací
- f) nedostatek peněz
- g) něco jiného (doplň) _____

I. Máš přátele Albánce / Srby⁹⁰? (zakroužkuj)

- a) ne, ani jednoho
- b) ano, 1 – 2
- c) 3 – 5
- d) ano, mnoho

J. Co si myslíš, že je pro každou společnost nejdůležitější (zakroužkuj):

- a) svoboda
- b) rovnost

Tabulka:

V následující tabulce jsou na její levé straně zmíněné některé národy a další skupiny obyvatel a v horním řádku možné vztahy, do kterých s nimi můžete vstoupit. Prosíme tě, abys u každého národa napsal, zda by jsi přistoupil na každý jednotlivý z těchto zmíněných vztahů či ne. Pokud souhlasíš, napiš '+', pokud s tímto vztahem nesouhlasíš, napiš '-', pokud jsi nerozhodnut, napiš '?'. Prosíme tě, abys vyplnil všechna okénka v tabulce!

	At' stále/per manentně žijí v mojí zemi	At' žijeme ve stejné ulici	At' společně pracujeme	At' jsme přátelé	At' si vezme mého příbuzného /příbuznou	At' si já vezmu jeho/ji
--	--	----------------------------------	---------------------------	---------------------	---	-------------------------------

⁹⁰ Albánců se ptáme na Srby a Srbů se ptáme na Albánce.

Kosovští Srbové						
Kosovští Albánci						
Bosenští muslimové						
Goranci						
Romové a Askhali						
Turci						

Příloha 2

DOTAZNÍK B / PRACOVNÍ PŘEKLAD

OPS

8. To nejdůležitější, co se musí děti ve škole naučit, je milovat svůj národ. _____
9. Vždycky je třeba být ostražitý vůči ostatním národům, a to i tehdy, pokud jsou našimi přáteli. _____
10. Pro každý národ je důležité, aby byl otevřený vůči světu a vůči vlivu ostatních kultur. _____
11. Otevřenost vůči světu přináší každému národu více škody než užitku. _____
12. Je lépe být občanem světa než přináležet k určitému národu. _____
13. Lidstvo si musí dát za cíl, aby se přestalo dělit na národy. _____
14. Vždycky je třeba být opatrný s neznámými lidmi a s novými ideami, kdoví co všechno mohou přinést. _____

AUT

7. Poslušnost a respektování autorit jsou ty nejdůležitější ctnosti, kterým se děti musí naučit. _____
8. V každé společnosti musí být vůdce, kterému lidé plně věří a jehož rozhodnutí bez řeči splní. _____
9. Pokud se někdo dotkne naší cti / pokud někdo poškodí naši čest, tak musí být přísně potrestán. _____
10. To, co mladí potřebují nejvíce, je přísná disciplína a připravenost k plnění úkolů, které před ně klade rodina a které před ně kladou autority společnosti. _____
11. Když mladí dospějí, tak musí zapomenout na rebelující ideje a musí se zklidnit. _____
12. K tomu, aby skupina byla úspěšná, je nejdůležitější najít energického, přísného a spravedlivého vůdce, kterého budou všichni ctít a poslouchat. _____

Jak si myslíš, že by průměrný Albánec / průměrný Srb tvého věku odpověděl na následující dotazy?

A. Jak moc je pro průměrného Albánce / Srba tvého věku důležitá přináležitost ke každé z uvedených skupin (napiš odpovídající číslo):

1 – vůbec pro něj/ni není důležitá, 2 – je pro něj/ni málo důležitá, 3 – je pro něj/ni průměrně důležitá, 4 – je pro něj/ni dost důležitá, 5 – je pro něj/ni velmi důležitá

- g) vlastní národ
- h) spolužáci ve škole či kolegové v zaměstnání
- i) vrstevníci
- j) rodina
- k) náboženská skupina
- l) sjednocená Evropa

B. Jak moc následující situace a možnosti vyvolávají u průměrného Albánce / průměrného Srba tvého věku znepokojení a strach z budoucnosti.

1 – vůbec mu/jí to nedělá starost, 2 – trochu mu/jí to dělá starost, 3- průměrně mu/jí to dělá starost, 4 – dost mu/jí to dělá starost, 5 – dělá mu/jí to velkou starost

- h) že nenajde práci
- i) že nebude mít kde bydlet
- j) že se nakazí HIV
- k) chudoba
- l) válka
- m) sexuální zneužívání
- n) diskriminace na základě náležení ke svému národu

C. Do jaké míry věří průměrný Albánec / průměrný Srb tvého věku následujícím lidem a institucím:

1 – ani trochu, 2 – trochu, 3 – průměrně, 4 – dost jim věří, 5 – zcela jim věří

- h) rodičům
- i) učitelům či profesorům
- j) kamarádům ze školy
- k) přátelům
- l) kněžím a Církvi
- m) politickým stranám
- n) televizi – médiím

D. Jak často se průměrný Albánec / průměrný Srb tvého věku věnuje ve svém volném čase následujícím aktivitám:

1 – nikdy, 2 – zřídka/vyjímečně, 3 – občas, někdy, tu a tam, 4 – často, 5 – každý den či téměř každý den

- i) sleduje televizi
- j) jde do kina
- k) hraje hry nebo pracuje na počítači
- l) jde do kavárny baru, hospody, na diskotéku
- m) sportuje
- n) čte knížky
- o) jde na schůzku se svou dívkou / chlapcem
- p) něco jiného, co dělá každý den

E. V kolika letech se, podle tvého názoru, stanou průměrnému Albánci / průměrnému Srbovi tvého věku následující věci (napiš věk):

- i) první sexuální zkušenost
- j) první vzdělané peníze v životě

- k) ukončení studia
- l) první diskotéka
- m) odstěhování se od rodičů
- n) společný život s partnerem
- o) založení rodiny
- p) narození prvního dítěte

F. Kterých charakteristik si průměrný Albánec / průměrný Srb tvého věku cení u přátel a bere je v úvahu, když uzavírá přátelství:

1 – tohle pro něj/ni není vůbec důležité, 2 – je to trochu důležité, 3 – průměrně důležité, 4 – dost si cení, 5 – velmi si cení

- i) politická přesvědčení
- j) úroveň vzdělání
- k) podobné zájmy
- l) materiální situace/stav
- m) národnost
- n) chápání života
- o) náboženství/náboženská příslušnost
- p) morální ctnosti

G. Jak moc průměrného Albánce / průměrného Srba tvého věku zajímají následující věci:

1 – vůbec ho/ji to nezajímá, 2 – málo ho/ji to zajímá, 3 – průměrně ho/ji to zajímá, 4 – dost ho/ji to zajímá, 5 – velmi ho/ji to zajímá

- k) studium a vzdělání
- l) sport a sportovní události
- m) zábava, chození ven
- n) věda
- o) kultura a umění
- p) náboženství
- q) politika
- r) historie a osud svého národa
- s) rodinný život a děti
- t) sexualita a láska

H. Jaké jsou, podle názoru průměrného Albánce / průměrného Srba tvého věku, největší problémy mladých lidí, se kterými se stýkají nebo přátelí (zakroužkuj vše, co platí):

- h) nezaměstnanost
- i) drogy
- j) osamělost
- k) problémy spojené se školou
- l) střety se starší generací

- m) nedostatek peněz
- n) něco jiného

**I. Kolik má podle tvého názoru průměrný Albánec tvého věku přátel Srbů?
(průměrný Srb tvého věku přátel Albánců)**

- e) ani jednoho
- f) 1 – 2
- g) 3 – 5
- h) Mnoho

**J. Co si myslíš, že je z pohledu průměrného Albánce / průměrného Srba tvého věku
pro společnost důležitější (zakroužkuj):**

- c) svoboda
- d) rovnost

Příloha 3

AIQ-IV / PRACOVNÍ PŘEKLAD⁹¹

AIQ - IV

INSTRUKCE: Následující položky popisují různé aspekty identity. Prosíme čtěte pečlivě každou jednotlivou položku a zvažte nakolik se týká vás samotných. Zvolte číslo z následující škály a vepište ho do prázdného místa před otázkou.

- 1 = Není důležité pro mé vědomí toho, kdo jsem
- 2 = Málo důležité pro mé vědomí toho, kdo jsem
- 3 = Částečně/nějakým způsobem důležité pro mé vědomí toho, kdo jsem
- 4 = Hodně důležité pro mé vědomí toho, kdo jsem
- 5 = Opravdu hodně důležité pro mé vědomí toho, kdo jsem

- ___ 1. Věci, které vlastním, můj majetek.
- ___ 2. Moje osobní a morální hodnoty.
- ___ 3. Moje popularita mezi ostatními lidmi
- ___ 4. Že jsem součástí mnoha generací mé rodiny.
- ___ 5. Moje sny a představy.
- ___ 6. Způsoby, jakými ostatní lidé reagují na to, co říkám a dělám.
- ___ 7. Moje rasa či etnický původ.
- ___ 8. Moje osobní cíle a naděje do budoucnosti.
- ___ 9. Můj fyzický vzhled: výška, váha a tvar mého těla.
- ___ 10. Moje náboženství/víra.
- ___ 11. Moje emoce a pocity.
- ___ 12. Moje reputace, co si o mně myslí ostatní.
- ___ 13. Místa, kde žiju nebo kde jsem vyrostl.
- ___ 14. Moje myšlenky a ideje.
- ___ 15. Moje přitažlivost pro druhé lidi.
- ___ 16. Můj věk, přináležitost k mé věkové skupině nebo to, že jsem součástí mé generace.

---

⁹¹ S vyloučením vztahové orientace identity.

- ___ 17. Moje gesta a manýry, dojem, který dělám na druhé lidi.
- ___ 18. Způsob, jakým se vypořádávám se svými strachy a úzkostmi.
- ___ 19. Moje pohlaví, to že jsem muž /žena.
- ___ 20. Moje společenské chování, jako například způsob, jakým se chovám, když se se setkávám s lidmi.
- ___ 21. Můj pocit, že jsem jedinečná osoba, že se liším od ostatních.
- ___ 22. Moje společenská třída, ekonomická skupina, ke které patřím, ať už je to nízká, střední či vyšší třída.
- ___ 23. Můj pocit přináležení k mé komunitě.
- ___ 24. Vědomí toho, že v zásadě zůstávám uvnitř stále stejný/á, i když život přináší mnoho vnějškových změn.
- ___ 25. Moje sebepoznání, moje představa o tom, jakým jsem skutečně člověkem.
- ___ 26. Pocit hrdosti na svoji zemi, že jsem hrdý/á, že jsem občanem.
- ___ 27. Moje fyzické schopnosti, to, že jsem koordinovaný a dobrý v sportovních aktivitách.
- ___ 28. Moje osobní sebehodnocení, můj vlastní názor, který o sobě mám.
- ___ 29. To, že jsem sportovní fanoušek, že se identifikuju se sportovním týmem.
- ___ 30. Moje volba zaměstnání a kariérní plány.
- ___ 31. Moje odpovědnost v politických otázkách či moje politické aktivity.
- ___ 32. Moje školní schopnosti a výkon, například známky a komentáře, které dostávám od učitelů.
- ___ 33. Můj jazyk, například můj regionální přízvuk či dialekt či nějaký druhý jazyk, který znám.
- ___ 34. Moje role studenta.
- ___ 35. Moje sexuální orientace, ať už heterosexuální, homosexuální či bisexuální.